

Київ 2019

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ
НАН УКРАЇНИ»

ЕВОЛЮЦІЯ ЦІННОСТЕЙ В ЕПОХУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

ЗБІРНИК
НАУКОВИХ
ПРАЦЬ

Київ 2019

ЕВОЛЮЦІЯ ЦІННОСТЕЙ В ЕПОХУ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ДЕРЖАВНА УСТАНОВА
«ІНСТИТУТ ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ НАН УКРАЇНИ»**

**ЕВОЛЮЦІЯ ЦІННОСТЕЙ В ЕПОХУ
ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

Збірник наукових праць

*За загальною редакцією доктора політичних наук, професора
О. В. Зернецької*

Київ 2019

УДК 94 : 008 + 316.752
Е-20

*Рекомендовано до друку Вченою радою Державної установи
«Інститут всесвітньої історії НАН України»
(протокол № 10 від 26 грудня 2019 р.)*

Рецензенти:

Дудко І. Д. – доктор політичних наук, професор

Цвітков О. Г. – доктор історичних наук

Хитровська Ю. В. – доктор історичних наук, доцент

Редакційна колегія:

Зернецька О. В., д.політ.н., проф. (загальна редакція);

Вітер І. І., к.е.н., с.н.с., доц. (відповідальний редактор);

Бондарець М. В., к.е.н. (технічний редактор).

Еволюція цінностей в епоху глобалізації: збірник наукових праць / за заг. ред. О. В. Зернецької / Державна установа «Інститут всесвітньої історії НАН України». – К.: ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2019. – 214 с.

ISBN 978-966-02-9199-7

У збірнику наукових праць представлені статті учасників Міжнародної наукової конференції «**Еволюція цінностей в умовах глобалізації**», проведеної Державною установою «Інститут всесвітньої історії НАН України» у квітні 2019 р.

Досліджено проблеми еволюції цінностей у зарубіжному та вітчизняному науковому дискурсі; проаналізовано традиційні й нові цінності у міжнародних відносинах в умовах глобалізації; розглянуто вплив глобалізації на культуру й ціннісні орієнтації людини і соціуму.

Збірник представляє інтерес для науковців і фахівців з проблем історії, філософії, політології, глобалістики, світової економіки і міжнародних відносин.

УДК 94 : 008 + 316.752

За достовірність інформації, що міститься в опублікованих матеріалах, відповідальність несуть автори. Передрук можливий у разі посилання на автора і видання.

ISBN 978-966-02-9199-7

©Національна академія наук України.
ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2019

ЗМІСТ

РОЗДІЛ І ПРОБЛЕМА ЕВОЛЮЦІЇ ЦІННОСТЕЙ У ЗАРУБІЖНОМУ ТА ВІТЧИЗНЯНОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

Зернецька О. В. Глобальна комунікація і еволюція цінностей.....	5
Рудяков П. М. Не блукати у трьох вербах: цінності – норми – практики.....	12
Метельова Т. О. Базові ціннісні системи: генеза, історичні трансформації та сучасні соціальні експлікації.....	19
Вітер І. І., Вітер В. І. Еволюція цінностей за умов четвертої промислової революції.....	30
Добровольська А. Б. Постіндустріальні тенденції еволюції цінностей в умовах глобалізації.....	46
Мирончук О. А. Роль наукової дипломатії у розвитку і стабілізації міжнародних відносин в умовах глобалізації.....	57

РОЗДІЛ ІІ ТРАДИЦІЙНІ І НОВІ ЦІННОСТІ У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Хижняк І. А. «Євразійсько-імперський гамбіт» – базовий підсистемний сегмент дестабілізації аксіології сучасного глобального і регіонального інформаційного простору.....	67
Ветринський І. М. Особливості розвитку геополітичної практики в контексті глобальних цивілізаційних трансформацій.....	84
Деменко О. Ф. Вплив глобалізації на національний розвиток республіки Казахстан.....	95
Кириченко О. В. Еволюція історичних цінностей незалежних країн Балтії у контексті впливу еліт на культурно-гуманітарну сферу науки в регіоні.....	103
Кононенко Н. В. Політичний інструментарій формування цінностей, здатних об'єднати українське суспільство навколо модернізаційних наративів.....	114

Ляшенко Т. М. Центральна Азія: новий формат міждержавних відносин.....	122
Цапко О. М. Проблема цивілізаційного вибору пострадянських країн Центральної Азії в умовах глобалізації.....	130

РОЗДІЛ III

ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА КУЛЬТУРУ Й ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ЛЮДИНИ І СОЦІУМУ

Бондарець М. В. Теоретичні аспекти трансформації економічних цінностей суспільства.....	140
Горовий В. М. Особливості формування національної інформаційної системи в умовах активізації глобалізаційних перетворень.....	145
Ухванова-Шмыгова И. Ф., Елсукова Н. А. Актуалізація цінностей дискурсних сообществ в контексте международного арт-проекта.....	155
Кузнецов Ю. Б. Українська мова як базова ментальна цінність.....	164
Зернецький П. В., Куранова С. І. Лінгвістичні ціннісні параметри дискурсів публічних особистостей епохи глобалізації в соціальних мережах: міжнародні порівняння.....	169
Скаленко О. К. Сучасність і футурологія інформаційної цивілізації.....	177
Перга Т. Ю. Екологічна культура та становлення цінностей сучасного суспільства.....	184
Romanenko O. Values of Poles by the eyes of Lithuanian students.....	192
Кужельний М. О. Громадянський патріотизм як суспільна цінність.....	201
ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ.....	211

РОЗДІЛ І

ПРОБЛЕМА ЕВОЛЮЦІЇ ЦІННОСТЕЙ У ЗАРУБІЖНОМУ ТА ВІТЧИЗНЯНОМУ НАУКОВОМУ ДИСКУРСІ

УДК 94 : 008 + 316.774

Зернецька О. В.

ГЛОБАЛЬНА КОМУНІКАЦІЯ І ЕВОЛЮЦІЯ ЦІННОСТЕЙ

В статті досліджується перетворення комунікації у найвищу людську цінність; доводиться, що саме диджитальна революція, комп'ютеризація, інформатизація, нові ІКТ створили умови для процесу глобалізації. Все це сприяло породженню глобальної комунікації, яка докорінно змінила світ, породила нову *диджитальну цивілізацію*¹ та привела до еволюції політичних, економічних та культурних цінностей у переважній більшості країн світу.

Ключові слова: глобальна комунікація, еволюція цінностей, диджитальні медіа, диджитальна цивілізація.

О. В. Зерneckая. Глобальная коммуникация и эволюция ценностей. В статье исследуется превращение коммуникации в наивысшую человеческую ценность; доказывається, что именно диджитальная революция, компьютеризация, информатизация, новые ИКТ создали условия для процесса глобализации. Все это помогло рождению глобальной коммуникации, которая коренным образом изменила мир, породила новую диджитальную цивилизацию и привела к эволюции политических, экономических и культурных ценностей в большинстве стран мира.

Ключевые слова: глобальная коммуникация, эволюция ценностей, диджитальные медиа, диджитальная цивилизация.

Olga Zernetska. Global communication and value evolution. Transformation of communication into the highest human value, assertion, that digital revolution, computerization, informatization, new ICT made it possible to develop the globalization process. All this led to generate global communication, which changed the world, gave birth to new digital civilization and led to evolution of political, economic, social and cultural values in the most parts of the world.

Keywords: global communication, value evolution, digital media, digital civilization.

Комунікація – найвища людська цінність. Людина – істота суспільна і на самоті не живе. Навіть Робінзон мав свого П'ятницю. Комунікація – це не тільки обмін інформацією, це спосіб навчання,

¹ *Диджитальна цивілізація®* -- термін, запропонований нами в 2017 р. на означення оцифровування і використання цифрових технологій у всіх сферах людського життя.

обмін досвідом, ширше – торговельно-економічні стосунки, політичні, міжнародні, дипломатичні відносини. Комунікація – це спосіб існування людства, а також – найвища насолода від розмови з духовно близькими людьми.

Ціннісний вимір комунікації не тільки в тому, що вона – спосіб міжособистісного спілкування, а й у тому, що в суспільному сенсі вона – стрижень всіх науково-технічних революцій. Саме технологічний розвиток комунікації зробив можливим появу глобалізації. Тут комунікація стала «точкою опертя» для революційного перевороту цивілізації, тектонічного зрушення у способі життя людства. «Ключовим моментом у створенні глобалізованого світу стає прискорений розвиток інформаційно-комунікаційної інфраструктури глобального масштабу, яка завдяки диджиталізації, комп'ютеризації, інформатизації стискає час і простір, дає змогу здійснювати операції в режимі реального часу і в такий спосіб робить можливим постановку питання про глобальну комунікацію» [1, с. 637]. Новонароджена глобальна комунікація докорінно змінила світ.

Глобальна індустрія комунікації є врешті провідним сектором у сприянні загальній глобалізації. Так, роль телекомунікацій має вирішальне значення для глобалізованих виробничих стратегій. Неможливо уявити, що темпи та глибина глобалізації могли бути збережені протягом останніх десятиліть за відсутності складних телекомунікаційних мереж. Крім того, контент таких медіа-галузей, як телебачення, музика, відео, фільми та Інтернет, безпосередньо через рекламу та опосередковано через пропагування споживацького та індивідуалістичного способу життя знаходяться на передньому краї культурної підготовки до конс'юмеризму і є передумовою та супроводом до відкриття нових ринків, для величезної кількості продуктів, а також – для руйнування культурних та інших бар'єрів [2].

«Разом з тим, проблема доступу до контенту і ширше – створення контенту – користувачами мережі Інтернет та інших нових диджитальних медіа, а також пов'язані з цими процесами позитивні моменти і загрози, надто для дітей і підлітків, – це імперативна проблема не тільки в контексті подолання глобального диджитального розриву, а й у контексті розвитку глобальної комунікації в цілому та мінімізації глобальних інформаційних загроз» [3, с. 320]. Саме глобальна комунікація є новою суспільною та індивідуальною цінністю, яка здійснює цивілізаційний переворот на цьому етапі розвитку людства. Вона має позитивні й негативні сторони. Як і сама глобалізація, яку вона породжує.

Безпосередньо у ролі активаторів глобалізації соціальні наслідки

медіа та комунікаційного сектору насамперед опосередковуються через сектори, яким вони сприяють. Наприклад, соціальні наслідки сприяння виникненню глобалізованих фінансових операцій і виробничих галузей є, в кінцевому підсумку, функцією глобалізації цих секторів, в той час як соціальні наслідки відкриття ринків для продуктів «способу життя», таких як фаст-фуд і косметика, є результатом зростання цих секторів.

Іншою особливою характеристикою глобалізації сектору засобів масової комунікації (ЗМК) та комунікації взагалі є потужний засіб трансформації соціальних, культурних і політичних цінностей. Це, звичайно, частково зворотна сторона медіа та комунікацій як засобу відкриття нових ринків та пом'якшення або розмиття автентичних культур для споживання. Наприклад, видатний вчений Джордж Гебнер відзначив, що тепер найбільш успішні телевізійні програми в США вже робляться не для національного споживання, а для міжнародної дистрибуції. Далі він занотовує, що контент Саме цей набір (часто ненавмисних) побічних ефектів глобалізації ЗМК має найбільший вплив на все, а саме – на розвиток кумулятивного впливу поступової комодифікації засобів масової комунікації на найважливіші соціальні функції, такі як формування ідентичності індивіда та спільноти, культурної та мовної різноманітності, спроможності брати участь у політичному процесі та цілісності громадської сфери.

Засоби масової комунікації повинні відігравати важливу роль у формуванні таких цінностей, як демократія, права людини, задоволення економічних, соціальних та культурних потреб. Тому тут проявляються основні ризики, які виникають у поточному процесі глобального товарообігу, випуску та виробництва ЗМК, а також – комерціалізаційної динаміки, яка їх стимулює [4].

Провідні економісти, які працюють під егідою ООН та ЮНЕСКО, відшукали *нову парадигму опису розвитку*, яка ще тільки виникає, проте яка, за їхніми словами, «пов'язує економічні, культурні, технологічні та соціальні аспекти розвитку як на макро-, так і на мікрорівні. Центральною ідеєю цієї нової парадигми є той факт, що **креативність, знання і доступ до інформації** дедалі більше визнаються як потужні механізми економічного зростання у глобалізованому світі. Креативна економіка, що народжується, стає провідним компонентом економічного зростання, зайнятості, торгівлі та інновацій і соціальної згуртованості у більшості передових економік. На жаль, більшість країн, що розвиваються, ще не в змозі залучити свій креативний потенціал для економічного розвитку. Це – відображення слабкості як внутрішньої політики, так і ділового середовища, і

глобальних системних відхилень. Поза тим, креативна економіка пропонує країнам, що розвиваються, гарний вибір та нові можливості для того, щоб зробити великий стрибок у сфері світової економіки, які щойно утворилися і швидко зростають». Так відзначено у доповіді Конференції ООН з торгівлі та розвитку (UNCTAD) «Доповідь з креативної економіки 2010» [4]. Це чудовий «заміс» із креативності, інновацій, економіки, соціальних аспектів розвитку, в якому культура у традиційному її розумінні тією ж ЮНЕСКО якось губиться і нівелюється. Проте 2009 р. ЮНЕСКО пристала до розроблених «у результаті екстенсивного глобального консультативного процесу стандартних дефініцій, які претендували на те, щоби стати знаряддям організації в галузі статистики культури, і були розроблені Світовою митною організацією 2007 р. для визначення міжнародних потоків культурних товарів» [5, р. 14].

З'явилися нові терміни, наприклад, «“культурні та креативні сектори”, які означають діяльність, базовану на культурних цінностях і/чи художніх або мистецьких виявах, незважаючи на те, чи є їхня діяльність ринково-орієнтованою чи ні, або який тип структури підтримує їх. Ця діяльність включає створення, продукування, поширення та збереження товарів і послуг, що втілюють культурні, художні чи креативні вияви, так само, як і пов'язані з ними функції – освіта, менеджмент або регуляція. До культурних і креативних секторів належать архітектура, архіви і бібліотеки, художні ремесла, аудіовізуальний сектор (включаючи кіно, телебачення, відеоігри та мультимедіа), культурний спадок, дизайн, фестивалі, музика, виконавчі мистецтва, видавництво, радіо та візуальні мистецтва» [5, р. 54].

Інший термін – «виконавчі мистецтва» – це «жива музика», театр, танок, опера, цирк, мистецтво лялькових театрів тощо. До речі, за даними доповіді, перші десять експортерів світу у цьому підрозділі 2008 р. становили: Німеччина (28 % ринкової частки), за нею – США, Нідерланди, Австрія, Ірландія, Велика Британія, Швеція, Японія, Франція та Чеська Республіка.

У категорію «візуальні мистецтва» входить малярство, скульптура, фотографія та антикварні вироби. Тут першу «десятку» світових експортерів у 2008 р. становили: США (28,8 % ринкової частки), за ними – Велика Британія, Франція, Швейцарія, Німеччина, Японія, Італія, Канада, Нідерланди, Бельгія. Якщо ж узяти все розмаїття креативних товарів, то першу світову «двадцятку» країн-експортерів очолює Китай. Серед розвинених країн світу першими десятима експортерами креативних товарів є США, а за ними йдуть Німеччина,

Італія, Велика Британія, Франція, Нідерланди, Швейцарія, Бельгія, Канада, Японія.

Глобальні медіа стали невід'ємною складовою життя більшості країн світу і новою цивілізаційною цінністю. Ними просякнуті всі сфери існування кожної людини. Над цим замислюються такі теоретики комунікації і медіа-студій, як Дж. Гемелінк [6], Д. Ньюсом [7], Л. Артз [8], Дж. Джекобз, В. П. Неган [9]. «Інтернет радикально змінив спосіб, в який люди спілкуються та зв'язуються один з одним. Як засіб соціальної взаємодії веб зближує людей – друзів, родину, молоде покоління і навіть зовсім незнайомих індивідуумів, які поділяють такі самі інтереси і цілі. Це не може не надавати їм відчуття приналежності та ідентичності один до одного. Разом із тим веб (радіше ті, хто стоять за такого роду сайтами) може бути націлений на юнацтво як на таргетингову аудиторію з метою його радикалізації, заохочуючи його до специфічних систем поглядів, вірувань та світосприйняття» [10]. Кожний, хто має веб-сайт, має і змогу звертатись до глобальної аудиторії. Часто важко визначити автентичність та достовірність інформації, яка існує на веб-сторінках. Адже вона у багатьох випадках опублікована самим власником цієї сторінки без рецензування. Винахід Інтернету тепер дає змогу поширювати по всьому світу якусь «гарячу новину» моментально, за лічені хвилини. Швидко зростання децентралізованої комунікації часто змінює й самі медіа, і їхнє співіснування із суспільством. Крос-медіа означає поширення того самого меседжу через різні медіа-канали. Ця ідея описується новинними медіа.

Інтернет, комп'ютерно-медіативні технології, електронна пошта, глобальна блогосфера, сайти і форуми присвячені усім видам діяльності індивідууму: від політики до освіти, від юриспруденції до охорони навколишнього середовища, від медичних порад до садівництва, городництва і бджільництва, від працевлаштування до знайомств, від порносайтів до сайтів терористичних організацій, від сайтів хакерів до сайтів кіберзлочинців тощо.

Інтернет перетворився на віртуальне віддзеркалення реально існуючого світу. Але часто це криві дзеркала, оскільки вони відбивають і посилюють одні риси і окремої людини, і суспільства в цілому, в той самий час послаблюючи або нівелюючи інші. Яскравим прикладом можуть слугувати глобальні соціальні мережі на кшталт Facebook, Twitter, Instagram та ін. Переважна більшість їхніх користувачів (а їх у світі вже налічуються мільярди) хочуть мати в мережах вищий статус, ніж вони мають в житті. Мріють, аби зафрендити більше друзів,

отримати більше лайків і через це викладають у своєму акаунті фотографії на фоні престижної машини, гарних інтер'єрів тощо. Або пишуть, коли і наскільки діб вони їдуть відпочивати. В результаті тим самим вони або викликають заздрість у своїх друзів, або дають «наводку» для шахраїв. Часто старші сестри й брати викладають в соціальних мережах фотографії молодших братиків і сестер, що призводить до нападів на останніх з боку педофілів, а також інших злочинців, профіль яких – кіднепінг.

Оскільки віковий ценз, який дає змогу користуватися Facebook, знизився до 13 років, підлітки, не замислюючись про наслідки своїх дій, викладають у соціальних мережах фотографії вечірок, де вони хизуються із пляшками в руках, у нетверезому стані. Мабуть, вони в цей момент не думають про довгострокові наслідки: адже при вступі до університетів або на роботу до фірм останні перевіряють соціальні мережі й знаходять такі фотокадри, які є достатньою підставою для відмови щодо вступу до університету або прийняття на роботу.

Інші ж підлітки і молодь, які вже знають про це, перед вечіркою споруджують спеціальні темні кімнати, де можна випити спиртні напої і не бути сфотографованим. Такі дії призводять до поширення подвійних стандартів ще з підліткового віку, що не йде на користь ані особистості, ані суспільству. Те саме можна сказати і про YouTube. Тут безліч цікавого наукового, історичного, політичного, просвітницького, інформаційного, культурного, природознавчого матеріалу, документальних і художніх фільмів. А з іншого боку, у YouTube часто-густо викладають неперевірені викривальні матеріали політичного та інтимного характеру тощо.

Американський футуролог Елвін Тоффлер, автор книг «Третя хвиля», «Нова парадигма влади. Знання, багатство й сила», «Шок майбутнього», «Війна та антивійна», описуючи нові тренди початку ХХІ-го ст., передбачав, що «відповідно до того, як економіка здійснить перехід від другої хвилі до третьої хвилі, ми отримаємо поряд з новими професіями новий набір цінностей» [11]. Він сформулював «Вісім правил Елвіна Тоффлера для початку ХХІ-го ст.», в двох із яких він декілька разів підкреслює важливість інформаційно-комунікаційних технологій. Так, у правилі 3-му Тоффлер відзначає, що «слід сприяти зростанню нових базисних галузей: телекомунікації, біотехнологій, програмування, інформатики, електроніки тощо». У правилі 5-му, присвяченому постійному навчанню, він акцентує увагу на тому, що «навчання само по собі може бути великим роботодавцем, так само як і гігантським споживачем відеообладнання, комп'ютерів, ігор,

кінофільмів та іншої продукції, яка також забезпечує роботою» [11].

Та, мабуть, найбільшим впливом й інтересом користуються художні фільми і серіали, які майже одночасно з прокатом у кінотеатрах з'являються на національному та глобальному телебаченні та в Інтернеті. Їх можна дивитися на комп'ютерах, iPad-ах, iPhone-ах та інших марках смартфонів. Національні кордони стали давно розмитими для глобальних інформаційно-комунікаційних потоків. Сучасні технології дають змогу дивитися цю медіа-продукцію і мовою оригіналу, і у різній якості перекладів мовами користувачів цієї глобальної продукції. Причому, незважаючи на переважну більшість голлівудських кінострічок, у національного глядача з'явилася змога дивитися фільми і серіали інших Північноамериканських та Південноамериканських країн (канадські, бразильські, мексиканські, колумбійські), європейських країн (британські, іспанські, італійські, датські, французькі, норвезькі, польські, німецькі, українські, білоруські, російські), азіатські (індійські – взяти хоча б продукцію Боллівуду, яка кількісно давно випередила виробництво фільмів у Голлівуді, а також китайські, японські, турецькі кінострічки) та австралійські. Існує безліч каналів близькосхідного регіону та інших азіатських та африканських країн, які можна переглядати в Україні, маючи супутникову антену, але у своїй більшості вони не перекладаються й тому користуються попитом переважно у тих регіонах, де вони виробляються або в інших країнах і континентах світу, де знайшли собі притулок іммігранти з цього регіону.

Отже, бачимо, що нова цивілізаційна цінність – глобальна комунікація – приносить у світ як позитивні, так і негативні явища. Це властиво й іншим новим технологіям, які все ж-таки рухають прогрес, розвивають можливості людини у пізнанні себе і світу, в кінцевому підсумку розширюють зону безпеки і комфорту людини. Хоча і за все треба платити.

Використані джерела та література:

1. Зернецкая О. В. Проблемы конкурентного развития системы глобальной коммуникации // Глобальное конкурентное пространство [Текст]: монография / О. Г. Белорус [и др.]; рук. авт. кол. и науч. ред. О. Г. Белорус; Гос. высш. учеб. заведение «Киев. нац. экон. ун-т им. Вадима Гетьмана», Ин-т мировой экономики и междунар. отношений НАН Украины, Междунар. ассоц. «Украина-Римский клуб», Междунар. ин-т глобалистики. К.: КНЕУ, 2008. 720 с.

2. Kaul V. The Changing World of Media and Communication // Mass Communication Journal. 2012. № 2. P. 116.

3. Зернецька О. В. Глобальна комунікація. Київ: Науково-виробниче підприємство «Видавництво «Наукова думка» НАН України, 2017. 349 с.
4. Kaul V. Globalization and Media // Mass Communication Journal. 2011. № 1. P. 110.
5. Staines J., Mercer C. Mapping of Cultural and Creative Industry Export and Internationalisation Strategies in EU Member Statesap [Електронний ресурс] // European Expert Network on Culture. February 2013. URL: http://www.kulturradet.se/Documents/Verksamhet/Internationellt/JStaines_CMercer_Mapping_CCIExportStrategies_updated_Feb2013.pdf. Title from the screen.
6. Hamelink C. J. Global Communication. London : SAGE Publications, 2015. 296 p.
7. Newsom D. Bridging the Gaps in Global Communication. Malden, Oxford, Carlton: Blackwell Publishing, 2006. 326 p.
8. Global Entertainment Media: a Critical Introduction by Lee Artz. New-York : Blackwell Publishing, 2015. 296 p.
9. Jacobs G., Nagan W.P. The Global Values Discourse, September 8, 2012 [Електронний ресурс]. URL: <http://eruditio.worldacademy.org/article/global-values-discourse>
10. Jacobs G. Uncommon Opportunities. Zed : Books Ltd, 2010. 240 p.
11. Тоффлер Е. Третя хвиля. Київ : Видавничий дім «Всесвіт», 2000. 476 с.

УДК 94 : 316.752

Рудяков П. М.

НЕ БЛУКАТИ У ТРЬОХ ВЕРБАХ: ЦІННОСТІ – НОРМИ – ПРАКТИКИ

У статті ставиться питання про важливість співвіднесення декларованих цінностей і ціннісних критеріїв з уявленнями, формованими на їхній основі, а також з моделями й алгоритмами їх практичного втілення у реальній діяльності людини та суспільства через норми та практики.

Ключові слова: *цінності, інтереси, уявлення, норми, практики, моделі, «експорт цінностей».*

Рудяков П. Н. Не заблудиться в трех ивах: ценности – нормы – практики. В статье поставлен вопрос о важности соотнесения декларируемых ценностей и ценностных критериев с представлениями, сформированными на их основе, а также с моделями и алгоритмами их практического воплощения в реальной деятельности человека и общества через нормы и практики.

Ключевые слова: *ценности, интересы, представления, нормы, практики, модели, «экспорт ценностей».*

Pavlo Rudyakov. Do not get lost in three willows: values – norms – practices. The article raises the question of the importance of correlating declared values and value

criteria with representations formed on their basis, as well as with models and algorithms for their practical implementation in real human and society activities through norms and practices.

Keywords: *values, interests, ideas, norms, practices, models, «export of values».*

У новітній час цінності перетворилися на одне з тих понять і категорій нематеріального гатунку, про які ледь не частіше всього згадують, на які посилаються найрізноманітніші суб'єкти найрізноманітніших процесів у найрізноманітніших ситуаціях на найрізноманітніших рівнях, включаючи політиків і державних діячів. Політизація ціннісної проблематики привнесла до теми додаткові моменти. Чи то нова – постмодерна – історична доба внесла корективи до відомих із сивої давнини розкладів, котрі тривалий час лишалися у майже «законсервованому» стані, не виявляючи схильності до змін відповідно до віянь та потреб історичного моменту? Чи справа не так в особливостях доби, як у розвитку власне аксіологічної проблематики в дусі «переоцінки цінностей»? На це вказав Ф. Ніцше, закликавши відмовлятися від цінностей, котрі втрачають свою креативність. Як би там не було, фактом залишається факт: на наших очах цінності й усе, що з ними так чи інакше пов'язано, остаточно залишивши царину метафізики й «чистої» теорії, міцно розташувалися у сфері практики та практичної політики. Є, гадаємо, підстави стверджувати, що про цінності з деяких пір почали згадувати, до них взялися апелювати переважно у прикладному аспекті, маючи на увазі не так їхній дійсний зміст, як можливість використання з певною метою.

Захист цінностей, їхнє просування за межі традиційної, історично окресленої локалізації, почали використовуватися як інструмент впливу одних сил на інші, як важіль підпорядкування других – першим. В ім'я цінностей, під дедалі гучніший гомін публічних балачок про цінності у сучасному світі твориться чимало такого, що не має до ціннісного дискурсу жодного відношення або ж штучно притягується до нього шляхом надто довільних інтерпретацій. «Коли Вудро Вільсон увів Сполучені Штати в Першу світову війну, він вихвалявся, що зробить світ безпечнішим для демократії, – пише К. Кокер, – але хто, запитував філософ Макс Шелер (Max Sheler), зробить демократію безпечнішою для світу?» [1, с. 36]. Питання, як покаже час, виявиться надзвичайно актуальним: під гаслом «захисту» або «встановлення» демократії у ХХ-му і на початку ХХІ ст. відбудеться низка трагічних подій. Замість слова «демократія» у формулювання М. Шелера, яке цитує К. Кокер, можна було б поставити слово «цінності». Із цією категорією відбувається те ж

саме, що й з «демократією». Про неї також слід було б предметно думати під кутом зору її безпеки для світу. За часів існування колоніальних імперій одним з принципово важливих інструментів впливу метрополії на колонії, контролю над їхнім населенням вважалося поширення ціннісних орієнтацій та орієнтирів. Нині колоній формально немає, а ось «експорт цінностей», нехай і в нових формах, продовжує існувати.

Проблема безпеки цінностей, коли під нею розуміти примусове нав'язування одним суб'єктом іншому суб'єкту чи суб'єктам певного набору поглядів та уявлень в якості норми або директиви задля досягнення ним певних цілей, які не співпадають з цілями «жертв» ціннісної експансії, набуває ще більшої ваги, ще більшої значущості у контексті активізації зусиль певних глобальних сил грати на протиставленні цінностей «наших» та «не наших». «Наші», природно, проголошуються не лише єдино правильними, а й універсальними. На «не наших», навпаки, навішується ярлик неправильних, шкідливих, таких, від яких їхні носії мають неодмінно відмовитися на користь «наших». Гра нерідко супроводжується представленням «наших» як беззаперечного й безальтернативного Добра, «не наших» – як Зла.

Незважаючи на те, що аксіологія як теорія цінностей розробляється з давніх-давен і нині привертає увагу численних мислителів та дослідників (філософів, соціологів, психологів, політологів, а також тих, хто працює у міждисциплінарному дискурсі), єдності щодо її фундаментальних категорій немає. Лишається і багатозначним, і дискусійним поняття цінності, відомо понад ста його дефініцій (*користуючись нагодою, наважуємося запропонувати ще й свій варіант: цінностями є все, що є цінним, але не має цінника, тобто ціни, вираженої у грошовому еквіваленті*). Разом з тим, факт реального існування цінностей як таких жодних сумнівів не викликає. Щодо цього має місце консенсус: конструкти, які прийнято визначати як «цінності», існують, їхня значущість як фундаментальної засади розвитку людини, суспільства, націй, держав є великою. Такою, що, як вважає дехто, варто було б поглянути на цінності чи то як на одну з рушійних сил історії, чи, щонайменше, на одну з фундаментальних цивілізаційних ознак. До думки щодо того, що в основі сучасного колективного Заходу як цивілізації лежать спільні цінності, навряд чи знайдеться багато негативних коментарів чи, тим більше, заперечень.

Огляд дефініцій чи, бодай, основних з них, не входить до кола завдань автора. Виходячи з логіки нашої статті, звернемо увагу на утилітаристський підхід. Його прибічники – Дж. Дьюї, Р. Б. Перрі,

Р. Брандт, Д. Брейбрук та ін. – схильні вважати цінностями все, що служить реалізації потреб та інтересів (див. [2]). Таке розуміння впливає якраз з прикладного погляду на цінності, про який ішлося вище, й, незважаючи на відзначену опонентами однобічність і обмеженість, дозволяє, з одного боку, запобігти абсолютизації цінностей в їхньому суто абстрактному трактуванні, з іншого, – вмістити це поняття до ширшого контексту, актуалізуючи його зв'язок з іншими поняттями, поза якими будь-які міркування про цінності опиняються під загрозою критичного відриву від практичного боку реальної дійсності.

Проблема співвідношення цінностей та інтересів, зокрема в тій частині, яка стосується визначення первинності/вторинності перших або, навпаки, других, заслуговує на окрему увагу й спеціальну розмову, яка виходить за рамки окресленого автором для себе формату «трьох верб». До уявного трикутника у цьому випадку включаємо, по-перше, власне цінності, по-друге, – уявлення та погляди (у наступному викладі – уявлення), по-третє, – норми та практики. Цінності утворюють фундамент для формування, з одного боку, уявлень, поглядів, з іншого, – норм, практик. Спираючись на таке потрактування, можна графічно представити згадані поняття в їхньому взаємному співвідношенні у вигляді такої собі *ціннісної піраміди*. Цінності – підґрунтя, від них вгору йдуть залежні від них уявлення, норми, практики, а також символи. Ідеальний варіант взаємодії рівнів «ціннісної піраміди» – це вертикальний зв'язок знизу вгору, заснований на рівновазі й гармонії. В реальній дійсності щось подібне зустрічається вкрай нечасто. Ті ж самі цінності виявляють здатність породжувати різні уявлення, норми, практики. Така амбівалентність зумовлює різного роду конфлікти навіть всередині гомогенних із ціннісного погляду співтовариств.

Підґрунтя «піраміди», про яку йдеться, не висить у повітрі й не стоїть на голому місці. Воно спирається на певну опору, розташовану на умовному «нульовому» рівні. Цією опорою є інтереси. Характер і особливості уявлень, норм, практик визначаються не одними лише цінностями, а спільною дією цінностей та інтересів. Щодо того, чи слід вважати первинним перший із цих двох елементів чи все-таки другий, точаться щирі й запеклі суперечки. Автор схиляється до визнання первинними інтересів.

Істотний вплив на «піраміду» загалом, на кожен з її рівнів та елементів і на все те, що в ній відбувається, здійснюють обставини контекстуального плану. Таких є чимало, причому, дуже різних. Одним з найважливіших слід, мабуть, вважати контекст впливів і традицій.

Комбінація із цих факторів визначає той конкретно-історичний варіант, у рамках якого відбуваються актуалізація ціннісно-інтересної або інтересно-ціннісної моделі й визначення її магістрального вектору. Впливи мають зовнішній по відношенню до суб'єкта характер, традиції є складовою його власної внутрішньої структури. Крім того, впливи, як правило, діють синхронно, тоді як традиція підключає до синхронії пласт діахронії. Зовнішні впливи й традиція можуть перебувати у стані відносної рівноваги, але можливий варіант їхньої взаємодії, за якого одне переважає над іншим або навіть домінує над ним.

Цінності консервативні, навіть ультраконсервативні: вони, якщо й зазнають тих чи інших змін, то дуже повільно. Цінності конкретно-історичні: кожна доба й навіть окремі періоди тієї чи іншої доби пропонують власні інтерпретації та реінтерпретації цінностей. Цінності системні: кожна з них не є відірваною від інших, а, навпаки, пов'язана з ними певними зв'язками. Узяті разом окремі цінності як елементи та відносини і зв'язки між ними утворюють систему, до того ж, ієрархічно впорядковану. Цінності, зрештою, відносні, а не абсолютні, тож будь-яка з них має «люфт» у її трактуванні. Відносність цінностей відкриває простір для маніпуляцій: за певних обставин певні суб'єкти, шукаючи вигоду для себе, мають змогу на певний час «забувати» про певні цінності, примусово виключати із вжитку або ж, адаптуючи до власних потреб і прагнень, фактично знищувати їх.

Разом з тим, повністю відкидати або заперечувати якісь з традиційних цінностей, відверто зізнаючись у цьому, ніхто ніде не наважився. Справа у більшості випадків обмежувалася переосмисленням. Такий підхід на певному етапі розвитку людства набув ознак історичного імперативу. Першим тому підняв Ф. Ніцше, висунувши на порядок дня філософської думки проблему «переоцінки цінностей». І не лише висунувши, а й позиціонувавши її в якості ключової на підставі висновку, згідно з яким у новій історичній добі – добі модерності – будь-яка цінність, успадкована з минулих епох, стає умовною, застарілою, такою, яка потребує переосмислення і «переналаштування». Для доби новітньої – постмодерності – це твердження набуває ще більш виразної актуальності та ще більш вагомого практичного значення. Автор Заратустри пішов далі, взявшись довести, що цінності, коли не переосмислювати і не переоцінювати їх вчасно і адекватно до духу й вимог часу, перетворюються на серйозну загрозу для їхніх носіїв: суспільства, які залишають в «обігу» старі цінності, позбавляють самі себе перспективи, приречені на крах. У «Генеалогії моралі», рефлектуючи з приводу моралі та моральних

цінностей, він ставить питання: «У чому є їхня (моральних цінностей – **П. Р.**) власна цінність?», – відповідь на яке стає ще одним підтвердженням заклику до відмови від старого заради нового.

Переосмислення цінностей, не кажучи вже про їхню переоцінку, – це процес надзвичайно непростий, конфліктогенний, пов'язаний із ситуаціями, в яких зіткнення різних поглядів, оцінок виявляється неминучим. Історичний досвід свідчить, що у переважній більшості випадків спроби переоцінки цінностей супроводжуються розколом суспільства щонайменше на дві частини, представники однієї з яких підтримують новації, тоді як опоненти відстоюють те, що пройшло випробування часом і закріплено традицією. Зіткнення старого з новим, як правило, не минає мирно, провокуючи різного роду конфлікти та створюючи найрізноманітніші колізії.

Особливої гостроти подібні процеси й явища набувають в епоху постмодерності, коли цінності, релятивізуючись, поступаються місцем інтерпретаціям. Замість переосмислених і переоцінених, але все-таки історично закріплених цінностей, на панівні, домінуючі ролі висувуються, з одного боку, ціннісний релятивізм, з іншого, – ціннісна риторика, не підкріплена або недостатньо підкріплена практикою. Перший означає фактичну відмову від ціннісного підґрунтя суспільного й індивідуального буття, формування загальної атмосфери негласного знецінення базових цінностей. Друга утворює дискурс, в якому публічні апеляції до цінностей використовуються як заміна для самих цінностей, декларація підміняє суть, спотворює її. Відтак створюються умови, за яких однакові цінності або, точніше, однаково декларовані цінності реалізуються в різних наборах норм, в різних практиках. Вплив на вибір таких наборів здійснюють різноманітні фактори, починаючи від історичної доби та її особливостей і закінчуючи інтересами. Мають значення й інші обставини, такі, приміром, як впливи або політична (внутрішньо-, зовнішньополітична, геополітична) доцільність.

Один з наочних яскравих прикладів такого стану або такої ситуації – це взаємини США та Європи у рамках євроатлантичної спільноти. Партнери сповідують спільні ліберальні цінності, проте, як стверджує К. Кокер, їхні позиції щодо низки проблем і питань нерідко є різними через те, що одні й ті ж самі цінності, опосередковані різними інтересами, здатні породжувати неоднакові норми [1, с. 10-15]. Так, приміром, сталося з «Кіотським протоколом», який обстоює Європа, але ігнорують Сполучені Штати. Отже, позиції партнерів діаметрально протилежні в той час, як цінності спільні.

Висновок, згідно з яким у Сполучених Штатах і Європі сформульовані й реалізуються на практиці різні моделі внутрішнього державно-політичного, соціокультурного розвитку, зовнішньополітичного позиціювання, засновані на одних і тих самих цінностях, з вражаючою наочністю довів Д. Ріфкін. У книзі «Європейська мрія: Як європейське бачення майбутнього тихо затьмарює американську мрію» (2004) він обґрунтував, що «європейський дух» (у контексті нашої теми цю категорію можна було б трактувати й як «європейські цінності», авторська інтерпретація це цілком дозволяє) іде на зміну «духу американському», який, своєю чергою, поволі деградує, втрачає провідні позиції, на яких перебував протягом певного часу в недавньому минулому (див.[3]).

Дозволимо собі навести коментар до роздумів і узагальнень Д. Ріфкіна, який пропонує К. Кокер і з яким автор солідарний. «Як американець, глибоко критичний по відношенню до власної культури, – пише К. Кокер, обігруючи ключове слово з назви книги («мрія»), – Ріфкін відзначає, що американська мрія потонула у менталітеті закриття у рамках, який не дозволяє вести рівноправний діалог з рештою світу. Якщо «європейська мрія», на противагу цьому, є все ще релевантною, то завдяки тому, що віддає перевагу стійкому розвитку над необмеженим зростанням, а також глобальній співпраці – над односторонньою реалізацією сили... Якщо цінності зумовили народження Західного союзу 1949 року, коли він зіткнувся з колективною загрозою від комунізму, то спроби Європейського Союзу та Сполучених Штатів після 1989 року експортувати різні *міжнародні* (курсив К. Кокера – **П. Р.**) норми загрожують їх розділити» [1, с. 10].

Гарний приклад впливу історичної доби та конкретно-історичних умов і обставин на інтерпретацію цінностей наводить у книзі «Французька доля» Е. Земмур. «Коли у вас найбільше в Європі населення й гігантська армія Наполеона, права людини є дуже гарними, їх можна поширювати на всіх, – пише він. – Але коли ви складаєте один відсоток населення світу, а під вашими дверима півтора мільярди африканців, які хочуть приїхати до Франції, прикриваючись правами людини, тоді ці самі права є злом, є смертю для Франції» [4, с. 45]. На підставі такого підходу французький публіцист формулює принципове для його країни завдання: захищатися від зовнішніх викликів і загроз без надто міцної прив'язки до цінностей. Порятунком Франції, на його думку, є за наявних обставин і в даних контекстах більш важливим, ніж формальне дотримання традиційних цінностей. Маємо, отже, інтерпретацію цінностей, близьку до згаданого утилітаристського

підходу.

Використані джерела та література:

1. Кокер К. Сумрак Запада / прев. на српски. Београд, Досије, 2006. 222 с.
2. Алексеева Т. А. Современные политические теории. Опыт Запада (курс лекций). М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2000. 479 с.
3. Rifkin J. The European Dream. How Europe's Vision of the Future Is Quietly Eclipsing the American Dream. N.Y. : J.P. Tarcher, 2004. УІІІ. 434 р.
4. Селезнева А. В. Политические представления и ценности россиян. М.: Изд-во Московского университета, 2012. 224 с.

УДК 94 : 124.5 + 316.42

Метельова Т. О.

БАЗОВІ ЦІННІСНІ СИСТЕМИ: ГЕНЕЗА, ІСТОРИЧНІ ТРАНСФОРМАЦІЇ ТА СУЧАСНІ СОЦІАЛЬНІ ЕКСПЛІКАЦІЇ

У статті розглянуто еволюцію підходів до проблеми цінностей. Виявлено, що найбільш плідним є комунікативно-генетичний підхід, започаткований Е. Дюркгаймом. Показано, що особливості людини як унікальної живої істоти, позбавленої вродженого способу дій, формують потребу в джерелі такого способу дій – в Іншому. Історично першим Іншим для людини виступає її комунікативна спільнота. Нетотожність людини й її роду формує специфічні ознаки людини, в основі яких лежить ціннісне переживання Іншого як належного. Зроблено висновок, що в такому контексті критерієм історичного поступу й соціального прогресу є розширення кола легітимних Інших.

Ключові слова: цінності, Інший, комунікація, відкриті й замкнені соціальні системи, Перша і Друга морально-етичні системи.

Метелева Т. А. Базовые ценностные системы: генезис, исторические трансформации и современные социальные экспликации. В статье рассмотрена эволюция подходов к проблеме ценностей. Выявлено, что наиболее плодотворным является коммуникативно-генетический подход, основанный Э. Дюркгеймом. Показано, что особенности человека как уникального живого существа, лишённого врождённого способа действий, формируют потребность в источнике такого способа действий – в Другом. Исторически первым Другим для человека выступает его коммуникативное сообщество. Нетождественность человека и его рода формирует специфические признаки человека, в основе которых лежит ценностное переживание Другого как должного. Сделан вывод, что в таком контексте критерием исторического и социального прогресса является расширение круга легитимных Других.

Ключевые слова: ценности, Другой, коммуникация, открытые и замкнутые социальные системы, Первая и Вторая морально-этические системы.

Tetyana Metelyova. Basic Value Systems: genesis, historical transformations and modern social explications. The article considers the evolution of approaches to the

problem of values. It is revealed that the communicative-genetic approach based by E. Durkheim is the most fruitful. It is shown that the features of a human as a unique living being, devoid of an innate mode of action, form the need for the source of such a mode of action – for the Other. Historically, the first Other for a person is his communicative community. The non-identity of an individual and his genus forms the specific attributes of a person, which are based on the value experience of the Other for granted. It is concluded that in such a context the criterion of historical and social progress is the extension of the range of legitimate Others.

Keywords: *values, Other, communication, open and closed social systems, First and Second moral and ethical systems.*

Упродовж століть і до сьогодні феномен цінностей залишається одним з найзагадковіших і, безперечно, найвпливовіших у людському бутті. Однак на предмет спеціальної дослідницької уваги – філософської, культурологічної, соціологічної, історичної – цінності перетворилися відносно недавно: в другій половині XIX – на початку XX ст. Тоді в рамках Баденської (В. Віндельбанд, Г. Ріккерт) та Магдебурзької (Ф. Brentano) шкіл неокантіанства значну увагу було приділено з'ясуванню онтологічного статусу цінностей. Зверталися до їх розгляду й феноменологи (Е. Гуссерль, М. Шелер), які також намагалися з'ясувати природу й специфіку цінностей.

У подальшому (упродовж XX ст.) вивчення цінностей, услід за Г. Мюнстербергом, який був першим, хто здійснив їх розгорнуту класифікацію, було спрямовано передусім на систематизацію їхніх предметних проявів, встановлення ієрархічних взаємин між ними та виявлення логічних закономірностей моральних суджень (А. Айер, Р. Хейл). Що ж до статусу цінностей, то, як і на початках формування вчення про цінності – аксіології, надання їм об'єктивного (а відтак і трансцендентного) чи суб'єктивного (а відтак і відносного) статусу слугувало тим вододілом, за яким сформувалися групи послідовників того чи іншого підходу. Однак жодна з груп – ані представники Баденської та Магдебурзької шкіл, ані М. Шелер та його послідовники (Р. Інгарден, Я. Мукаржовський, Ф. Й. фон Рінтелен та ін.) та опоненти на аксіологічному полі, чий концепти ґрунтувалися на суб'єктивістському підході (Дж. Дьюї, Р. Кенней, К. Льюїс, А. Маслоу, Р. Перрі та ін.), – не ставили проблему генези цінностей і не розв'язували її. Така постановка питання, натомість, властива соціологічному напряму аксіологічних досліджень (М. Вебер, Е. Дюркгайм).

Найближче до проблеми генези цінностей підійшов Е. Дюркгайм, який у пошуках джерела їх формування звернувся до світу людини – до соціальності як такої. На фактографічному матеріалі антропологічних

досліджень архаїчних племен Е. Дюркгайм переконливо продемонстрував, що цінність – це не бажане, якого прагнуть, і тим більше – не корисне, потрібне для виживання (підхід, досі поширений дуже широко, зокрема, серед соціологів та психологів). Вона є чимось цілковито реальним для особи, володіє особливою реальністю і примушує людину до дій несиловим чином – їй підкоряються натхненно. При тому цінність може «втілюватися» в якусь довільну річ, яка перетворюється, таким чином, на символ: «Знамено – це лише шматок тканини, а проте солдат дає себе вбити заради врятування свого прапора» [1, с. 293].

Е. Дюркгаймом же виявлено і стверджено як передумову формування цінностей принципову необхідність обмеження дій одиничної істоти якоюсь потужнішою за неї силою, котра має ще цілком природний характер і виникає в межах доісторичного буття людини, а то й долюдського буття живого. Саме цінність як форма відчуття-переживання людиною існування такої «несилової сили» забезпечує визначальну здатність самообмеження, невідому тварині спроможність «відмови від» (що підкреслював уже М. Шелер), яка й уможливлює виокремлення особи зі стихії природного буття. А отже, як впливає з концепції Е. Дюркгайма (хоча напряду такого висновку він сам не робив), феномен цінностей і феномен людини глибинно взаємопов'язані, зумовлюють один одного.

Хоч би як дивно, та попри те, що дослідження цінностей – їх природи, генези, статусу, особливостей функціонування – й досі перебуває лише на початках, ледь не в зародковому стані, після Е. Дюркгайма воно фактично залишилося на узбіччі теоретичного поступу науки. Широкомасштабні соціологічні дослідження (вимірювання) ціннісних систем і їх функціонування в сучасному світі («Всесвітні огляди цінностей» – World Values Survey (WVS), «Вивчення європейських цінностей» – European Values Survey (EVS), Європейський барометр – Eurobarometer (EB), Євразійський монітор (EM), Програма міжнародного соціального дослідження – International Social Survey Programme (ISSP), «Європейське соціальне дослідження» – European Social Survey (ESS) та інші) базовані на інструменталістському підході, тяжіють до констатації виявлюваних фактів та радше спрямовані на виявлення чинних ціннісних орієнтацій соціальних груп та їх фактографічний опис, аніж до теоретичного осмислення ціннісних відмінностей, їх причин і, тим більше, аналізу самого феномену цінностей.

Можна назвати десятки, як не сотні прізвищ науковців – знавців

прикладного аспекту проблеми цінностей (їх географічного, групового – вікового, професійного тощо розподілу та домінування). Однак важко знайти принаймні кілька серйозних теоретичних праць з цього питання, які побачили світ наприкінці минулого – початку нинішнього століть. Ю. М. Бородай чи не єдиний, хто в останній чверті XX ст. приділив цій проблематиці належну, хоч і не головну для нього увагу. Прикметно, що саме він, свідомо чи ні продовжуючи традиції Е. Дюркгайма, очевидним чином ствердив глибинний зв'язок між феноменом цінностей та процесом антропосоціогенези – виникнення і формування людини й людського світу [2].

У нашій країні традиції прикладного вивчення цінностей – дослідження ціннісних орієнтацій та мотивацій на ґрунті соціологічного, культурологічного та педагогічного знання – плідно продовжують М. І. Алексєєва, К. А. Гайдукевич, П. І. Гнатенко, М. І. Горлач, Н. В. Костенко, В. Г. Кремень, Є. А. Подольська, Є. М. Причепій, В. К. Рибалка, А. А. Ручка та ін. Аксіологічної проблематики в контексті розгляду етичних проблем торкаються роботи Т. Г. Аболіної, І. В. Бичка, А. М. Єрмоленка, О. О. Кисельова. Окремі теоретичні аспекти аксіології та функціонування цінностей у спільнотах відбито в працях видатних українських філософів С. Б. Кримського, В. А. Малахова і В. Г. Табачковського. Цікавою в сенсі систематизації напрямів (та їх представників, у тому числі в Україні) дослідження цінностей та їх концептуалізації є невелика, однак ґрунтовна стаття Ф. Г. Семенченка «“Цінність” як предмет соціально-гуманітарної науки: теоретико-концептуальний підхід аналізу проблеми цінностей» [3], що побачила світ у 2010 р. Однак попри всю фундаментальну значущість цінностей для розуміння природи й специфіки людини, для з'ясування місця людини у світі, для розуміння закономірностей і особливостей розвитку і функціонування соціумів теоретичне їх дослідження в нашій країні досі залишається практично поза науковою увагою. Тому вкрай важливо принаймні привернути увагу до цієї проблематики, спираючись на сучасні підходи в галузі гуманітарного знання, та окреслити принципові моменти для подальших досліджень у цій царині. Такою і є головна мета цієї роботи.

Для сучасної людини аксіоматично, що розвиток усесвіту здійснюється в напрямі ускладнення: форм руху, або ж, точніше, форм відображення, та матеріальних носіїв, що забезпечують цей рух-відображення. Він, можна сказати, здійснюється по висхідній – від фізичного рівня через біологічний до соціального. Якщо говорити в переносному сенсі про «цінності» долюдського світу, то єдиною такою

«всесвітньою» цінністю є ускладнення, яке є наслідком існування чогось у взаємодії з довкіллям. Як відомо, замкнені фізичні системи, які не здійснюють інформаційного (чи то енергетично-речового як різновиду інформаційного) обміну з зовнішнім щодо них світом, не розвиваються шляхом ускладнення, стагнують і закінчують сумно – вироджуються й помирають тепловою смертю у згоді з другим законом термодинаміки. Дещо по-іншому, але й подібно, закінчують свій шлях соціальні системи, які ізолюють себе від соціального довкілля, не взаємодіють з іншими – вони теж стагнують і, зрештою, сходять з історичної арени (згадаймо замкнені соціальні спільноти архаїчного Сходу чи тоталітарні держави минулого століття). Виходячи з того, і можна зробити висновок, що еволюційною «цінністю», «так-належністю», є рух по висхідній у напрямі розвитку-ускладнення.

Однак це – той висновок щодо еволюційних цінностей, який може робити свідомо і розумна істота, а через неї – як частини всесвіту – й самий всесвіт. До появи такої істоти, зрозуміло, про жодні цінності насправді не йдеться. Адже цінності, як і розум, і свідомість, і вся решта визначальних рис людини, – хоч і мають об'єктивний щодо окремої людської істоти статус, є феноменом, притаманним виключно сформованій соціальним середовищем людині. Це – та, повторимось, несилова сила, яка примушує, не пригнічуючи, яка, перебуваючи ззовні, «працює» всередині особи.

За означенням одного з основоположників аксіології Н. Гартмана, цінності в чомусь подібні до теоретичних аргументів. Однак відмінність полягає в тому, що прийняття суб'єктом теоретичних положень відбувається внаслідок його переконання в їх відповідності дійсності. Однак цінності не порівнюються з дійсністю, навпаки – дійсність порівнюється з ними [4, с. 11-116]. Тобто цінності є, з одного боку, чимось внутрішнім, певним глибинним переконанням у належності чогось («цінності ...живуть у людських серцях» [5, с. 123]). З іншого, вони не є суб'єктивним уявленням людини про належне, зробленим на основі раціональних висновків.

Історія свідчить, що ідеали й цінності змінюються з плином часу. І такі зміни мусять мати власну логіку й причини, які не пояснити лише утилітарними потребами суспільного розвитку й прогресу. Водночас у різних суспільствах панують різні системи цінностей, що варіюються від групи до групи. Що уможлиблює зміну ціннісних систем? І взагалі: звідки беруться цінності? Що їх генерує? Ці питання, видається, не довільні теоретико-філософські. Якщо ми, услід за Е. Дюркгаймом та Ю. Бородаєм, виходитимемо з факту наявності тісного зв'язку між

феноменом людини і феноменом цінності, то виявлення можливостей формування цінностей надасть нам ключ до «загадки людини». І навпаки, розгляд людини в її унікальності серед живих істот зможе пролити світло на феномен цінностей.

Людина – єдина у світі істота, яка народжується, не маючи при собі власної сутності. Кожна жива істота народжується, вже в тілі своєму, в його будові і структурі маючи заковані родові ознаки – деякі дії, властиві тільки їй і її роду: собака буде гавкати, навіть якщо ніяка інша собака її цьому не вчила, навіть якщо сліпим цуценям вона була взята людьми і ними вихована, і в житті своєму ще не зустрічалася з іншими собі подібними. І кошеня, з народження виховане виключно людьми, не потребує прикладу, щоб навчитися хлебтати молочко з блюдця: вам немає потреби вставати на чотири кінцівки і демонструвати йому, як це робиться – спрага і будова тіла самі підкажуть йому спосіб його дій. І, навпаки, кінь, скільки б ви не вчили його лазити по деревах, навчитися цьому не здатний – немає у нього кігтів, а є копита, які забратися на дерево не дозволяють. І тільки людина побудована таким дивним універсальним чином, що, від народження позбавлена майже безлічі безумовних рефлексів, властивих іншим істотам, щоб вижити, має потребу в навчанні хоч якомусь способу дій. Від того, хто і яким способом дій її навчить (інша людина, мавпа або собака, або вовк, або кіт та ін.), залежить не тільки те, якою людиною вона буде, а й чи буде людиною взагалі. Чи зможе говорити по-людськи або тільки гавкати, чи буде ходити по землі на ногах або ж бігати на чотирьох, а то і стрибати з гілки на гілку. І розуму вона теж навчається – якщо є від кого. А як немає від кого – так і не навчиться. Тільки людина, таким чином, є істотою, родова сутність якої полягає, передусім, у відсутності будь-якої сутності.

Її, цю родову сутність (тобто спосіб дій і життя) кожній людині після народження ще належить отримати. Процес набуття сутності (навчання способу дій: способу ходіння, поглинання їжі і вгамовування спраги, способу зігрівання себе в холод і способу спілкування з іншими тощо) називається вихованням і соціалізацією. І тому людина буде тією істотою (хоч і схожою зовні на людину), чий спосіб дій і життя стане для неї її способом. Людина, тому, єдина істота, яка від природи відкрита світу і вимагає хоч чогось, навчання хоч якомусь способу дії, щоб бути. Щоб бути собою. Людина, якщо хоче, не є собою. Вона є іншим. Завжди – іншим.

Людина змушена привласнювати чужу сутність, змушена бути іншим, оскільки її рід у тому й полягає, щоб не мати готової самої себе,

даної від природи. Її рід лежить поза нею, поза одиничною істотою, він – не в тілі, не в структурі тіла, а за його межами – в спілкуванні з іншими, в комунікації. Від того, як побудована комунікація, яка її архітектоніка (архітектура, будова, розгорнута не тільки в просторі, а й у часі), які її характеристики, залежить і те, чим буде людина, якою вона буде. Людська комунікація – це рід людини, особливість якого в тому, що він – не втілений, він розлитий в просторі і часі. І саме тому, що він – не втілений, він – не в плоті і крові, не в структурі тіла, він може бути переданий Іншому. І людина, соціалізуючись і окультурюючись (набуваючи культурні змісти), отримуючи свою людську суть, весь час стає Іншим. Я – Інший: таким є спосіб буття людини.

Буття іншим – ось сутність людини. Сутність, сформована ще природою, онтогенезом. Її передісторією. І, відтак, буття Іншого перетворюється на умову її родового існування. Отже, передумовою становлення людини є переживання буття Іншого як певної, відчутної, але не усвідомленої цінності, переживання Іншого як належного, без якого – неможливість самого життя, без якого – есенційна та екзистенційна порожнеча. І першим Іншим, з яким є життєва потреба ототожнитись, засвоїти його, стає рід людини. Саме він, рід, колективна комунікація, що засвоюється людиною, «входить в її плоть і кров», заповнює початкову порожнечу безрідності; життєва потреба в збереженні того, що стало самим змістом кожної людської особини, і є тим обмежувальним чинником, який несиловим чином визначає поведінку людини. Глибинне неусвідомлюване переживання потреби в Іншому і потреби в роді як Іншому становить основу, живильне середовище для формування тих стійких утворів, що фігурують як загадкові цінності. Відтак у самих зародках людського, в доісторичній давнині маємо дві базові взаємозалежні й взаємозумовлені цінності – Іншого й рід, спільноту.

Обидві цінності тому й цінності, що їх існування є умовою існування людини. Вони – надцінності для людини взагалі. Генеза таких цінностей і генеза самої людини – єдиний процес. А людина в її філогенезі, в її історичному походженні з'являється на світ передусім не як розумна істота, а як істота у самій своїй сутності моральна. Спочатку, відтак, моральність, а вже на її ґрунті – розум та інші специфічні ознаки й властивості людини.

З іншого боку, поява такої ситуації, коли одинична істота абсолютно не існуватиме без Іншого, без засвоєння від Іншого власного способу буття, ситуація, спричинена на початках антропосоціогенезу ще цілком природними причинами, виниклими в рамках ще біологічної

форми взаємодій, є грандіозним онтологічним переворотом. Втрачаючи свій рід фізіологічно, тілесно, втрачаючи можливість буття без Іншого, одиничний представник роду людського набуває незрівнянно більшої онтологічної значущості, ніж будь-яка інша істота: переживання особиною потреби в Іншому й роді як найближчому Іншому (що й формує цінність і є способом буття цінності) перетворює природні відносини між загальним (родом) і одиничним (особиною) з цілковитого підпорядкування (підпорядкування роду як власному тілу) на взаємини. З появою нетотожності окремого тіла й роду одинична людська істота стає значущою стороною взаємовідносин. Так починається людська передісторія, яка на певному етапі розвитку комунікації та її основоположного елементу – взаємодій між одиничною істотою та її родом-спільнотою – перетвориться на історію – історію, звиви якої залежать від того, яка з двох надцінностей (базових систем цінностей) задає рамки соціальному розвитку певної спільноти.

Залежно від того, як побудовано в спільноті взаємодію між одиничним і загальним, людиною та самою спільнотою, вибудовуються і типи соціальних систем, в яких бере гору та чи інша базова система цінностей. Услід за К. Поппером визначатимемо їх як відкриті і замкнені [6].

Відкрита соціальна система з пануванням «горизонтальних» трансакцій – міжіндивідуальних та міжгрупових – сама у своїй цілісності є, поруч із іншими, контрагентом взаємодії. Обмін продукцією, витвореною внаслідок здійснення різних діяльнісних процесів, різних моделей життєдіяльності є, власне, обміном інформацією про зміст, форми, способи здійснення цих життєдіяльностей. В акції обміну інформаційний потік двобічний. Обидва контрагенти взаємодії як віддають, так і отримують інформацію іншого змісту, а отже – інформаційно збагачуються, виступаючи один щодо одного різноякісними джерелами змістів у вигляді завершеного, матеріалізованого результату – готового продукту праці. Своєю чергою обопільне зростання інформаційної насиченості взаємодіючих сторін є їх розвитком, збагаченням їхньої життєдіяльності на нові змісти, у кінцевому підсумку – розвитком спільноти, суспільства.

Стабільність такої системи забезпечена її відкритістю до інновацій і постійною змінюваністю, а в її історичному поступі домінує техніко-технологічний тип розвитку. Існування акції обміну між особами, групами осіб та суспільством спричиняє й можливість переживання кожним учасником обміну потреби в Іншому як джерелі змістів, «інформаційному джерелі», а отже й актуалізує один з вихідних

ціннісних первнів – цінність Іншого. Відповідно в суспільстві починає домінувати так звана Перша морально-етична система (за визначенням В. Лефевра [7; 8]) – ціннісна система, головною ознакою якої стає цінність Іншого, а отже і його легітимність і позитивне ставлення до особливого та індивідуального.

Як джерела інформаційних надходжень учасники обмінної акції є повноцінними суб'єктами соціальної дії. Такими їх, зрештою, визнає і правова система горизонтально організованого суспільства, відповідно вибудовуються й поширені в ньому ідеології. На екзистенційному, психологічному та ментальному рівнях акція обміну підтримує, окреслює, стверджує цілком інші, ніж у замкнених системах, світоглядні й ціннісні настанови. Відтак відкритий тип соціальних систем створює сприятливий ґрунт і для подальшого превалювання цінності Іншого в процесі історичного розвитку. Такий спосіб існування соціальної системи, в якому домінує цінність Іншого, відповідає, таким чином, визначеній нами на початку статті загальній еволюційній спрямованості всесвіту на ускладнення і взаємодію з зовнішнім світом. І саме це дає нам підстави стверджувати, що ціннісна система відкритого суспільства має і онтологічні, й моральні переваги над її протилежністю.

Натомість у системі замкнень, де панують вертикальні зв'язки, безпосередній інформаційний обмін між її елементами унеможливлено. У замкненій соціальній системі елементи зорганізовано ієрархічним, супідрядним чином, а джерелом інформації (суб'єктом) є лише один з учасників, інший же слугує лише реципієнтом й ретранслятором. Навіть той, хто перебуває на верхівці ієрархічної піраміди й репрезентує систему як таку, – теж лише ретранслятор, найважливіший, однак підпорядкований системі, її повноважний, однак не самочинний представник. За такої інформаційної акції «без зворотного зв'язку» її контрагенти залишаються незмінними, інформаційно не збагачуються. Отже, «прогресивного» поступу системи (ускладнення) не відбувається; за базовим комунікативно-виробничим і, відповідно, техніко-технологічним параметрами система стагнує. У системі, що виступає не рівнозначним контрагентом взаємодії, а єдиним і однобічним інформаційним «джерелом», панівним типом розвитку є владно-інституціональний, а її стабільність ґрунтовано на репродукції та ретрансляції вже набутих форм і зразків. Замкнена система здатна зберігатися доволі довгий історичний час та виявляти потужну резистентність до тиску соціального довкілля, однак рано чи пізно її нездатність до інновацій призводить до її повної руйнації. Така система

відрізняється негативним ставленням до новацій і нелегітимністю Іншого, адже і новації, і Інший – це те, що не тотожне й не підпорядковане системі і вже тому – є для неї загрозливим. Стрижнем панівної системи цінностей у такий ситуації є «надцінність єдності» (роду), цінність самого соціального утвору і осудливе ставлення до Іншого як загрози цій єдності.

Однак зв'язок між панівним способом соціальної комунікації та пануванням тієї чи іншої ціннісної системи не є каузальним, де «причиною» виступає тип комунікації, а «наслідком» – система цінностей. Зворотне теж вірне. Панування певної ціннісної системи потужно впливає на тип соціальної комунікації, формує або деформує її, уможливорює її розвиток як відкритої системи або унеможливорює його. Так, світоглядна спадщина античності (відкритого суспільства), офіційно заперечувана європейським середньовіччям з його ієрархічною структурою, підточувала його комунікативний фундамент і, зрештою, сприяла його поступу до зародження в його надрах ринку, ремісницьких вільних міст та міського самоврядування, а в підсумку – до сходження феодального ладу з історичної сцени й народження епохи Модерну з її дедалі більшим поціновуванням Іншого.

У доіндустріальному світі цінність родової єдності та цінність Іншого можуть протиставлятися і протиставлялися одна одній. А боротьба соціумів між собою, екстремальною формою якої є війни, була спричинена зіткненням соціумів, кожен з яких обстоював цінність свого «роду», своєї культури, своєї конкретики. Власне боротьба соціумів в доіндустріальному світі була боротьбою в межах однієї (Другої морально-етичної, за В. Лефевром) ціннісної системи. Лише з появою індустріального суспільства і виходом на сцену, з одного боку, націй як над-родів, з іншого, – з формуванням на ґрунті цих націй відкритих систем – така боротьба набула характеру і внутрішньої, і зовнішньої боротьби протилежних ціннісних систем. І Перша, і Друга світові війни – це війни за системи цінностей відкритих і замкнених суспільств між собою й усередині себе.

Глобалізація, якою супроводжуються чергові тектонічні процеси в структурі комунікації, маніфестує й подвійну зміну в системах цінностей. Трансформації зазнають не лише базові ціннісні системи, а й взаємини між ними. Показово, що глобалізований світ уможливорює однаковий вектор впливу на обидві системи. Першим глобальним дослідженням трансформації ціннісних систем у країнах світу були вже згадані «Всесвітні огляди цінностей» (WVS), що систематично тривали з 1970 р. й тривають дотепер. Їх результати за чверть століття в 1997 р.

узагальнив Р. Інглгардт [9]. На широкому масиві результатів емпіричних досліджень він встановив залежність між рівнем добробуту в суспільстві й життєвими стратегіями особистості. За висновком Р. Інглгардта, з досягненням певної стабільної межі (станом на 1990 р. вона дорівнювала рівню доходу особи в 30 000 дол. на рік) суспільство й особа в ньому починають «функціонувати» не в режимі виживання з його цінностями матеріального статку, а в режимі самореалізації. Відбувається «дематеріалізація цінностей»: цінності духовно-культурного порядку заступають собою «приземлені цінності добробуту». А отже в рамках обох ціннісних систем зростає роль цінності власного саморозкриття. Що, з одного боку, означає посилення рефлексії щодо сприйняття себе як цінності, а отже й як Іншого, а з другого, – відкритість себе для Іншого-роду-світу. Об'єктивно такі зміни сприяють не просто зближенню ціннісних систем, а зближенню на вищому за них обох рівні.

У сучасному світі соціуми, що не бажають втягуватися в глобальні зв'язки й взаємодії, вектори розвитку яких визначаються пануванням цінності роду-єдності й ворожим сприйняттям Іншого, відкидають, тим самим, себе на узбіччя еволюційного шляху, прирікаючи на невідворотну стагнацію та історичний занепад. Аби бути, вони мусять відкритися до Іншого, навчитися його цінувати й поважати як рівного собі. Зрештою, й самий соціальний розвиток, прогрес є, фактично, розширенням кола легітимних Інших: від визнання права на гідне буття інших народів, інших рас, іншої статі, іншого віку (негрів, жінок, дітей, інвалідів, представників іншої орієнтації тощо) до тварин і всього живого.

Використані джерела та література:

1. Дюркгайм Е. Первісні форми релігійного життя: Тотемна система в Австралії. К.: Юніверс, 2002. 423 с.
2. Бородай Ю. Эротика, смерть, табу: Трагедия человеческого сознания. М.: «Гнозис», Русское феноменологическое общество, 1996. 416 с.
3. Семенченко Ф. Г. «Цінність» як предмет соціально-гуманітарної науки: теоретико-концептуальний підхід аналізу проблеми цінностей // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія: Філософія. Політологія. 2010. № 100. С. 57-61.
4. Гартман Н. К основоположению онтологии. / Пер. с нем. Ю. В. Медведева, под ред. Д.В. Складнева. СПб. : Наука, 2003. 640 с.
5. Гартман Н. Этика. СПб : издательство «Владимир Даль», 2002. 708 с.
6. Поппер К. Открытое общество и его враги. Т. 1: Чары Платона / Пер. с англ. под ред. В. Н. Садовского. М. : Феникс, Международный фонд «Культурная инициатива», 1992. 448 с.

7. Лефевр В. А. Стратегические решения и мораль // Рефлексивные процессы и управление. Том 2. 2002. №1. С. 24-26.

8. Лефевр В. А. Алгебра совести / Перевод со 2-го английского издания с дополн. М. : Когито-Центр, 2002. 426 с.

9. Inglehart R. Modernization and Postmodernization: Cultural, Economic, and Political Change in 43 Societies. N.J. : Princeton University Press, 1997. 453 p.

УДК 94 : 316.422

Вітер І. І., Вітер В. І.

ЕВОЛЮЦІЯ ЦІННОСТЕЙ ЗА УМОВ ЧЕТВЕРТОЇ ПРОМИСЛОВОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

В статті розглянуто проблему визначення українським суспільством системи ціннісних орієнтирів в контексті євроінтеграційної стратегії України; досліджено еволюцію цінностей під впливом глобалізації та четвертої промислової революції; показано, що за умов зростання динамізму суспільного розвитку первинного значення набувають духовні цінності, прийняття яких громадянами країни є найважливішою умовою її процвітання; доведено, що за умов глобалізації і, особливо, – четвертої промислової революції – категорія «гідна праця» набуває особливої цінності та зазнає еволюції під впливом інновацій і технологій; визначено напрями української держави для подальшого ефективного розвитку за умов глобалізації.

Ключові слова: цінності, еволюція цінностей, гідна праця, глобалізація, четверта промислова революція.

Витер И. И., Витер В. И. Эволюция ценностей в условиях четвертой промышленной революции. В статье рассмотрена проблема определения украинским обществом системы ценностных ориентиров в контексте евроинтеграционной стратегии Украины; исследована эволюция ценностей под влиянием глобализации и четвертой промышленной революции; показано, что в условиях роста динамизма общественного развития первичное значение приобретают духовные ценности, принятие которых гражданами страны является важнейшим условием ее процветания; доказано, что в условиях глобализации и, особенно, – четвертой промышленной революции – категория «достойный труд» приобретает особую ценность и испытывает эволюцию под влиянием инноваций и технологий; определены направления украинского государства для дальнейшего эффективного развития в условиях глобализации.

Ключевые слова: ценности, эволюция ценностей, достойный труд, глобализация, четвертая промышленная революция.

Iryna Viter, Volodymyr Viter. The evolution of values in the context of the fourth industrial revolution. The article deals with the problem of defining by the Ukrainian society the value system in the context of Ukraine's European integration strategy of Ukraine. The evolution of values under the influence of globalization and the fourth industrial revolution is investigated. It is shown that with the growth of dynamic of social development of primary importance, spiritual values are acquired, the acceptance

of which by the citizens of the country is the most important condition for its prosperity. It is proved that in the conditions of globalization and, especially, the Fourth Industrial Revolution, the category of «decent work» acquires special value and undergoes evolution under the influence of innovations and technologies. The directions of the Ukrainian state for further effective development in the conditions of globalization are defined.

Keywords: *values, evolution of values, decent work, globalization, fourth industrial revolution.*

Україна як молода держава шукає своє місце в глобальному світі. Для успішного вирішення цього завдання необхідний не лише ефективний економічний розвиток країни, її висока конкурентоспроможність. Не менш, а може й більш важливим питанням є визначення системи ціннісних орієнтирів українського суспільства. Як європейська країна Україна не може не поділяти європейських цінностей, хоча, безумовно, має свої особливості й ментальні пріоритети.

Сьогодні основна увага науковців спрямована на дослідження еволюції цінностей під впливом глобалізації. І це закономірно, адже сучасна епоха – епоха глобальних змін в усіх сферах людського життя. Глобалізація змінює й модифікує закони й закономірності людського розвитку. Не оминає вона й культурну сферу, де передбачає певну уніфікацію культур, вестернізацію світу як нав'язування західного способу життя всім світовим культурам. За таких умов проблема формування і оновлення базових духовних цінностей набуває первинного значення для українського суспільства.

Сучасний розвиток економіки характеризується швидким впровадженням інновацій, а технології впливають на усі сторони нашого життя. Однією з характерних проявів глобалізації виступає четверта промислова революція, яка значною мірою змінює суспільне виробництво та весь уклад життя сучасного суспільства, а отже – трансформує його цінності й ментальні пріоритети. Саме тому дослідження загальнолюдських і, особливо, європейських цінностей за умов четвертої промислової революції представляється досить актуальним завданням для української науки.

Окремі аспекти проблеми цінностей перебували в колі наукових інтересів зарубіжних та вітчизняних вчених з давніх часів. Про це свідчать уявлення античних філософів, роздуми європейських мислителів епохи Середньовіччя, ідеї видатних вчених періоду Відродження, спадщина цілої плеяди науковців доби Просвітництва та Нового часу про цінності та закономірності їх прояву в різних

конкретних формах, хоча (більшою мірою) і без аналізу власне категорії «цінність» [1].

Багатоаспектність проблеми цінностей зумовлює той факт, що її досліджують вчені багатьох напрямів сучасної науки. Вітчизняні та зарубіжні дослідники визначають категоріальний апарат теорії цінностей, розробляють основні методологічні положення щодо виникнення, походження, характеру та подальшого розвитку цінностей людини та суспільства (В. Андрущенко, Х. Гадамер, І. Кон, П. Лоренц, А. Маслоу, Ш. Перельман, К. Роджерс, М. Туровський, Ф. Фукуяма, В. Ядов та ін.); аналізують різні аспекти категорії «цінності»: логіко-гносеологічні, соціально-культурні, психолого-педагогічні (Б. Ананьєв, Н. Асташова, О. Безпалько, І. Бех, Є. Бондаревська, С. Гессен, С. Кон, Л. Москальова, Н. Смелзер, М. Сміт та ін.).

Питання формування і функціонування європейських цінностей та європейської ідентичності розглянуто в працях Ю. Габермаса, Е. Гідденса, С. Лукареллі, В. Магуна, М. Руднєва, А. Пагдена. Серед вітчизняних дослідників цю проблему розробляють А. Бульвінський, С. Горбатюк, О. Горенко, А. Кудряченко, Т. Метельова, Я. Чорногор, О. Шморгун [2]. Аналізу цінностей сучасного українського суспільства, їх порівнянню з європейськими цінностями та нормами життя, визначенню місця цінностей в соціокультурній реальності присвятили свої праці Н. Амельченко, М. Пірен, А. Ручка, Ю. Шайгородський та ін.

Аналізу сутності та тенденцій четвертої промислової революції присвятили свої роботи Н. Девіс, Д. Коен, Е. Колтоф, К. Шваб, Е. Шмідт та ін. Очевидно, що ця революція ставить перед людиною комплекс нових завдань та вимог, для вирішення яких необхідний перегляд і переоцінка цінностей. Але ця проблема недостатньо відображена в сучасних напрацюваннях і потребує подальшої розробки. Тому мета статті – проаналізувати еволюцію цінностей за умов четвертої промислової революції.

Перш ніж приступити до розкриття теми статті, вважаємо за необхідне зазначити, що при аналізі цінностей ми враховуємо такі аспекти: історичний (тобто, цінності склалися в результаті історичного розвитку людства), цивілізаційний (тобто, кожна цивілізація має свою систему цінностей, які впливають одна на одну в процесі діалогу цивілізацій), часовий (тобто еволюцію цінностей під час того чи іншого періоду історії). Отже цінності, з одного боку, виступають стійкими, перевіреними часом, ментальними пріоритетами людей, народів і цивілізацій, а з іншого – змінюються під впливом зовнішніх чинників. В

цьому і полягає складність їхнього аналізу.

Цінності – це своєрідний культурний код, тому кожна культура породжує свою систему цінностей. За нею можна судити про те, наскільки успішно протікає процес культурної ідентифікації нації, народу, відбувається зміцнення або руйнування національної самосвідомості, чи зберігає нація себе як носій унікального, тільки їй властивого типу культури, або вона поступово втрачає цю історичну місію [3].

Ціннісне ставлення людини до світу й до себе виражається в ціннісних орієнтаціях особистості. Ціннісні орієнтації – це сукупність матеріальних і духовних благ, які людина і суспільство обрали в якості життєвих орієнтирів, що визначають поведінку, вчинки, помисли і стосунки між людьми. Стійкі ціннісні орієнтації переходять в розряд норм і визначають лінії поведінки членів суспільства. Кожен предмет, явище, подія може також мати позитивну або негативну цінність. Для кожної окремої людини цінності нерівнозначні, оцінка предметів, подій, речей відбувається з різних точок зору: емоційної, естетичної, моральної, наукової тощо. Таким чином, кожна окрема людина по-різному ставиться до того, що вважає цінностями [4]. З цінностей окремих людей складаються ціннісні орієнтації суспільства.

Європейський вибір нашої держави, підкріплений значними успіхами у взаємовідносинах Україна-ЄС, ставить перед суспільством завдання теоретичного осмислення сутності європейських цінностей та їх привабливості для населення країни і практичного втілення в українське суспільство європейських життєвих стандартів.

В основі економічного та соціального процвітання Європи лежить, перш за все, культура, цивілізація та гідна праця європейців. Саме Європа створила сучасний світ таким, яким він є, саме тут були закладені основи сучасного державництва, громадянського суспільства, ефективної ринкової економіки, системи соціальної справедливості [5]. Основними принципами і цінностями західного суспільства є: принцип свободи особистості та індивідуалізм, ліберальна демократія, науковий і культурний прогрес, непорушність права приватної власності, ринкова модель ліберальної економіки [6]. І, безумовно, найголовнішою цінністю західної культури є життя. Самі по собі європейські цінності вкрай привабливі і, як показують результати соціологічних опитувань, вже знайшли широке визнання в Україні.

За умов зростання динамізму суспільного розвитку, посилення суперечливої дії всесвітньо-історичних процесів глобалізації та інформатизації на ідентичність народів різних країн первинного

значення набувають питання про суть і функції *духовних цінностей*. Прийняття і освоєння громадянами країни базових духовних цінностей, досягнення консенсусу в їх відносинах є найважливішою умовою її процвітання, про що свідчать сучасні Швеція, Фінляндія, Норвегія, Японія, Сінгапур.

Наближення до *справедливості* в українському суспільстві полягає в скороченні бідності за рахунок встановлення гідної мінімальної годинної заробітної плати в усіх сферах діяльності та в зниженні податкового тиску на малий і середній бізнес. Дотримання жорстких меж децильного коефіцієнту (співвідношення 10% найбільш і 10% найменш забезпечених) є неодмінною умовою справедливості, стабільності суспільства і довіри до влади [7].

У структурі цінностей сучасного українського суспільства все більшого значення набуває така базова цінність, як *сім'я*. Інститут сім'ї забезпечує відтворення і збереження народу, збереження його фізичного, морального і інтелектуального здоров'я, гуманістичних традицій. Вчені називають сім'ю найвеличнішим створінням культури, здатним відтворювати достовірно суспільні, соціалізовані особистості [8, с. 412].

До фундаментальних базових цінностей належать ті цінності, які сформувалися в процесі еволюції цивілізації: свободи, права і обов'язки громадян, верховенство закону та рівність (юридична, соціальна, політична). Історично для сучасного українського суспільства особливе значення має *верховенство закону* в силу традиційного втручання різного роду державних чиновників в правову систему. Базовими цінностями є *культура, освіта, наука*, реалізація яких необхідна для розвитку України за інноваційним шляхом. Є ще одна фундаментальна базова цінність, яка часто залишається без належної уваги, – це *довіра до інститутів влади*. Без наявності такої цінності у значної частини громадян неможлива стабільність суспільства [7].

Сьогодні світ увійшов в якісно нову історичну епоху – епоху глобалізму, коли традиційні способи роботи, виробництва, споживання і обміну незворотно змінилися. Ускладнення громадської структури тягне за собою диференціацію традицій, які припускають нові типи взаємовідносин, створює нові соціальні ролі та формує складні системи й підсистеми [9]. Глобальні процеси, охоплюючи економічне середовище, також стрімко розвиваються і в соціокультурній сфері та характеризуються, на думку дослідників, рядом таких ознак: втрата цілого ряду елементів матеріальної і духовної культури, яка стає транснаціональною; прискорення міграційних процесів в результаті

формування інтегрованого світового соціокультурного простору, який носить характер наднаціонального і наддержавного; особлива роль досягнень інформаційної революції (телекомунікації, Інтернет) в процесі поширення інноваційної інформації по всьому світу; глобальні проблеми виживання в умовах близькості екологічних, військових, техногенних та інших катастроф, які ставлять перед людиною завдання, що можна вирішити лише спільно [10].

Глобалізація значною мірою впливає на ціннісні орієнтації людини. Кожен народ в ході свого історичного розвитку накопичує певний своєрідний досвід, виробляє свої традиції, моральні цінності, з чого складається унікальний менталітет. Спосіб життя, мислення, моральні цінності різних культур відрізняються. Глобалізація привносить у кожную культуру альтернативні стилі та образи, нові цінності, приводячи тим самим до орієнтації на сторонні зразки. В результаті це веде до зміни культурного середовища окремих соціальних груп і суспільства в цілому, яке дробиться на велику кількість слабо інтегрованих груп, що мають різні критерії культурної ідентичності [11].

Основною загрозою існуванню національних культур з їх системами цінностей виступає вестернізація. Полем просування західних культурно-історичних моделей країн, які стали на чолі глобалізаційних процесів, виступає сьогодні єдиний інформаційний простір як відбувшися факт сучасної реальності. Формування єдиного інформаційного простору призвело до транслювання західних культурних цінностей й до загрози нівелювання культурно-історичного ландшафту [6].

Як вірно зазначає О. В. Зернецька, потужна трансляція змістового наповнення панівної – західної – масової культури набуває глобального характеру, заповнює світовий інформаційний простір, вільно перетинаючи державні кордони, не питаючи ні народи, ні уряди про бажаність її присутності у національних інформаційних просторах окремих держав, регіонів і навіть континентів. Вона стає реальним викликом державному та національному суверенітету, деформуючи й руйнуючи національні культури [12]. Ці тенденції особливо очевидні в культурному просторі України, який, розчарувавшись в наднаціональних ідеалах радянського суспільства, виявився найбільш схильним до впливу ззовні.

Сьогодні масове суспільство, яке глобалізується, стоїть на порозі якісних змін в світогляді. Зі зміною навколишнього світу, в самому широкому сенсі слова, змінюється особистість, трансформуються погляди та ідеї. Життя, спрямоване в майбутнє, примушує людину

шукати і створювати нові форми застосування її інтелекту, втілює його найсміливіші задуми [13]. Формується відносно *нова група цінностей*, яку зазвичай не відносять до базових. Це вимоги глобальної економіки, що розвивається: здатність адаптації до змін в умовах праці, до інформаційних потоків, інноваційна сприйнятливість, інноваційно-впровадницька орієнтація, володіння символічною мовою. Проте саме ці цінності великою мірою визначатимуть найближчим часом успіх будь-якої людини і будь-якої країни в глобальному світі. Саме тому вдосконалення, оновлення базових та набуття нових цінностей є найважливішим соціокультурним та соціоекономічним чинником формування громадянського суспільства і демократичної правової держави в Україні [7].

Глобалізація значною мірою вплинула на цінності та ідеали національних культур; особливо це стосується тих цінностей та ідеалів, способу життя, які сформувалися в традиційному, переважно аграрному суспільстві [11]. Ці перетворення стають ще більш кардинальними в епоху четвертої промислової революції, яка виступає одним з характерних проявів глобалізації.

Про її (революції) початок було оголошено на міжнародному форумі в Давосі-2016. На ньому зазначалося, що людство стоїть на краю нової технологічної революції, яка кардинально змінить те, як ми живемо і працюємо, ставимося один до одного, й торкнеться всіх груп та верств населення, всіх професій тощо [14]. І дійсно, вибуховий розвиток і поширення нових технологій, їх проникнення в усі сфери людської діяльності приводять сьогодні до швидких і глибоких змін глобальних ринків, структури і характеру сучасного промислового виробництва, економіки і соціальної сфери. Зміни, що відбуваються, настільки значні, що світ вступає, можливо, в найбільший за всю історію технологічний перехід, коли багатство природних ресурсів і дешевизна праці перестають бути основними чинниками зростання. В основі четвертої промислової революції лежить перехід від масового виробництва стандартизованої продукції до гнучкого високопродуктивного виробництва, що випускає індивідуалізовану продукцію. При цьому «наскрізними» технологічними процесами для усіх видів виробництв стають автоматизація і роботизація, а також інтелектуалізація виробничих процесів. Саме ці технології повинні забезпечити принципово іншу якість зростання [15], перетворюючись при цьому на його продуктивну силу.

В ході першої промислової революції за допомогою води і пару було механізовано виробництво. Головним драйвером другої

промислової революції була електрика, яка допомогла створити масове виробництво. У центрі третьої революції знаходилася електроніка та інформаційні технології, автоматизовані виробництва. Четверта промислова революція як би виходить з третьої, яку ще називають «цифровою» і яка почалася в середині минулого століття. Вона характеризується злиттям технологій і стиранням меж між фізичними, цифровими і біологічними сферами. Експерти називають три причини, за якими сьогоднішні зміни слід вважати не простим продовженням третьої промислової революції, а початком четвертої: це швидкість, з якою відбуваються зміни, їх розмах і системний характер наслідків [14].

За прогнозами, пік нової промислової революції (масштабування «проривних» технологій і зміна архітектури ринків) припаде на 2020-2030-ті рр. Численні дослідження показують, що передові технології дуже швидко розгортатимуться й робитимуть системний повсюдний вплив. У зв'язку з цим однією з основних цілей для нашої країни на період до 2035 р. може стати продуктивне включення в нову технологічну революцію, здійснення необхідного для цього структурного маневру в економіці й соціальній системі. Країна повинна перейти до нової моделі розвитку, фундаментом якої стануть високотехнологічні індустрії, ґрунтовані на наукових знаннях та інноваційних технологіях. Ставка має бути зроблена як на випереджаючий розвиток принципово нових високотехнологічних секторів і ринків, так і на глибоку технологічну модернізацію традиційних галузей і виробництв. Поєднання двох цих ліній може забезпечити фронтальний запуск технологічної революції вже в середньостроковій перспективі [15].

Очевидно, що таке значне явище, як четверта промислова революція, впливає на всі сфери життя суспільства, але найбільшою мірою вона змінює ринок праці. Враховуючи ці зміни та беручи до уваги, що праця за умов глобалізації перетворюється на загальнолюдську цінність, можна стверджувати, що трудова сфера має стати предметом пильної уваги української держави.

Сьогодні на ринку праці можна спостерігати такі тенденції [16]:

Замість менеджера – інженер. Штучний інтелект з успіхом витісняє фахівців, що займаються інтелектуальною рутиною. Найбільш затребувані кадри на ринку сьогодні – технологи, інженери, оператори і наладчики верстатів ЧПУ, програмісти, фахівці в області блокчейн ².

² *Блокчейн* (від англ. blockchain) – технологія, що об'єднує ряд математичних, криптографічних і економічних принципів, особливостями якої є неможливість змінити або підробити дані, прозорість вироблених транзакцій, децентралізована перевірка даних тощо.

Тобто люди, здатні створювати нові високотехнологічні продукти. Навіть ті професії, які раніше не припускали глибокого знання технологій, тепер зобов'язують до цього. Маркетолог повинен розуміти, як працюють алгоритми «Google», фінансист зобов'язаний розбиратися в ІТ, тому що нові інструменти, той же блокчейн, забезпечуються високотехнологічними рішеннями. Навіть операторам, працюючим в службі доставки піци, скоро доведеться розібратися в тому, як працюють дрони і як ними управляти. Технології так міцно увійшли до нашого життя, що ми усі повинні навчитися мислити як інженери.

Кар'єрний ріст не вгору, а вбік. Наступний тренд четвертої промислової революції – розвиток горизонтальної кар'єри. Інженеру-технологу, наприклад, окрім вузькопрофесійних вимог на зразок розробки складів і способів отримання композиційних матеріалів, треба вміти працювати з документацією і знати англійську мову, щоб читати профільну літературу і не відставати від світових розробок. До того ж сучасний технолог повинен постійно вчитися. І попрацювавши на одному підприємстві, він може піти в суміжну галузь, освоївши новий пласт знань.

Навчання як форма життя. Багато спеціальностей вже сьогодні вимагають, а ще більше спеціальностей зажадають в найближчому майбутньому комплексу особливих навичок – володіння технологіями, уміння вирішувати проблеми, критичного мислення, так само як і навичок міжособового спілкування, таких, як завзятість, готовність до співпраці й уміння співпереживати. Відходять у минуле часи, коли десятиліттями можна було працювати за однією і тією ж спеціальністю або в цій самій компанії. В умовах «економіки вільного заробітку» працівникам упродовж їх трудового життя прийдеться, очевидно, займатися різноманітними «підробітками», а це означає, що впродовж усього життя їм прийдеться навчатися [17].

Рання профорієнтація. Аудиторія претендентів молодіє. Віковий сегмент 18-20 приростає кожен місяць. Це говорить про те, що вчорашні школярі й студенти готові виходити на роботу і випробувати себе. Більшість з них рано чи пізно переросте вакансії офіціантів і операторів call-центрів, зате отримає досвід спілкування з працедавцем. Це доки не зовсім очевидний тренд, але він є і теж сигналізує про настання промислової революції. Швидкий розвиток і зміна світу не залишають часу на довгі роздуми. Сучасним підліткам, якщо вони хочуть бути успішними, коли підростуть, доводиться ще в школі думати про те, яку професію обрати.

Підбір персоналу. Четверта промислова революція змінює

швидкість життя. Щоб залишатися на плаву, треба уміти швидко приймати рішення і виконувати поставлені завдання. Набір персоналу – одне з таких завдань. Сучасні технології практично на 100% автоматизують підбір персоналу, роблячи його максимально простим і дешевим. Прості функції пошуку перейдуть до автоматичних сервісів. Сьогодні не можна залишатися в стороні від технологічних новинок. Швидкість вирішує все, а головним ресурсом стає час. Використовуючи його максимально раціонально, бізнес зможе розвиватися, а професіонали – будувати кар'єри.

Важливою характеристикою характеру праці за умов четвертої промислової революції є *зростання значення цифрових технологій*. Економічне зростання все більшою мірою базується на технологіях і знаннях, роблячи їх головною продуктивною силою. Передбачається, що цифрова економіка і її досягнення в перспективі стануть ключовим джерелом забезпечення добробуту держав. Наприклад, в біотехнологіях та медицині цифрові технології сприяють якісному поліпшенню здоров'я, в телекомунікаційній сфері ведуть до розвитку соціальної сфери і освіти, а в економіці забезпечують більш ефективне енергоспоживання. Важливо і те, що цифрові технології можуть використовуватися в тому числі найменш соціально захищеними групами населення [18].

Однією зі складових четвертої промислової революції виступає *роботизація*, яка значною мірою впливає на трансформацію ринку праці й визначає, які професії втратять актуальність, а які спеціальності з'являться. Як вже зазначалося, сьогодні спостерігаються надзвичайні успіхи в розвитку штучного інтелекту. З'являються нові засоби в області обробки даних у фінансовій сфері, охороні здоров'я, юриспруденції, освіті та забезпеченні обороноздатності держав. Автоматизація, роботизація не є чимось новим – машини поступово замінюють людину з моменту промислової революції.

Але сьогодні ці зміни кардинальні. Розглядаючи найближче майбутнє, з 2020 по 2035 рр., експерти припускають, що замість професії в сучасному розумінні людина володітиме набором різних компетенцій і навичок, таких як: *hard skills* – професійні навички, яких можна навчити і які можна виміряти: набір тексту на комп'ютері, керування автомобілем, читання, математика, знання іноземної мови, використання комп'ютерних програм (навички роботи переважно з машинами) та *soft skills* – це розумові й міжособові компетенції: соціальні, інтелектуальні та вольові: комунікабельність, уміння працювати в команді, креативність, пунктуальність тощо (навички

роботи з людьми і паперами).

Професії-алгоритми (секретар, синоптик, бухгалтер, оператор call-центру, телефоніст, бібліотекар, таксист, операціоніст, страховий агент, лікар-діагност, листоноша), однотипні завдання яких можна автоматизувати, зникатимуть або трансформуватимуться. За останні 100 років більше 600 професій безслідно зникли, ще 1000 сильно змінилися (сьогодні мало хто згадає, якою престижною була праця пілота дирижабля: у Парижі перед початком Першої світової війни конкурс на цю посаду складав до 50 чоловік на місце). Апарат Hadrian X укладає 1000 шт. цегли на годину – це в 8-10 разів більше, ніж здатна зробити людина. Алгоритм британського медичного стартапа Babylon Health перевершив лікарів за точністю діагностики. Компанія CMR Surgical представила першого британського робота-хірурга Versius. Стартап May Mobility, за підтримки Toyota і BMW, запустив в Детройті першу невелику мережу безпілотного транспорту за фіксованим маршрутом [19].

На міжнародних форумах економісти говорять про те, що близько 5 млн. робочих місць буде загублено вже до 2020 р. – завдяки розвитку штучного інтелекту, робототехніки, нанотехнологій та інших соціально-економічних чинників. Так, з'являться нові 2,5 млн. робочих місць, але вони вимагатимуть тих нових навичок і умінь, до яких школи і ВНЗ доки готувати не вміють, зокрема, *soft skills*.

Зі зміною характеру праці все більша увага дослідників зосереджується на понятті компетентності. У загальному вигляді компетентність – це характеристика, що дається людині в результаті оцінки ефективності (результативності) її дій, спрямованих на вирішення певного кола значимих завдань (проблем). Знання, навички, здібності, мотиви, цінності й переконання розглядаються як можливі складові компетентності, але самі по собі ще не роблять людину компетентною. У цьому визначенні убачається два підходи до змісту поняття «компетенція». Одні дослідники роблять акцент на компетенції як інтегральній особовій якості людини (характеристиці людини), інші – на описі складових її діяльності, її різних аспектів, які й дозволяють їй успішно вирішувати певні проблеми.

Сьогодні набуває нового сенсу категорія *«ціннісно-сміслові компетенції»*. Це компетенції, пов'язані з ціннісними орієнтирами учня, його здатністю бачити і розуміти навколишній світ, орієнтуватися в ньому, усвідомлювати свою роль і призначення, уміти обирати цільові і смислові установки для своїх дій і вчинків, приймати рішення. Тобто такі компетенції забезпечують механізм самовизначення учня в

ситуаціях учбової та іншої діяльності. Від них залежить індивідуальна освітня траєкторія учня і програма його життєдіяльності в цілому [20].

Однією з проблем, яка постає перед суспільством, є проблема еволюції цінності «гідна праця» під впливом інновацій і технологій. Роботи беруть на себе виконання тисяч рутинних операцій і можуть витіснити безліч низькокваліфікованих робочих місць в розвинених країнах і країнах, що розвиваються. Одночасно з цим передові технології відкривають нові можливості, створюючи умови для появи нових і модернізації існуючих робочих місць, нарощуючи продуктивність і підвищуючи ефективність надання громадських послуг [17].

За даними останнього обстеження «Євробарометру», три чверті громадян ЄС упевнені, що для їх робочих місць нові технології є благом. Дві третини стверджують, що нові технології сприятливо впливають на суспільство і ще більше покращують якість життя. В той же час тривоги з приводу майбутнього зберігаються. Жителів розвинених країн турбує масштабний вплив нових технологій на зайнятість. Вони вважають, що зростання нерівності, яка посилюється формуванням «економіки вільного заробітку» (у рамках якої організації укладають короткострокові трудові договори із самостійно зайнятими працівниками), сприяє неухильному погіршенню умов праці.

Створення робочих місць в офіційному секторі економіки – це найбільш ефективна політика, яка відповідає здійснюваній Міжнародною організацією праці Програмі гідної праці й дозволяє користуватися перевагами технічного прогресу:

- по-перше, нові технології розмивають межі компаній, підтвердженням чому служить швидкий розвиток торгових платформ. Цифрові платформи розширюють масштаби своєї діяльності швидше і з меншими витратами, ніж традиційні компанії. Проте з розвитком інтегрованих віртуальних торгових платформ виникають питання стратегічного характеру глобального масштабу, що стосуються конфіденційності, конкуренції і оподаткування;

- по-друге, нові технології трансформують набір навичок, необхідних для роботи. Знижується попит на менш кваліфікованих працівників, функції яких можуть виконувати машини. В той же час зростає попит на розвинені когнітивні та соціально-поведінкові навички, а також на поєднання навичок, що зумовлюють здатність до адаптації;

- по-третє, картина робіт, що витісняють людей з робочих місць, пригнічує. Разом з тим, загроза, яку нові технології

представляють для робочих місць, перебільшена – історія вже не раз давала такий урок;

- по-четверте, у багатьох країнах, що розвиваються, велике число працівників, як і раніше, зайнято малопродуктивною працею, часто – в компаніях неформального сектора, доступ яких до нових технологій незначний. Показники неформальної зайнятості в останні два десятиліття залишаються високими, незважаючи на поліпшення нормативно-правових умов для ведення бізнесу. Так, питома вага працівників, зайнятих в неформальному секторі, досягає в деяких країнах з ринковою економікою, що формується, 90%. В цілому, в цих країнах в неформальному секторі економіки зайняті приблизно дві третини робочої сили. Показники неформальної зайнятості залишаються на подив стабільними, незважаючи на зростання економіки і зміну характеру праці;

- по-п'яте, технології і, зокрема, соціальні мережі впливають у багатьох країнах на сприйняття нерівності, що посилюється. Люди завжди прагнули підвищувати якість свого життя і брати участь в економічному зростанні, свідками якого вони є. Можливість зіткнутися завдяки соціальним мережам та іншим цифровим засобам зв'язку з різними, – часто принципово різними – стилями життя й можливостями тільки посилює це почуття. Там, де спрямування поєднуються з можливостями, складаються сприятливі умови для стійкого економічного зростання в інтересах усіх верств населення. Але в умовах нерівності можливостей або невідповідності існуючих робочих місць набутим навичкам наслідком розчарування можуть стати міграція або фрагментація суспільства. Кризові ситуації з біженцями в Європі, мігранти, що біжать від війни, з Сирійської Арабської Республіки і «арабська весна» – усе це очевидні прояви такого сприйняття [17].

У країнах з розвиненою ринковою економікою, що формується, автоматизація підвищує цінність когнітивних навичок вищого порядку. На ринках праці все більшого значення набувають навички трьох типів, про що згадувалося вище: розвинені когнітивні навички, наприклад, комплексного вирішення проблем, соціально-поведінкові навички, наприклад, роботи в команді, і поєднання навичок, які зумовлюють здатність до адаптації, наприклад, логічне мислення і упевненість у власних силах. Для формування таких навичок потрібні міцний фундамент у вигляді людського капіталу і навчання упродовж всього життя. Аналіз показує, що в країнах з найнижчими на даний момент рівнями інвестицій в людський капітал продуктивність працівників майбутнього покоління буде на третину або навіть наполовину нижча,

ніж могла би бути, якби люди були абсолютно здорові й здобували якісну освіту.

Темпи впровадження інновацій будуть і далі наростати. Тож Україні для забезпечення своєї конкурентоспроможності в економіці майбутнього необхідно буде діяти швидко. Щоб використати переваги нових технологій і пом'якшити найбільш гострі з породжуваних ними проблем, необхідно здійснювати інвестиції у своїх громадян – скоріше за все, в освіту і охорону здоров'я, які є наріжним каменем людського капіталу [17].

Отже можна зробити висновок, що за умов глобалізації і, особливо, – четвертої промислової революції – категорія «гідна праця» набуває нового сенсу та особливої цінності.

В результаті дослідження можна зробити певні висновки.

1. Для подальшого успішного розвитку нашої країни необхідне визначення системи ціннісних орієнтирів українського суспільства, яка зазнає еволюції за умов глобалізації. Держава має сприяти всебічному розвитку особистості, інвестуючи у людський капітал, та пропагувати у суспільстві європейські цінності за умови збереження національного культурно-історичного ландшафту.

2. На цінності та ідеали української культури значною мірою вплинули глобалізація та четверта промислова революція як одна з її характерних рис. Глобалізація не тільки змінила традиційні цінності, а й сформувала відносно нову групу цінностей: здатність адаптації до змін в умовах праці, до інформаційних потоків, інноваційна сприйнятливість, інноваційно-впровадницька орієнтація, володіння символічною мовою тощо. Саме ці цінності великою мірою визначатимуть найближчим часом успіх будь-якої людини і будь-якої країни в глобальному світі.

3. Глобалізація й четверта промислова революція значною мірою змінюють ринок праці, основними тенденціями на якому виступають: розвиток штучного інтелекту та витіснення ним фахівців, що займаються інтелектуальною рутиною; розвиток горизонтальної кар'єри; необхідність навчатися все життя; рання профорієнтація; автоматизація підбору персоналу, роботизація тощо. Четверта промислова революція вплине на ринок праці за такими трендами: збільшить кількість робочих місць кращої якості, забезпечених соціальним пакетом; поширить безробіття, викликане технологічними змінами в структурі виробництва; приведе до ліквідації багатьох існуючих спеціальностей; підвищить вимоги до рівня кваліфікації працюючих на нових робочих місцях; потребуватиме перепідготовки працюючих за новими професіями; збільшить розміри інвестицій для

створення нових робочих місць; посилить вимоги адаптації системи освіти до потреб глобалізованого ринку праці; підвищить залежність зростання заробітної плати від росту продуктивності праці; посилить соціальний захист працюючих та дотримання їх соціальних прав.

4. Зі зміною характеру праці все більша увага дослідників зосереджується на понятті компетентності, компетенцій. Передбачається, що замість професії в сучасному розумінні людина володітиме набором різних компетенцій і навичок, таких як *hard skills* (навички роботи переважно з машинами) та *soft skills* (навички роботи з людьми і паперами). Нового сенсу набуває категорія «ціннісно-сміслові компетенції» як компетенції, пов'язані з ціннісними орієнтирами учня, його здатністю бачити і розуміти навколишній світ, орієнтуватися в ньому, усвідомлювати свою роль і призначення, уміти обирати цільові та смислові установки для своїх дій і вчинків, приймати рішення.

5. За умов глобалізації і, особливо, – четвертої промислової революції – категорія «гідна праця» набуває особливої цінності та зазнає еволюції під впливом інновацій і технологій. Роботи беруть на себе виконання тисяч рутинних операцій і можуть витіснити безліч низькокваліфікованих робочих місць в розвинених країнах і країнах, що розвиваються. Одночасно з цим передові технології відкривають нові можливості, створюючи умови для появи нових і трансформації існуючих робочих місць, нарощуючи продуктивність і підвищуючи ефективність надання громадських послуг.

6. Основними напрямками української держави для подальшого ефективного розвитку за умов глобалізації виступають:

- здійснення інвестицій в людський капітал, передусім, в навчання дітей дошкільного віку, щоб сформувати у них, на додаток до основних, когнітивні й соціально-поведінкові навички більш високого порядку;

- підвищення ефективності соціального захисту (встановлення гарантованого мінімального рівня надійного соціального захисту; зміцнення системи соціального страхування, доповнене реформою нормативної бази ринку праці);

- створення робочих місць в офіційному секторі економіки (найбільш ефективна політика, що відповідає здійснюваній Міжнародною організацією праці Програмі гідної праці й дозволяє користуватися перевагами технічного прогресу) [17].

- моніторинг світових тенденцій в науці і техніці; державне регулювання й інституціональне оформлення розвитку цифрової економіки;

- забезпечення розширення та урізноманітнення інженерних спеціальностей у ВНЗ України, розробка програм заохочення абітурієнтів до набуття технічної освіти;
- розробка програм навчання (перепідготовки) трудових кадрів новим технологіям, організація навчальних курсів, тренінгів, коучингів, курсів профорієнтації в технопарках і технополісах для дітей і молоді;
- організація освіти впродовж життя з можливістю для людини будь-якого віку та рівня освіти опанувати суміжну або навіть зовсім нову для неї спеціальність (базою для такої діяльності можуть виступити вже існуючі курси при центрах зайнятості) тощо.

Використані джерела та література:

1. Сахань О. М., Шевчук Н. В. Європейські цінності як запорука процвітання суспільства: український вибір // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». 2018. № 2 (37). С. 177-196.
2. Сучасні європейські культурно-історичні цінності в контексті викликів глобалізації: монографія / кер. авт. кол. і наук. ред. А. І. Кудряченко; ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України». Київ : Фенікс, 2014. 444 с.
3. Ясеницкий И. А. Генезис формирования отечественной социально-философской концепции ценности // Вестник Самарского государственного университета. 2007. № 5-3. С. 23-30.
4. Андросова Ю. В. Ценности и их место в структуре мировоззрения современного учителя и ученика // Самарский научный вестник. 2014. № 4(9). С. 15-17.
5. Європейські цінності і Україна [Електронний ресурс]. URL: <http://newzz.in.ua/main/1148865159-yevropejski-cinnosti-i-ukrayina.html> (дата звернення 21.05.2019)
6. Тарасова Ю. А. Ценности современного российского общества в условиях глобализации // Век глобализации. 2016. №4. С. 115-121.
7. Скибицкий М. М. Глобализация и задачи обновления духовных ценностей российского общества // Гуманитарные науки. Вестник Финансового университета. 2015. № 1(17). С.13-19.
8. Антонов А. И., Сорокина С. А. Судьба семьи в России XXI века. М. : Грааль, 2009. 416 с.
9. Вебер М. Протестантская этика и дух капитализма [Електронний ресурс]. URL: http://krotov.info/library/03_v/eb/er_04.html (дата звернення 14.03.2019)
10. Аванесова Г. А., Астафьева О. Н. Социокультурное развитие российских регионов: механизмы самоорганизации и региональная политика. М. : Изд-во РАГС, 2001. 424 с.
11. Алиева О. Г., Саввина О. В., Моисеенко М. В. Кризис национальных культур в эпоху глобализации // Вестник РУДН, серия Философия. 2014. № 2. С. 83-91.
12. Зернецька О. В. Глобальна комунікація. Київ: Науково-виробниче підприємство «Видавництво «Наукова думка» НАН України, 2017. 349 с.
13. Ашинова З. А. Ценности в условиях глобализации [Електронний ресурс].

URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/tsennosti-v-usloviyah-globalizatsii> (дата звернення 08.08.2019)

14. Мануков С. 4-я промышленная революция в Давосе [Електронний ресурс]. URL: <https://expert.ru/2016/01/21/chetvertaya-promyshlennaya-revolutsiya/> (дата звернення 21.07.2019)

15. Новая технологическая революция: вызовы и возможности для России. [Електронний ресурс] / Экспертно-аналитический доклад под научным руководством В. Н. Княгинина. Москва, Центр стратегических разработок, 2017. 136 с. URL: <https://csr.ru/wp-content/uploads/2017/10/novaya-tehnologicheskaya-revolutsiya.pdf>

16. Гужиков П. Искусственный интеллект с успехом вытесняет специалистов, занимающихся интеллектуальной рутинной [Електронний ресурс]. URL: facebookvkontaktetwittertelegramokwhatsappgplusflipboard

17. Доклад о мировом развитии 2019. Изменение характера труда [Електронний ресурс] / Всемирный банк (офіційний сайт). URL: <https://www.vsemirnyjbank.org/ru/publication/wdr2019> (дата звернення 01.08.2019)

18. Смирнов Е. Н. Эволюция инновационного развития и предпосылки цифровизации и цифровых трансформаций мировой экономики [Електронний ресурс] // Вопросы инновационной экономики. 2018. Том 8. № 4. С. 553-564. URL: <https://elibrary.ru/item.asp?id=36816160>

19. Ольховский К. Универсальные компетенции будущего: кто будет востребован завтра? [Електронний ресурс]. URL: <https://www.executive.ru/career/planirovanie-karery/1989317-universalnye-kompetentsii-buduschego-kto-budet-vostrebovan-zavtra>

20. Васютина Н. Компетентности и компетентностный подход в современном образовании [Електронний ресурс]. URL: <http://urok.1sept.ru/статьи/581708/> (дата звернення 08.08.2019)

УДК 94 : 316.423.2 + 316.774

Добровольська А. Б.

ПОСТІНДУСТРІАЛЬНІ ТЕНДЕНЦІЇ ЕВОЛЮЦІЇ ЦІННОСТЕЙ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

В статті досліджено вплив постіндустріальних тенденцій на суспільний розвиток. Проаналізовано специфічні особливості технологічних здобутків сучасності як чинника суспільної трансформації та розглянуто виклики, що постають перед соціумом в умовах формування постіндустріальної системи глобалізму. Визначено, що на базі новітніх інформаційних технологій розгортаються процеси взаємопроникнення культур, вірувань, укладів життя, які впливають на еволюцію цінностей сучасного суспільства. Зроблено висновок, що успішність трансформаційних перетворень залежить від того, наскільки розвиток і впровадження технологій постіндустріального світу відповідає потребі консолідації національної держави.

Ключові слова: глобалізація, світове співтовариство, інформаційні технології, постіндустріальні тенденції, еволюція цінностей, мережеве суспільство.

Добровольская А. Б. Постиндустриальные тенденции эволюции ценностей в условиях глобализации. В статье исследовано влияние постиндустриальных тенденций на общественное развитие. Проанализированы специфические особенности технологических достижений современности как фактора общественной трансформации и рассмотрены вызовы, стоящие перед социумом в условиях формирования постиндустриальной системы глобализма. Определено, что на базе новейших информационных технологий разворачиваются процессы взаимопроникновения культур, верований, укладов жизни, которые влияют на эволюцию ценностей современного общества. Сделан вывод, что успешность трансформационных преобразований зависит от того, насколько развитие и внедрение технологий постиндустриального мира соответствует потребности консолидации национального государства.

Ключевые слова: глобализация, мировое сообщество, информационные технологии, постиндустриальные тенденции, эволюция ценностей, сетевое общество.

Angelina Dobrovolska. Post-industrial trends of the evolution of values in the context of globalization. The article examines the influence of post-industrial trends on social development. The specific features of the technological achievements of modernity as a factor of social transformation are analyzed. The challenges facing society in the context of the formation of a post-industrial system of globalism are considered. It was determined that on the basis of the latest information technologies, the processes of interpenetration of cultures, beliefs, lifestyles that affect the evolution of the values of modern society are unfolding. It is concluded that the success of transformational transformations depends on how the development and implementation of technologies of the post-industrial world corresponds to the need to consolidate the national state.

Keywords: globalization, world community, information technologies, post-industrial trends, evolution of values, network society.

Перспективи еволюції світового співтовариства в ХХІ ст. визначаються характером переходу національних систем до нового етапу розвитку: від індустріальної стадії, де домінувало крупне механізоване машинне виробництво, до постіндустріальної, де ефективність виробничих сил визначає використання висококваліфікованої праці, нових знань та методів управління. На базі новітніх інформаційних технологій розгортаються процеси взаємопроникнення культур, вірувань, укладів життя, які впливають на еволюцію цінностей сучасного суспільства.

Більш як два останніх сторіччя світ жив у рамках індустріальної світової цивілізації. Домінантою соціальних змін у другій половині ХХ ст. виступила революція в інформаційних технологіях, яка заснувала нову технологічну систему, що поширилася по всьому світу. Були створені та впроваджені в масове виробництво персональні комп'ютери, удосконалювалися їх технічні параметри, величезними темпами зростав

попит на нові розробки в інформаційній сфері. Інформаційно-технологічна революція, яку переживало світове співтовариство, стала настільки ж значною історичною подією, як і індустріальна революція XVIII ст. Вона викликала переломи у матеріальній основі економіки, культурі та суспільстві в цілому, заснувала новий принцип соціально-технологічної організації і новий спосіб життя, що витісняє індустріальну систему.

Перебіг другої половини минулого століття супроводжували настільки значні зміни, що у фахівців з'явилася потреба визначити зрушення термінологічно. Відповіддю на них стала поява низки нових категоріальних характеристик: постіндустріальне суспільство (Д. Белл), цивілізація «третьої хвилі» (Е. Тоффлер), інформаційне суспільство (М. Маклюен), суспільство мережевих структур (М. Кастельс).

Дослідники постіндустріальних тенденцій суспільного розвитку велике значення надають конвергенції електронно-обчислювальної техніки з технікою засобів зв'язку. На їх думку, «в наступному столітті вирішальне значення для економічного та соціального життя, для способів виробництва знання, а також для характеру трудової діяльності людини набуває становлення нового соціального укладу, що базується на телекомунікаціях» [1, с. 330]. Саме еволюція техніки, в процесі якої машинна технологія поступилася місцем інтелектуальній, перетворила суспільство з індустріального на постіндустріальне.

Розглядаючи суспільний розвиток як «зміну стадій», прибічники теорії інформаційного суспільства пов'язують його становлення з домінуванням «четвертого», інформаційного сектору економіки, наступного за сільським господарством, промисловістю та економікою послуг. Технологічна революція у сфері обробки та передачі інформації, яка виступила джерелом і рушійною силою нововведень у суспільстві, була названа Е. Тоффлером «Третьою хвилею» – услід за першою хвилею, яка породила 10 тисячоліть тому аграрну цивілізацію, та Другою хвилею, що стала джерелом становлення індустріального суспільства [2].

Інформаційні технології, які пронизують суспільне життя сучасного світу у різних напрямках – горизонтально та вертикально, всередині окремих країн або регіонів і транснаціонально, – утворюють розгалужену мережу комунікацій. Ядром такої нової форми комунікаційної організації суспільства, за визначенням М. Кастельса, є «мережева логіка його базисної структури», яка надає поширюваній інформації особливу специфіку, системно організовуючи всі основні сфери життєдіяльності людей (економіку, політику, освіту, науку,

культуру, ціннісні орієнтації тощо) [3, с. 164].

Мережеве суспільство – динамічна, відкрита система, що передбачає різні нововведення. З активним входженням у життя найбільш розвинених країн мережевих структур на основі новітніх інформаційних технологій пов'язані революційні зміни в людському суспільстві. Нову формацію інформаційного суспільства характеризує демасивізація та деієрархізація суспільства і культури, деконцентрація виробництва і населення, різке зростання інформаційного обміну, зближення виробництва і споживання, екологічна реконструкція економіки, індивідуалізація особистості при збереженні солідарних відносин між людьми, а також становлення поліцентричних, самоврядних політичних систем. Комплексність та багатогранність впливу цих тенденцій на характер суспільного розвитку вимагає ретельного аналізу прояву їх окремих аспектів, зокрема тих специфічних особливостей, що виступають чинником суспільно-політичних трансформацій.

Як стверджує М. Кастельс, «у перехід від індустріальної епохи до інформаційної залучені всі країни, та жодна з них не може обирати свій темп і свою послідовність цього переходу» [3]. Епіцентром світової цивілізації залишається Західна Європа, яка понад 200 років хвилями поширює своє панування та вплив, свою систему цінностей на решту світу. Інші країни, щоб не залишитися пасивними об'єктами глобалізації, мають забезпечувати якість і рівень соціально-економічного зростання, які відповідають характеру завдань і викликів, висунутих лідерами постіндустріального розвитку. Структурні зрушення в економічній, соціальній і політичній сферах відповідно до нової технологічної бази і нової соціальної структури постіндустріального суспільства стають безальтернативною умовою виживання у глобалізованому світі.

Теоретичне осмислення процесів еволюції суспільного розвитку, їх передумов, завдань і перспектив набуло актуального значення для політологів, економістів, соціологів, істориків. На сьогодні існує значний пласт літератури, що досліджує чинники та перспективи трансформації сучасного суспільства, зокрема визначає вплив на ці процеси постіндустріальних тенденцій [1-11]. У той же час визначення взаємозв'язку трансформації окремих країн з глобальними та постіндустріальними процесами, а також дослідження тенденцій і перспектив їх впливу на еволюцію цінностей окремих соціумів тільки підвищили свою актуальність.

Перехід від індустріального до постіндустріального устрою надав

широкі потенційні можливості щодо трансформації суспільного розвитку. У результаті появи глобальної мережі Internet сформувався єдиний інформаційний простір людської цивілізації, де реалізовано доступ кожної людини до всіх інформаційних ресурсів. Кожен індивід стає хранителем і видавцем своєї власної інформації, не будучи при цьому нічим і ніким опосередкованим. Інформаційні технології значно розширюють можливості для отримання освіти, оскільки стає доступним навчання на відстані. У розпорядженні кожного виявляється гігантський обсяг довідкових даних, відкриваються необмежені можливості для культурного обміну, створюються системи електронних бібліотек, проводяться мережеві відеоконференції. Якісні зміни, зумовлені впровадженням інформаційних технологій, впливають на всі сфери життя, в результаті чого трансформується вся ноосфера, відбуваються суттєві зміни у духовному житті суспільства, мисленні, способі життя, формується так звана інфосфера [4].

Всесвітня інформаційна мережа сприяє інтернаціоналізації сучасного світу, усуненню фрагментації суспільства та індивідуалізації пізнання, що розцінюється як фактор демократизації, засіб досягнення суспільного згуртування та включення широких мас у єдиний соціальний простір, передумова розвитку людського потенціалу та формування конкурентних переваг.

Постіндустріальний характер економіки впливає на якісну специфіку цивілізаційного розвитку, оскільки перебудовуються і трансформуються всі структурні елементи соціально-економічного устрою суспільства, усі системи взаємодії між ними, орієнтири і рушійні сили соціальних процесів, їх економічні та суспільні механізми, показники й способи виміру ефективності, що вимагає нового бачення, нових підходів і нових планів дії, передбачає наявність умов, які стимулювали б окремих осіб і підприємства до створення наступного покоління технологій, бізнес-моделей і систем динамічного керування [5]. Інформаційні технології стають важливим стимулом розвитку світової економіки. Вони надають можливість усім приватним особам, фірмам і товариствам, що займаються підприємницькою діяльністю, більш ефективно і творчо вирішувати економічні та соціальні проблеми.

Особливістю науково-технічного прогресу, яка визначає перехід на постіндустріальну стадію, є кардинальна зміна ролі людини у виробничому процесі, вплив людського потенціалу на динаміку економічного розвитку. Розробка, створення та освоєння нової техніки, технології і технологічних систем пред'являють підвищені вимоги до знань, професійної підготовки, загальної культури працівників. Широка

автоматизація виробництва, виникнення принципово нових способів впливу на предмет праці значно активізують процес зміни місця і ролі людини у виробничому процесі. Ці зміни охоплюють не тільки зміст праці, а й характеризують специфічний «людський» зріз інтенсифікації виробництва. Глибокі якісні зміни в організації і поділі праці, соціальній структурі суспільства знаходять своє відображення в еволюції теорій економічної ефективності.

Оцінка значущості індивіда як фактора економічного зростання стала відправною точкою теорії, згідно з якою людський капітал починає розглядатися як «цінний ресурс, значно важливіший, ніж природні ресурси або накопичене багатство. Саме людський капітал, а не обладнання чи виробничі запаси є наріжним каменем конкурентоспроможності, економічного зростання та ефективності» [6, с. 46]. Ідея, що людина виступає рушійною силою розвитку суспільства за рахунок накопичення та використання знань, які передаються від покоління до покоління, була реалізована у категорії «людський капітал» і лягла в основу «концепції національного багатства», сформульованої експертами ООН.

Спосіб виробництва та передачі знань, сама людина та її інтелектуальний потенціал визначають темпи економічного розвитку та науково-технічного прогресу, стаючи головними факторами еволюції суспільства, його найціннішими ресурсами. В умовах наростання постіндустріальних тенденцій принципово змінюється роль знань – вони стають повноцінним товаром і поступово перетворюються на стратегічний ресурс, що забезпечує подальший розвиток суспільства.

Зміцнення суспільства стає залежним від виробництва нових знань, їхньої ефективною передачі через системи вищої освіти й професійного навчання, а також за допомогою інформаційно-комунікаційних технологій. Відбувається революція в інструментах, за допомогою яких здійснюються створення, поширення й використання знань. Знання, які впливають на всі сфери життя суспільства і всі стадії економічного процесу, вже складно відокремити від продукту або послуги. У центрі такої стратегії знаходиться система керування знаннями. Її продуктом найчастіше стає надання послуг.

Постіндустріальне суспільство характеризується як нова форма суспільного устрою, яка базується на інформації та знаннях у якості основних джерел економічного прогресу. Воно передбачає становлення класу інтелектуалів як нової еліти, творчу мотивацію виробничої діяльності та формування системи постматеріальних цінностей. Сектор, пов'язаний з виробництвом знань, обробкою і розповсюдженням

інформації, домінує у господарствах постіндустріальних країн. В економіці, заснованій на знаннях, людський потенціал, нові управлінські й маркетингові технології, інформаційні системи стають пріоритетними напрямками інвестицій.

Доступ до інформації й знань у все зростаючому ступені визначає моделі навчання, культурного самовираження й соціальної участі, надає потенційні можливості для розвитку, більш ефективного скорочення бідності. Інформація, трансформована людиною у наукове знання та поширена на основі сучасних телекомунікаційних систем, які утворюють фундамент інформаційної цивілізації, виступає одним з визначальних чинників соціально-економічного та політичного життя. Знання стають основним джерелом суспільної трансформації.

Набуваючи глобального характеру, інформаційні технології сприяють розширенню комунікацій та формуванню єдиного комунікативного простору, у рамках якого виробляються свої особливі закони, норми поведінки та світосприйняття. Всесвітня інформаційна мережа, знищивши монополію на інформацію, перетворила її користувачів із пасивних об'єктів інформування на активних суб'єктів самостійного відбору та поширення інформації, визначила переваги нового етапу (порівняно з інформаційними технологіями 60-80-х рр. XX ст.) розвитку інформаційно-комунікаційних технологій. Відповідно інформаційний простір сучасного суспільства постає як нова форма культури, в якій комунікація є своєрідним способом існування людей.

Інформаційно-комунікаційні технології стають одним з найбільш важливих факторів, що впливають на формування суспільства XXI ст. Їх революційний вплив істотним чином визначає спосіб життя людей, їхні освіти та роботи, а також взаємодії уряду та громадянського суспільства. Характеризуючи суспільні зміни, що відбуваються під впливом інформаційно-комунікаційних технологій, Окінавська хартія, прийнята лідерами країн «Великої вісімки», вказує що «... стійкість глобального інформаційного суспільства ґрунтується на демократичних цінностях, таких як вільний обмін інформацією та знаннями, взаємна терпимість і повага до особливостей інших людей, що стимулюють розвиток людини» [7].

Перехід від індустріального до постіндустріального (інформаційного) суспільства веде до трансформації політичних інститутів як при демократичних, так і авторитарних режимах. Ця трансформація характеризується зниженням ролі держави як центру політичного цілепокладання та появою нових претендентів на владу з боку наддержавних структур, суспільно-політичних рухів, бізнес-груп

та інших акторів політики.

Технологічні досягнення вплинули на формування нової соціально-політичної культури, дали привід розглядати можливість постійної участі громадян в оцінці проблем, що стоять перед суспільством, та у визначенні необхідних суспільних змін. Електронні засоби комунікації розцінюються як засіб, що дозволяє підтримувати принципи прямої демократії, є ефективним інструментом реалізації зворотного зв'язку та забезпечення безперервної масової участі у політичному процесі, що підвищує рівень громадської й політичної активності та інформованості мас.

Процеси глобалізації інформаційного простору помітно активізували всесвітні громадські організації та рухи, які поряд з транснаціональними корпораціями увійшли до складу вагомих суб'єктів планетарної політики. Широке використання сучасних телекомунікаційних технологій змінило принципи та форми політичної організації на планетарному просторі. Взаємодія значної кількості груп, організацій та рухів на основі інформаційних мереж, що забезпечує достатній ступінь узгодженості їх дій, дала привід говорити про виникнення «глобального громадянського суспільства», основними елементами структури якого є некомерційні організації.

Удосконалення технології комунікаційних мереж надало можливість впровадження новітніх інформаційних розробок у повсякденне життя мільйонів людей, стало потужним імпульсом глибоких змін у різноманітних сферах суспільства. Інтегруючи світ в глобальних мережах, інформаційні технології постіндустріального світу сприяють руйнуванню комунікаційних бар'єрів (етнічних, релігійних, державних). Суспільство стає більш відкритим і динамічним [12].

Потужні потоки інформації та новітні технології засобів зв'язку ущільнюють інформаційне середовище. Вони сприяють прискореному переміщенню символів, знань, зразків поведінки від одного соціуму до іншого, служать джерелом стандартизації пропозиції, уніфікації потреб споживачів у всьому світі. Інформаційна революція та поява єдиного інформаційного простору, спрощення міжнародних зв'язків спровокували стрімке посилення комунікацій, особливо на кордонах зіткнення різних народів і цивілізацій.

Оцінка наслідків глобалізації інформаційного простору не є однозначною. Вона відображає розшарування країн світу як за кількісним, так і за якісним впливом процесу включення у всесвітній інформаційний простір, що поширюється як на економічну, так і на соціокультурну сферу. Об'єктивну тенденцію глобалізації

інформаційної сфери, що забезпечує вільний рух інформаційних потоків, в умовах наростання взаємозв'язку й взаємозалежності окремих націй, народів і країн та гегемонії світових лідерів супроводжує порушення балансу інформаційного обміну. Вивільнений розвитком техносфери потенціал глобалізації проявляється в економічній, політичній і культурній уніфікації, яка супроводжує глобальну експансію країн третьої цивілізаційної хвилі.

Вихід промислової діяльності та відповідних економічних структур за межі національної держави вплинув на структуру сучасного суспільства, змінивши його соціальні схеми. Завдяки різкому збільшенню потоків інформації при якісному посиленні ролі нечисленних глобальних медіа-імперій, що монопольно панують на інформаційних ринках, нечувано збільшилися можливості контролю та цілеспрямованої обробки масової свідомості через ЗМІ та інші засоби комунікації. Багато в чому дискредитовані та девальвовані у минулому звичні для величезних мас людей цінності, образи ідентичності, стандарти життя. Сучасні інформаційні технології сприяють, з одного боку, інтенсифікації міжкультурних взаємодій, з іншого боку – подальшій фрагментації й диверсифікації культур, що становить зворотний бік глобалізації, й результатом чого є посилення національних, релігійних, соціокультурних, політико-культурних та інших розходжень.

Електронні засоби комунікації створюють особливі форми прямого міжперсонального спілкування, поза посередництвом соціальних і політичних утворень, що сприяє розшаруванню суспільства за поглядами та інтересами. Колишні форми соціально-класової та етнонаціональної солідарності розпадаються. Розмежування на основі географічної фрагментації фізичного простору доповнюється розходженням на основі плюралізації віртуального простору, що стає засобом самоізоляції сучасної людини.

Розвиток техносфери призвів до появи штучного середовища життєдіяльності людства, подеколи агресивного щодо його духовної культури. Розповсюдження інформаційних технологій посилює культурний взаємовплив, знижує потенціал саморегуляції особистості, виступає передумовою маніпулювання свідомістю у планетарному масштабі. Технології масової комунікації розширюють можливості ідеологічного впливу та формування суспільних настроїв, стають передумовою виникнення нових форм контролю особи й суспільства.

Окрім проблеми взаємодії та взаємозалежності національних співтовариств глобалізація інформаційного простору по-новому

поставила проблему ідентичності. Як ніколи раніше проявляється вплив інформаційних потоків, що розмивають саму індивідуальність. Самоідентифікація особистості усе в більшому ступені орієнтується не на стійкі культурні моделі (національно-цивілізаційний вибір, етнічну, конфесійну, соціальну тощо приналежність), а на віртуальні.

Взаємозв'язок мінливості та стійкості спрямовує вектор соціокультурної динаміки сучасності, що характеризує глобальне суспільство, у бік ерозії цінностей національної держави. Підключення до процесів постіндустріального розвитку стало тим фактором, що зламає традиційні культурні змісти та моделі поведінки на основі запозичення (часто поверхневого) досвіду країн, які домінують у інформаційному просторі, призводить до кризової трансформації національно-цивілізаційної ідентичності суспільства. Універсалізація побуту й стандартів споживання підсилює прагнення національної спільноти зберегти й підтримати пізнаване обличчя – носій унікального культурного досвіду. Відкритий простір інформації й комунікацій розширює можливості участі у такому досвіді. Відповідно небувалої актуальності здобуває відродження усталених цінностей – етнічних, конфесійних, реконструювання власних передісторії та ідентичності.

Як результат глобальної комунікації та чинник процесів глобалізації світової економіки інформаційна модель цивілізації підсилює її динамічність, що знаходить своє відображення у кардинальній зміні політичної картини світу [13]. Інформаційно-комунікаційна революція, примноживши канали, форми та способи поширення стандартів техногенної цивілізації, прискорює її експансію. Сучасні технології зв'язку стали імпульсом нової якості розвитку, створили передумови об'єднання людства в межах глобального інформаційного простору. Водночас новітні інформаційно-комунікаційні технології значно посилили потенціал зовнішніх впливів на економічне, соціальне, культурне і політичне життя суспільства.

В умовах максимізації економічної, науково-технічної та культурної взаємодії, підтягування країн «запізнілої» індустріалізації до виробничих та споживчих стандартів світового економічного авангарду неминуче супроводжується як світогосподарською, так і культурною інтеграцією незалежно від їх цивілізаційної приналежності та рівня розвитку.

Постіндустріальні технології посилюють і збільшують процеси економічних, політичних і культурних змін, що відбуваються у всіх країнах, оскільки існує складна взаємодія між технологією, суспільством, економікою, культурою та політикою. Ця взаємодія, як

стверджував Мануель Кастельс «перетворює світ, але не обов'язково на краще. Це цілком і повністю буде залежати від нас, від того, як ми, люди, використовуємо ці технології та пристосовуємо їх до наших потреб, наших мрій, наших проектів у конкретних життєвих умовах у кожному суспільстві та для кожної людини» [3, с. 4].

Географічне поширення інформаційно-комунікаційного сектора в його екстенсивному розвитку породжує штучне прищеплення постіндустріальних надбань суспільствам, що перебувають на стадії як індустріального, так і аграрного розвитку. Збіг у часі настання постіндустріальної доби та початку політичного транзиту пострадянських країн значно ускладнив для них перехідний процес, оскільки завдання здійснення перетворень у руслі постіндустріального суспільства було доповнено рядом інших трансформацій. Наприкінці ХХ ст. нові незалежні держави розпочали кілька фундаментальних переходів: від авторитарної держави до держави демократичної; від командної економіки до ринкової; від економічної автаркії до включення в глобальну економіку; від ідеологічного контролю до свободи слова та інформаційної олігополії. В таких умовах успішність політико-модернізаційних процесів залежить від ефективності національної держави, її здатності реалізовувати національні інтереси.

Оскільки телекомунікаційні технології постіндустріального світу надають широку можливість впливу на масову свідомість у світовому масштабі та виступають вагомим чинником політики і геополітичної конкуренції, важливою складовою стратегії розвитку та чинником формування національної безпеки для транзитивних країн стає гуманітарна політика. Безвідповідальним з точки зору національної безпеки є пасивне входження в глобальний інформаційний простір, що протікає як реакція на історичний виклик країн третьої цивілізаційної хвилі. Успішність трансформаційних перетворень залежить від того, наскільки розвиток і впровадження технологій постіндустріального світу відповідає потребі консолідації національної держави. Відтак застосування нових технологічних рішень, що радикально змінюють інформаційний ландшафт країни, має бути виваженим як із соціально-економічної, так і політико-ідеологічної точки зору.

Використані джерела та література:

1. Белл Д. Социальные рамки информационного общества // Новая технократическая волна на Западе. М. : Прогресс, 1986. С. 330-342.
2. Тоффлер Э. Третья волна. М. : АСТ, 2010. 784 с.

3. Кастельс М. Информационная эпоха: экономика, общество и культура: пер. с англ. под науч. ред. О. И. Шкаратана. М. : ГУ ВШЭ, 2000. 608 с.
4. Соловьёв И. О происхождении и содержании понятия «инфосфера». Инфосфера как объект исследования наук об информации // Фундаментальные исследования. 2013. № 6. С. 66-71.
5. Иноземцев В. Современное постиндустриальное общество: природа, противоречия, перспективы. М. : Логос, 2000. 304 с.
6. Беккер Г. Человеческий капитал (главы из книги) // США: экономика, политика, идеология. 1993. № 11-12. С. 109-119.
7. Окинавская Хартия глобального информационного общества [Электронный ресурс]. URL: <http://www.iis.ru/library/okinawa charter.ru.html>
8. Масуда Е. Компьютопия // Философская и социологическая мысль. 1993. № 6. С. 36-47.
9. Тоффлер Э. Метаморфозы власти. Знание, богатство и сила на пороге XXI века. М.: АСТ, 2002. 550 с.
10. Тенденции социальных и политических перемен в развитых странах в условиях перехода к информационному обществу / Отв. ред. д.и.н. Загладин. М. : ИМЭМО РАН, 2004. 137 с.
11. Иноземцев В. Глобализация и неравенство: что причина, что следствие // Россия в глобальной политике. 2003. №1. С. 154-162.
12. Добровольська А. Б. Постіндустріальні тенденції світового розвитку та їх вплив на політико-трансформаційні процеси транзитивних країн // Науковий вісник Дипломатичної академії України (серія «Політичні науки»). 2015. Вип. 22. Ч. 2. С. 61-73.
13. Зернецька О. В. Глобальна комунікація. Київ: Науково-виробниче підприємство «Видавництво «Наукова думка» НАН України, 2017. 349 с.

УДК 94 : 327.8 + 001.1

Мирончук О. А.

РОЛЬ НАУКОВОЇ ДИПЛОМАТІЇ У РОЗВИТКУ І СТАБІЛІЗАЦІЇ МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИН В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті розглянуто актуальні питання розвитку наукової дипломатії, особливості її провадження та вплив на генерування міжнародних ініціатив у глобалізованому світі. Використовуючи компаративну методологію, здійснено аналіз усталених у вітчизняному та зарубіжному дискурсі підходів до розуміння наукової дипломатії з урахуванням існуючої практики її застосування. Встановлено, що наукова дипломатія, як різновид публічної дипломатії, служить засобом просування і захисту національних інтересів держави, а також відіграє регулятивну роль у складній системі міжнародної взаємодії.

Ключові слова: наукова дипломатія, наукова співпраця, м'яка сила, наука в дипломатії, дипломатія для науки, наука для дипломатії.

Мирончук Е. А. Роль научной дипломатии в развитии и стабилизации международных отношений в условиях глобализации. В статье рассмотрены актуальные вопросы развития научной дипломатии, особенности ее осуществления и влияние на генерирование международных инициатив в глобализованном мире. Используя компаративную методологию, осуществлен анализ сложившихся в отечественном и зарубежном дискурсе подходов к пониманию научной дипломатии с учетом существующей практики ее применения. Установлено, что научная дипломатия, как разновидность публичной дипломатии, служит средством продвижения и защиты национальных интересов государства, а также играет регулятивную роль в сложной системе международного взаимодействия.

Ключевые слова: научная дипломатия, научное сотрудничество, мягкая сила, наука в дипломатии, дипломатия для науки, наука для дипломатии.

Olena Myronchuk. The role of scientific diplomacy in the development and stabilization of international relations in a globalized world. The article deals with the actual issues of the development of scientific diplomacy, the features of its conduct and the impact on the generation of international initiatives in the context of globalization. Using the comparative methodology, an analysis of the approaches adopted in the domestic and foreign discourse to the understanding of scientific diplomacy was carried out, taking into account the existing practice of its application. It has been established that scientific diplomacy, as a kind of public diplomacy, serves as a means of promoting and protecting the national interests of the state, and also plays a regulatory role in a complex system of international cooperation.

Keywords: scientific diplomacy, scientific cooperation, soft power, science in diplomacy, diplomacy for science, science for diplomacy.

Домінуючими тенденціями сучасного суспільного розвитку є інтеграція інтелектуальних потенціалів та технологій. Сукупні зусилля вчених різних країн значно розширюють межі пізнання. Тенденція зростання міжнародного науково-технічного співробітництва є найбільш характерною ознакою сучасної науки і важливим інструментом її глобальної інтернаціоналізації.

Країни, які володіють достатнім науковим ресурсом, мають додаткові можливості для реалізації своїх інтересів як у межах окремих регіонів, так і в просторі світової політики загалом. Особливого значення тут набуває наукова дипломатія, яка, з одного боку, забезпечує національні інтереси держави через використання широкого спектру класичних і специфічних зовнішньополітичних дій, що визначають перспективи і статус держави на міжнародній арені, а з іншого – створює додаткові засоби протидії глобальним викликам сьогодення.

В умовах домінування глобалізаційних процесів та зростання взаємозалежності між країнами актуалізується значимість наукової компоненти в процесах світогосподарських трансформацій, яка обумовлює виникнення нових імпульсів дипломатизації міжнародних

відносин. Наявні науково-технічні зв'язки між країнами у просторі та часі змінюють цілі традиційної дипломатії, урізноманітнюючи її функції.

В наукових виданнях все частіше досліджуються специфічні різновиди дипломатії: економічна, торговельна, енергетична, соціальна, інформаційна, культурна тощо. Лише порівняно недавно предметом вітчизняного наукового дискурсу стала тема наукової дипломатії, щоправда в контексті концепції «м'якої сили», що розглядається в роботах М. Г. Капітоненка, О. В. Левченка, Ю. П. Мателешка, І. М. Ветринського.

Проблемам наукового виміру політики загалом, а також місця наукової дипломатії у сфері зовнішньої політики присвячено праці М. Д. Романової, С. В. Букалової, П. Беркмана, Р. Холта, В. Турекяна. Про зарубіжний досвід використання та впровадження наукової дипломатії йдеться в роботах М. В. Силантьєвої, О. М. Харитонової, Р. О. Райнхардта, К. А. Ібрагімової.

Попри те, що сучасні наукові дослідження у сфері міжнародних наукових відносин є досить багатограними, питанням міждержавної співпраці у формі наукової дипломатії, особливостей її провадження, удосконалення практики взаємоприйнятних політичних і економічних рішень країн через застосування наукової дипломатії у вітчизняному науковому дискурсі приділяється недостатньо уваги. Водночас ця проблематика актуалізується через нагальну потребу в посиленні наукової дипломатії у зовнішній політиці України внаслідок задекларованого курсу інтеграції до європейського та світового наукового простору.

Саме тому питання наукової дипломатії потребує комплексного вивчення як в розрізі його теоретичних аспектів, так і наявних світових практик, адаптивних до можливостей українських реалій. Тому метою статті є аналіз усталених у вітчизняному та зарубіжному дискурсі підходів до розуміння наукової дипломатії, а також з'ясування особливостей її провадження та впливу на генерування міжнародних ініціатив в умовах глобалізації.

Щоб зрозуміти практичну цінність застосування інструментарію наукової дипломатії у зовнішній політиці держави, доцільно розглянути сучасні теоретичні підходи до змістового наповнення поняття «наукова дипломатія» та її основних складових.

Під науковою дипломатією зазвичай розуміють використання наукового співробітництва між країнами для вирішення спільних проблем і побудови конструктивних міжнародних партнерств. Наукова

дипломатія стала загальним терміном для опису низки формальних або неформальних науково-технічних обмінів. Важливо зазначити, що не існує уніфікованого підходу до трактування чи визначення такої форми міжнародної взаємодії.

Напрями наукової дипломатії, що вже стали «класичними», – наукова інформаційна підтримка зовнішньої політики (наука в дипломатії – *science in diplomacy*); сприяння міжнародному науковому співробітництву (дипломатія для науки – *diplomacy for science*); використання наукового співробітництва для поліпшення відносин між країнами (наука для дипломатії – *science for diplomacy*) – були сформульовані в доповіді за підсумками конференції «Нові горизонти наукової дипломатії», організованій Американською асоціацією сприяння розвитку науки спільно з Королівським науковим товариством (Велика Британія) в червні 2009 р. [1].

До моменту виникнення поняття «наукова дипломатія» подібні ініціативи в США часто називали «розумною силою» або «м'якою силою». Термін «м'яка сила» запровадив у 1990 р. професор Гарвардського університету Джозеф Най у своїй книзі «Покликаний до лідерства: змінювана природа американської могутності», під яким розуміється здатність держави домагатися своїх цілей за рахунок привабливості власної культури, суспільно-політичних цінностей – на противагу «жорсткій силі», ґрунтованій на військовому і економічному тиску [2].

У 2017 р. радники з питань науки міністрів закордонних справ США, Нової Зеландії, Великої Британії та Японії сформулювали поняття наукової дипломатії як дій, спрямованих на безпосереднє просування національних потреб країни; дій, спрямованих на вирішення транскордонних інтересів; дій, спрямованих на задоволення глобальних потреб та завдань [3].

Під науковою дипломатією розуміють сьогодні також глобальний сервіс, який повинен використовувати наукове співробітництво між народами задля вирішення спільних проблем та для створення конструктивних міжнародних партнерських відносин [4].

Пол Беркман, який займається вивченням наукової дипломатії, вважає, що довіра і успішна взаємодія серед вчених різних країн спричиняє виникнення хвилеподібного «ефекту доброї волі», а наукова дипломатія пропонує унікальну можливість для побудови спільного майбутнього [5].

Окреслюючи змістове навантаження наукової дипломатії, окремі дослідники, наприклад, М. Д. Романова [6, с. 42] правильно зазначають,

що це поняття містить усі ознаки класичної дипломатії, будучи одним з основних засобів реалізації завдань і цілей зовнішньої політики держави. Разом з тим, наукова дипломатія наділена й специфічними рисами, відображаючи тісну взаємодію зовнішньополітичних державних структур з науковими організаціями та установами, їхню активну роль на міжнародній арені в статусі самостійних акторів. У цьому разі їх сприймають не лише як інструменти провадження зовнішньої політики держави, а й як засоби регулювання міжнародних відносин.

Виокремлюючи певні особливості дипломатичної діяльності в науковій сфері, слід пов'язувати це питання з безпековим фактором, оскільки національна безпека держави значною мірою залежить від її інтелектуального та науково-технічного потенціалу.

Провідні наукові організації, які реалізують стратегічні для національних інтересів держави цілі у науково-технічній сфері, спільно з фаховими дипломатами закладають основу для реалізації наукової політики держави на міжнародній арені. Архітектура такої політики залежить від співпраці дипломатичних структур та наукових установ і центрів у сферах обміну науково-технічною інформацією, здійснення спільних досліджень, аналітичної роботи, реалізації спільних наукових програм тощо.

Отож, наукова дипломатія набуває все більшого значення для вирішення глобальних проблем, працюючи над реалізацією двох груп завдань – класичних і новітніх, зумовлених як динамізмом науково-технічного прогресу у ХХІ ст., так і наявними викликами та потенційними загрозами.

Наука як інструмент дипломатії та одна зі складових «м'якої сили» використовувалася протягом кількох десятиліть в багатьох країнах світу. Значний досвід застосування «м'якої сили» напрацьований провідними країнами світу, зокрема, США, Європейським Союзом, Китаєм та Росією.

Одним з перших починань у цьому напрямі було створення в 1931 р. Міжнародної ради наукових союзів, сьогодні – «Міжнародна наукова рада» (International Science Council, ISC), – ресурси та інструменти якої спрямовані на розвиток наукових розв'язань світових проблем. Фундаментальним принципом Міжнародної ради з науки є універсальність науки, який підтверджує право і свободу вчених об'єднуватися в міжнародній науковій діяльності безвідносно до таких факторів, як етнічна приналежність, релігія, громадянство, мова, політичні переконання тощо.

Яскравим прикладом ефективності та дієвості інструментів наукової дипломатії є цивільні наукові обміни між США і Радянським Союзом протягом усього періоду холодної війни та заснування Фонду цивільних досліджень і розвитку США (U.S. Civilian Research & Development Foundation, CRDF), пізніше CRDF Global – приватної некомерційної організації, створеної спочатку для сприяння двосторонньому співробітництву між США і новими незалежними державами колишнього Радянського Союзу. CRDF Global і сьогодні продовжує практику наукової дипломатії в своїй роботі з просування наукової дипломатії шляхом проведення конференцій, круглих столів та наукових програм.

Іншим прикладом наукової дипломатії може слугувати Європейська організація з ядерних досліджень (European Organization for Nuclear Research, CERN) – міжнародний дослідницький центр європейської спільноти, найбільша у світі лабораторія фізики високих енергій. До складу цієї впливової міжнародної організації входять 23 держави-члени, 5 держав-асоційованих членів, серед яких і Україна, а також країни, що мають статус спостерігача. Загалом до діяльності CERN у тій чи іншій формі залучені біля 80 країн. Сьогодні на експериментальному обладнанні CERN працює близько 12000 дослідників із більш ніж 600 наукових центрів і університетів – це половина всіх фізиків-дослідників мікросвіту.

Маніфест Рассела-Ейнштейна – антивоєнний заклик, написаний Альбертом Ейнштейном та Бертраном Расселом і підписаний одинадцятьма видатними вченими в 1955 р., став початком зародження Пагуошського руху учених за мир, роззброєння та міжнародну безпеку, за запобігання світової термоядерної війни та наукову співпрацю. Участь у цьому русі провідних вчених світу змушує уряди держав дослухатися до їх думки, а заходи, які пропонуються його учасниками у справі підтримання миру, знаходять відображення в офіційних міжнародних домовленостях.

Наукова дипломатія отримала потужного поштовху до розвитку після закінчення холодної війни з ряду причин. По-перше, країни стали активніше конкурувати за рахунок «м'якої сили»; по-друге, посилилася необхідність знаходити рішення у відповідь на глобальні виклики, пов'язані з питаннями клімату, безпеки, охорони здоров'я; і, по-третє, значно зріс вплив недержавних акторів в реалізації зовнішньої і внутрішньої політики, куди ми відносимо й наукову спільноту.

Сьогодні активну діяльність у сфері наукової дипломатії здійснює Американська асоціація сприяння розвитку науки (The American

Association for the Advancement of Science, AAAS) – міжнародна некомерційна організація, зусилля якої спрямовані на сприяння співробітництву між ученими, захисту свободи досліджень, заохочення наукової відповідальності, а також підтримки освіти і науки. Асоціація є потужним науковим співтовариством і видавцем відомого наукового журналу «Science» із щотижневим тиражом понад сто тисяч примірників. На базі асоціації діє Центр дипломатії науки, метою якого є використання науки і наукового співробітництва з метою сприяння міжнародному взаєморозумінню.

Кожна країна виробила свою систему провадження і функціонування наукової дипломатії. Особливий інтерес для України становить європейський досвід використання інструментарію наукової дипломатії з огляду на активізацію євроінтеграційного курсу України, зокрема й до спільного дослідницького простору, а також з огляду на те, що ЄС є активним учасником та донором сьогоднішніх реформ в Україні, значна частина котрих має безпосередній стосунок до наукової сфери.

Наукова співпраця розглядається Європейським Союзом як спосіб розвитку різноманітних зв'язків (людських, політичних, бізнес-орієнтованих) і підтримки їх у тих випадках, коли інші види прямих відносин є проблематичними, а також як спосіб здійснення дипломатії «паралельними засобами» [7].

Наукова дипломатія є важливою складовою європейської дипломатії передусім з огляду на те, що наукові обміни створюють можливості для підвищення обізнаності серед наукової спільноти в третіх країнах про цінності, бачення та пріоритети ЄС. На посилення зовнішнього виміру наукової та дослідницької політики, а також розробки справжньої та амбітної дипломатії науки спрямована діяльність Європейської служби зовнішніх дій (The European External Action Service, EEAS), що є дипломатичною службою Європейського Союзу. Принципи наукової дипломатії закладені також в основі програми «Горизонт 2020» – найбільшої програми Європейського Союзу, спрямованої на фінансування досліджень та інноваційних розробок.

Офіційні документи Єврокомісії передбачають, що наукова дипломатія використовуватиме міжнародне співробітництво в галузі досліджень та інновацій як інструмент м'якої сили та механізм для поліпшення відносин з ключовими країнами та регіонами, а стабільні міжнародні відносини, в свою чергу, сприятимуть ефективній співпраці в галузі досліджень та інновацій [8].

Концептуальне розширення визначення та застосування наукової дипломатії збігається в часі із зростаючим розумінням того, що наука і техніка лежать в основі багатьох проблем і можливостей, з якими стикаються сучасні суспільства, чи то в якості рушійної сили, чи то – потенційного рішення.

На першій глобальній нараді з наукової дипломатії «Наукова дипломатія ЄС на період після 2020 року», що відбулася в грудні 2018 р. у Мадриді, була підписана «Мадридська декларація про наукову дипломатію», яка спрямована на необхідність зміцнення стратегій і практики наукової дипломатії у всьому світі для підтримки універсальних наукових і демократичних цінностей.

Наукова дипломатія в контексті цієї Декларації розглядається як ряд практик на стику науки, техніки і зовнішньої політики: більш чіткі стратегії наукової дипломатії на національному та наднаціональному рівнях дозволять забезпечити більш ефективне узгодження інтересів і більш ефективну координацію ресурсів [9].

Економічна, політична і релігійна «турбулентність», яку переживає сьогодні сучасний світ, висуває нові вимоги перед науковою дипломатією. Адже, як зазначав колишній Генеральний секретар ООН (1997-2006) Кофі Аннан, «95% нової науки в світі створюється в країнах, де проживає всього одна п'ята населення світу» [10].

З іншого боку, існуючі сьогодні ризики пов'язуються також зі стимулюванням трансферу не лише нових, але й застарілих технологій до країн, де їх використання поки що є економічно доцільним [11, с. 25]. Тому одним з актуальних завдань наукової дипломатії є підтримка нових наукових спільнот тих країн, що знаходяться в процесі побудови власного наукового потенціалу.

Наукова дипломатія покликана допомогти усвідомити сучасні тенденції і зрозуміти проблеми, що стоять на шляху прогресу, а це, у свою чергу, потребує більшого визнання наукових рушійних сил нової дипломатії [12].

Спеціалісти у галузі наукової дипломатії переконані, що країни повинні використовувати одну зі своїх найкращих валют – науку – для реалізації цілей зовнішньої політики, а термін «scientopolitics» повинен стати частиною лексикону дипломатії [10]. Ще у 1999 р. Національна академія наук США прийшла до висновку, що тринадцять з шістнадцяти цілей зовнішньої політики США пов'язані з наукою та технологіями [13].

У впливових наукових журналах з високим імпакт-фактором сьогодні нормою є статті з міжнародним співавторством. Так, у

науковому журналі «Science», який разом з «Nature» вважається одним з найпрестижніших для публікації результатів досліджень з усіх галузей науки, статті у співавторстві з міжнародними співавторами стали нормою – вони становлять майже 60 відсотків усіх публікацій. У 1992 р. цей показник складав трохи менше 20 відсотків [12].

Наукова дипломатія – новий і прогресивний напрям розвитку системи міжнародних відносин. Розвиток механізмів наукової дипломатії як різновиду публічної дипломатії має стати одним з елементів державної науково-технічної політики нашої країни. Завдання розвитку української науки мають передбачати формування такої моделі міжнародного науково-технічного співробітництва та міжнародної інтеграції в галузі досліджень і технологічного розвитку, яка дозволяє захистити ідентичність вітчизняної наукової сфери та державні інтереси в умовах інтернаціоналізації науки і підвищити ефективність української науки за рахунок взаємовигідної міжнародної взаємодії.

Для нашої країни розвиток наукової дипломатії з огляду на значний науковий потенціал є надзвичайно перспективним напрямом діяльності суспільства, що потребує більш активного пропагування можливостей наукового потенціалу України та активізації роботи з популяризації української науки; залучення міжнародних фондів для реалізації наукових проектів; посилення програм академічної мобільності – обміну вченими та спеціалістами, особливо молодими науковцями та студентами; створення центрів передового досвіду та умов для повноправної участі вітчизняних науковців у міжнародних проектах; розробки послідовної і всеосяжної, а не фрагментарної політики в галузі наукової дипломатії.

Розвиваючи інститут наукової дипломатії, надзвичайно важливо дотримати баланс взаємодії наукової і політичної складових, не допускати застосування політичних інструментів в науковій сфері. Також вкрай важливо, щоб наукові та дипломатичні цілі залишалися прозорими задля уникнення маніпулювання наукою в політичних цілях і недопущення політизації науки.

Консолідовані зусилля профільних державних інституцій, наукових установ та товариств, інших зацікавлених акторів задля реалізації чітко визначених зовнішньополітичних пріоритетів наукової сфери дадуть змогу досягти кількох важливих цілей, зокрема, стати частиною єдиного європейського наукового простору, просувати наукові інтереси України в геополітичній площині та розвивати внутрішній науковий потенціал.

Використані джерела та література:

1. New frontiers in science diplomacy. London: Royal Society and the American Association for the Advancement of Science, 2010. 32 p. [Електронний ресурс]. URL: <http://royalsociety.org/policy/publications/2010/new-frontiers-science-diplomacy> (дата звернення 18.05. 2019)
2. Nye Joseph. Bound to lead: the changing nature of American power. NY.: Basic Books, 1991. 336 p.
3. Gluckman P. D, Turekian V., Grimes R. W, Kishi T. Science diplomacy: a pragmatic perspective from the inside, *Science & Diplomacy*. Vol. 6. No. 4 (December 2017). [Електронний ресурс]. URL: [http:// www.sciencediplomacy.org /article/2018 /pragmatic-perspective](http://www.sciencediplomacy.org/article/2018/pragmatic-perspective) (дата звернення 18.05. 2019)
4. Fedoroff N. V. Science diplomacy in the 21st century, *Cell*. Vol. 136. issue 1. 2009. January 9. P. 9-11. [Електронний ресурс]. URL: [https://www.cell.com. /action /showPdf?pii=S0092-8674%2808%2901636-X](https://www.cell.com/action/showPdf?pii=S0092-8674%2808%2901636-X) (дата звернення 18.05. 2019)
5. Berkman P. A. Could science diplomacy be the key to stabilizing international relations? *The Conversation US*. 2018. June 12. [Електронний ресурс]. URL: <https://www.scientificamerican.com/article/could-science-diplomacy-be-the-key-to-stabilizing-international-relations/?redirect=1> (дата звернення 18.05. 2019)
6. Романова М. Д. Научная дипломатия: измерения и практики [Електронний ресурс] // *Наука. Инновации. Образование*. 2017. №1 (23). С. 38-52. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/nauchnaya-diplomatiya-izmereniya-i-praktiki> (дата звернення: 24.04.2019)
7. Science diplomacy [Електронний ресурс]. URL: [https://eeas.europa.eu / topics/science-diplomacy/41/science-diplomacy_en](https://eeas.europa.eu/topics/science-diplomacy/41/science-diplomacy_en) (дата звернення 18.05.2019)
8. Enhancing and focusing EU international cooperation in research and innovation: A strategic approach [Електронний ресурс]. URL: [https://ec.europa.eu /research/iscp/pdf/policy/com_2012_497_communication_from_commission_to_inst_en. pdf](https://ec.europa.eu/research/iscp/pdf/policy/com_2012_497_communication_from_commission_to_inst_en.pdf) (дата звернення 30.04. 2019)
9. The Madrid declaration on science diplomacy [Електронний ресурс]. URL: <https://www.s4d4c.eu/s4d4c-1st-global-meeting/the-madrid-declaration-on-science-diplomacy/> (дата звернення 08.05. 2019)
10. Zewail Ahmed H. Science in diplomacy, *Cell*. Vol. 141. issue 2. 2010. April 16. P. 204-207. [Електронний ресурс] URL: [https://www.sciencedirect.com /science/article/pii / S0092867410003764](https://www.sciencedirect.com/science/article/pii/S0092867410003764)
11. Бохан А. Інтегратори екологічної дипломатії // *Вісник Київського національного торгівельно-економічного університету*. 2016. № 5 (109). С. 19-30.
12. Holt Rush. Scientific drivers for diplomacy, *Science & Diplomacy*. Vol. 4. No. 2 (June 2015) [Електронний ресурс]. URL: [http://www.sciencediplomacy.org /perspective/2015/scientific-drivers-for-diplomacy](http://www.sciencediplomacy.org/perspective/2015/scientific-drivers-for-diplomacy) (дата звернення 08.05.2019)
13. Turekian Vaughan, Neureiter Norman. Science and diplomacy: the past as prologue, *Science & Diplomacy*, Vol. 1. No. 1 (March 2012) [Електронний ресурс]. URL: <http://www.sciencediplomacy.org/editorial/2012/science-and-diplomacy> (дата звернення 08.05. 2019)

РОЗДІЛ II

ТРАДИЦІЙНІ І НОВІ ЦІННОСТІ У МІЖНАРОДНИХ ВІДНОСИНАХ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

УДК 94 : 327 + 321.011.1 (470+571)

Хижняк І. А.

«ЄВРАЗІЙСЬКО-ІМПЕРСЬКИЙ ГАМБІТ» – БАЗОВИЙ ПІДСИСТЕМНИЙ СЕГМЕНТ ДЕСТАБІЛІЗАЦІЇ АКСІОЛОГІЇ СУЧАСНОГО ГЛОБАЛЬНОГО І РЕГІОНАЛЬНОГО ІНФОРМАЦІЙНОГО ПРОСТОРУ

Нове співвідношення основних глобальних центрів сили, що виникло у період пострадянського розвитку, зумовило появу вже іншої моделі інноваційної еволюції глобального світопорядку. Тому стаття, що подана до розгляду, містить в собі шляхи пошуку і підбору як принципово нових, нетрадиційних рішень, так і введення у світову практику альтернативної парадигми режимно-ціннісного забезпечення, яка б мала закріпити і розширити воєнно-політичне домінування Росії у новій геополітичній реальності вже у другій декаді ХХІ ст.

Ключові слова: «Євразійсько-імперський гамбіт», постмодерністська «гібридна» диктатура В. Путіна, персоналістська культурно-цивілізаційна системна модель, неопатримоніальна політична система, аксіологія державного суверенітету за етнічною ознакою, підсистемний кластер «“Великий” російський інформаційний дивертисмент»

Хижняк І. А. «Евразийско-имперский гамбит» – базисный подсистемный сегмент дестабилизации аксиологии современного глобального и регионального информационного пространства. Новое соотношение основных глобальных центров силы, возникшее в период постсоветского развития, обусловило появление уже иной модели инновационной эволюции глобального миропорядка. Поэтому статья, представленная к рассмотрению, содержит пути поиска и подбора как принципиально новых, нетрадиционных решений, так и введения в мировую практику альтернативной парадигмы режимно-ценностного обеспечения, которая должна закрепить и расширить воєнно-политическое доминирование России в новой геополитической реальности уже во второй декаде ХХІ в.

Ключевые слова: «Евразийско-имперский гамбит», постмодернистская «гибридная» диктатура В. Путина, персоналистская культурно-цивилизационная системная модель, неопатримониальная политическая система, аксиология государственного суверенитета по этническому признаку, подсистемный кластер «“Великий” российский информационный дивертисмент».

Igor Khyzhnyak. «The Euroasian and Imperial Gambit» subsystemic agglomerate and its negative axiological drives for the stance of the modern global and regional information space. As the new trends of established correlation inside the major centers of world powers have emerged, the latter requires just the other distinctive

model of the worldwide evolution of global resemblance and proximity. That's why the publication enclosed contains either the ways of search and selection of principally new and unconventional decisions-making or introduction into the world practice a certain alternative paradigm of routine and common values ensuring. This innovative and imposed regularity could consolidate and widen Russian's military and political domination within update renovated geopolitical reality over the second decade of the XXI century.

Keywords: *«The Euroasian and Imperial Gambit», V. Putin's postmodern «hybrid» dictatorship, personalistic cultural and civilization model, neopatrimonial political system, axiology of state sovereignty with ethnographical signs, «“The Great” Russia's informational variety show».*

Антреприза глобального запуску геополітичних цінностей першої особи Росії

Для того, щоб відтворити у **системному форматі** сумарність дій очільника Росії, необхідно було визначити **ключову точку відліку**, з якої власне і почалась галопуюча агресивність, що кардинально порушила **глобальне співвідношення основних** центрів сили, яке існувало з часів закінчення Другої світової війни. Згідно з авторською гіпотезою, **найбільш критичні зміни** у внутрішньо- і зовнішньополітичних процесах Росії у пострадянський період стали **відбуватись з початку подій**, що стались на Майдані Незалежності у пам'ятну ніч з 29 на 30 листопада 2013 р.

Поява в Кремлі нових пріоритетів відверто експансіоністського спрямування різко змістила вектор пошуку і підбору кардинально інших політичних і процедурних рішень, які мали забезпечити і закріпити домінування Росії у новій геополітичній реальності. Тому аналіз та синтез суми даних, що свідчили про спроби **ключового коригування моделі світопорядку та її ціннісних засад**, і дав змогу звести їх в єдину конфігурацію, яка почала **набувати сталих і чітких системних рис**.

Утворена в такий спосіб **інноваційна підсистемна конструкція** вже стала відповідати *запитам, необхідним для інших політичних потреб*. В ній почалося *активне відновлення моделі проросійської пострадянської ідеологічної орієнтації*. У реальності це отримало вигляд феномена високої заточеності на **ревіталізацію імперських настроїв та великодержавності**, а потім, як вже з'ясувалось, – ще і **надмірної надлишкової конфліктності**.

У підсумку означене дало всі підстави ставити питання про остаточну появу в Росії особливого типу **персоналістського режиму**, що має також певні риси **понятійної одиниці**, яка, слідуючи визначенню Макса Вебера, являє собою **видозмінений варіантний**

різновид навіть султаністського її зразка. А такі його очевидні ознаки, як монізм (коли всі ключові рішення приймає особисто президент), ціннісна індуктивність російського очільника, що звернена на зворотність напрямку у розвитку історичного процесу, реальне управління країною через систему патронажно-клієнтельних мереж, які конкурують між собою за доступ до президента, а також розвиток виключно у напрямку неопатримоніалізму, – власне і є уособленням вказаних рис ключового тренду становлення у країні вже інших внутрішньо- і зовнішньополітичних процесів. А це у сучасних умовах саме і стало проявлятися з надлишковою максимальністю. Таким чином, персоналізм і неопатримоніалізм виявились закладеними в основу ідеології (не у традиційному розумінні) і практики інноваційного підсистемного утворення, замисленого в Кремлі. А оскільки російська політична верхівка екзистує у світі образів, її власна аксіологічна і семіотична спрямованість визначається відповідною комунікативною базою. Дія ж ключової парадигми постмодерністської, «гібридної» диктатури В. Путіна, на якому власне і базується діяльність інноваційного базового підсистемного складника «Євразійсько-імперський гамбіт», підтверджена функціональністю двох її провідних і спрямовуючих засад: силової складової та паралельної віртуальної, інформаційної реальності.

Режим використання кожної зі вказаних засад коливається у діапазоні – або **самостійного застосування** в межах свого окремого, заданого в Кремлі напрямку, або як **субстрат**, точніше **поєднання зусиль у потрібному політичному і навіть фокусному спрямуванні** для значного підсилення ефекту спланованих дій. З точки ж зору одержання своїх певних кінцевих, власне **системних, інтелектуальних якостей, цінностей або вартостей, внутрішня визначеність інноваційного політичного утворення, його ресурсна обумовленість** вказує на **витратний і десь навіть згубний, а зовсім не творчий, варіативний або відтворюючий його характер.**

Серед найбільш вражаючих властивостей *геополітичної підсистемної антрепризи* російського очільника є **спрямоване розповсюдження різноманітних способів кодування повідомлень, що транслюються цілою структурою підібраних інструментів її власного політичного інтересу.** При цьому використовуються такі сфери, як культура, історія, освіта, мистецтво тощо. А серед них заслуговує на увагу насамперед **аксіологія як теорія про природу цінностей та їх місце в реальності, а також їх змістове оформлення,**

що пов'язане як з різноманітними естетичними експериментами, так і з проявами (особливого типу) соціокультурного плюралізму, їх впливу на формування структури особистості. Хоча первісно класичну, ціннісну типологію в межах його (В. Путіна) концептуального проекту слід сприймати як **антитезу**. Іншими словами, **мотивацію** всіх вчинків кремлівського керманіча слід розглядати ніби через призму кривого дзеркала, тобто **навпаки**. І відбувається це, перш за все, тому, що В.Путін не думає про **стратегічні наслідки** своїх задумів. Він, принаймні поки що, надто вже зацікавлений в самому процесі, а не власно у результаті всього, що наразі має місце як його реальний наслідок. Базова установка, якій він слідує – беззаперечне провокування проблемної ситуації, а потім – всі наступні дії відповідно до неї.

Проте це лише зовнішня сторона питання. А власне у самій його основі лежить прийнятна **персоналістська культурно-ціннісна ідеологічна системна модель** розвитку, яка, по суті, є прикриттям **неопатримоніальної влади В. Путіна**. При цьому остання, використовуючи лише для зовнішньої візуалізації певні ліберально-демократичні гасла, в реальності у посиленому режимі застосовує (позначену попередньо) цілком *окреслену модель управління російською державою* як своєю **беззаперечною власністю**. Тому відмова кремлівської еліти в особі її очільника від будь-якого *іншого альтернативного цивілізаційного вибору* означає пряме усталення в Росії **неопатримоніальної політичної системи**.

Практичне ж відтворення дії парадигми його особистої *постмодерністської, «гібридної» диктатури* із залученням нової **підсистемної одиниці** стало реалізовуватись через штучну затребуваність власне **силової функціональної засади** останньої як *самостійного вектора заданого напрямку*. І його реальним виразом стало роздмухування розбрату, нетерпимості і, навіть, спрямоване сприяння розв'язанню громадянського конфлікту в **системно розбалансованій, виснаженій грабунками і форменим «беспределом»,** створеним родиною Януковича, Україні. Зараз сам суверен із «золотоглавої» продовжує вичікувати й намагається набрати вигляд «щирого» миротворця, заповзятого поборника вирішення кризи. Хоча ця сама криза була створена власне ним, творцем **неопатримоніальної політичної системи** (російського зразка), й до того ж *свідомо і навмисно*. А криза сама по собі є нічим іншим, як елементарно розрахованим великодержавним *«гібридним постмодернізмом»*, де «федералізація» виступає в ролі прикриття для створення так званої

«Новоросії», або «поясу Путіна», через Донбас, Південь і на Одесу до Придністров'я. І ще тоді все це стало відбуватися з однією метою – *створити з України щось на зразок «a failed state» або «косівського анклаву», якому немає шляху ні в НАТО, ні в ЄС. А це вже результат! Мета всього – привселюдно скомпрометувати саму ідею і знівелювати справжню ціну **Революції Гідності** і, у кінцевому підсумку, розвалити Україну як унітарну державу!*

Для додержання необхідної динамічної рівноваги, яка, за задумом, має забезпечувати гарантію підтримання заданих аксіологічних параметрів у певному діапазоні безпеки власне **всієї путінської підсистемної інновації**, очевидно, активно стала застосовуватись і як **функціональна складова паралельної, віртуальної, інформаційної реальності**. Однією з головних в ній є **особлива семіотика інформаційного простору**, або **порівняльна парадигма знакових систем**. Саме тому базовий контент сучасних російських ЗМІ характеризується пріоритетним проривом свідомо заданої «реальної панорами подій» за допомогою **вже раніше випробуваної** риторики, у рамках попередньо вже згадуваної нами «холодної війни». А поряд з нею іде **акцентована орієнтація на повну неможливість навіть виникнення бажання рефлексії з приводу правди або істини**. А від цього і нездоланне **переконання – перемога у теперішній «новій холодній, інформаційній війні»** без сумніву обов'язково має бути забезпечена насамперед лаврами **тріумфатора в інформаційному просторі**. Тому організоване на таких засадах **підсистемне політичне утворення «Євразійсько-імперський гамбіт»** у тандемі з одним із його фундаментальних кластерів – **«“Великим” російським інформаційним дивертисментом»**, що розглядаються, здебільшого, дуєтом, вже первісно несуть в собі **категорію заперечення**. А від цього, **методи втілення інформаційної суті у сигнали контенту і засоби їх відповідного кодування** набули вигляду **наступного системного набору ціннісних форматів**, що одночасно виступають ще і в ролі **соціально-інформаційних складових вже сформованої підсистеми**:

- **заохочення лукавої, підступної і навіть «візантійської» риторики, спрямованої на конструювання альтернативної квазіреальності, що позиційно заточена на відтворення підловатої за своїм змістом фабули контенту і вибудована на найбільш негідних людських скеруваннях** (для прикладу, включення в програми каналу «Russia Today» сюжетів про канібалізм в Україні, розіп'ятих немовлят тощо);

- **підбурювання через ЗМІ до дій, спрямованих на демонтаж**

української державності;

- створення через заангажовані державні інформаційні канали в Росії певних типів суспільної свідомості, за допомогою яких відтворюються задані зразки ментального і ціннісного впливу, а також – наперед скеровані емоції;

- формування «цілої» армії прихильників «диванної партії» і адептів «російської весни» (на чолі з лідером російських націоналістів Дугінім), яка левову частку свого часу проводить у соціальних мережах;

- втілення у практику **специфічного інформаційного ресурсу**, за допомогою якого Росія не тільки запроваджує, але і всіляко нав'язує **аксіологічно-державний суверенітет за етнічною ознакою**;

- **перетворення** через засоби інформаційних каналів сутності повсякденного життя російського соціуму на функцію існування заради відродження ідеї про глобальну імперію пострадянського типу;

- запровадження системи пропагандистських кліше з метою віртуального збудження державного патріотизму російського зразка;

- розв'язання у **соціальній реальності Росії** широкої антиукраїнської кампанії на основі підбору цільових установ і ритуалу відтворення, у тому ж полі, сталих форм мислення: «Майдан – це хунта і фашисти, бандерівці, вони убивають людей, гвалтують жінок, їдять дітей!». Базовий посил для створення **нової форми соціальності** – «твій шлях – збройна боротьба проти них», а модель поведінки – історичний досвід воїнів-інтернаціоналістів у війні проти фашистів в Іспанії 1936-1938 рр. **Мотиваційна основа** – формування збройних загонів на території України для боротьби з ними. **Форма соціальності**, що створена, *жорстко контролюється військовою складовою збройних сил РФ*. У підсумку, **методологічна, ціннісна деформація формули системної оцінки соціального простору – зміни форм соціальності – визначаються комунікативним характером самої соціальної реальності**;

- поява на урочистій церемонії в Кремлі 18.03.14 на честь силового захоплення Криму президента РФ В. Путіна у компанії двох «кримінальних авторитетів», призначених ним же на відповідальні, керівні посади в Криму (одного – головою Держдуми, а іншого – прем'єр-міністром) – вельми вагомими підстави (крім інших) вважати очільника Росії «особою з кримінальною, бандитською ментальністю» (оцінка колишнього його радника періоду 2000-2005 рр. А. Ілларіонова) [1];

– *всебічна активізація політтехнологічних вимог до популярності, що забезпечується як через впізнання, так і через нав'язування соціуму образу непереможного і нездоланного лідера держави, і як результат широкомасштабного піару в mass media – поява його в усіх немислимих іпостасях: майки, фото, постери з зображенням В. Путіна будь-якого фасону і в різних кольорових зображеннях – в кімоно, на дельтаплані в польоті з журавлями, за штурвалом стратегічного бомбардувальника, в клітці разом з далекосхідним леопардом тощо;*

– *розробка аксіологічно адаптивних, політично ангажованих моделей інформаційної політики через постановочні ефекти підібраних телекартинок і тематично відзнятих телесеріалів;*

– *відтворення певного пропагандистського ландшафту з чітко означеним політичним спрямуванням на іноземну аудиторію з застосуванням відповідного мовного забезпечення як знакової (семіотичної) системи кожної країни.*

Різкий перепад у **регіональній політичній обстановці**, що привів до *великомасштабного і фактично глобального конфлікту*, був прямо спрямований появою **не стохастичної, а штучно скомпонованої в Москві, чітко визначеної підсистемної структури** путінського «розливу». А це вже привело до **критичних системних і ціннісних порушень** на рівні підтримання **безпекової усталеності** і в межах новоствореної **регіональної одиниці**.

Для порівняння: в Європі «порядок Бісмарка» протримався десь у межах, за великим рахунком, не більше двадцяти років (хоча строго кажучи, лише десять з моменту заключення союзу з Австро-Угорщиною і Росією в 1879 р. до відставки самого О. фон Бісмарка в 1890 р.) [2]; а «квазіпорядок Путіна» зразка 2014-2015 рр. не «витримав» ледь більше і половини від згаданої декади «відносної тиші», якщо брати до уваги грузинський конфлікт 2008 р.

Включивши в обіг цієї студії поняття **необхідної динамічної стабільності**, можна зазначити – **побудована в стінах Кремля підсистемна і ціннісна конструкція вже опинилась на серйозній віддалі саме від вказаної стабільності, а у реальності – виявилась попередньо заданою і результативно очікуваною**. І, натомість, цей процес досяг досить вражаючого рівня **деструкції**, хоча, очевидно, поки знаходиться на стадії все ж далекій від свого остаточного завершення.

Уявляється доречним поставити також питання про стан надлишкової загрози і **надмірних витрат на озброєння**, які логічно створюють *наслідкову опозицію*, де виникає *серйозна контрадикція* між

мірою доцільності здійснення акцій військового порядку і об'єктивними потребами оточуючого простору (environment), в межах якого вони відбуваються. А це вже має прямий вихід на ступінь завершеності процесу фактичної структурованості регіонального сегменту, з яким ми маємо справу (створення військово-терористичних утворень «ДНР» і «ЛНР»).

Згідно з класичною формулою співвідношення, в межах системи між актором і самою структурою остання займає пріоритетну позицію. Структура детермінує існування міжнародного актора тим, що визначає рамкові умови його дій [3]. В інноваційній же підсистемній одиниці спостерігається очевидне порушення форми динамічної стабільності, яка вказує на первісну невідповідність її структурної і ціннісної організації. Дане спостереження підводить до постановки питання, що вказана структурна неформленість свідчить про поки не зовсім виразний спосіб самоорганізації цього утворення. Контури його перспективності, а тим більш – прогностичності, – незрозумілі і наразі посідають стале місце в зоні певної амбівалентності, невизначеності або інкогерентності.

Більш того, така підсистемність грубо порушує принцип розподілу державних кордонів, встановлених у світовій практиці після закінчення Другої світової війни. А за сучасної ситуації мир, якого так добивається Росія і до якого прагне сам «володар» Кремля, означає не що інше, як силовий примус до капітуляції і визнання навіть аксіологічно легітимним власне анексію Криму, а також і військово-терористичні утворення в східних областях України, вже згадані нами «ДНР» і «ЛНР».

Отже, маючи очевидні ознаки відмінностей новоствореної підсистемної одиниці, є всі підстави констатувати: відбувається історична реверсія – від «відкриття вікна в Європу» до його фактичного закриття. І все це має місце в межах реалізації концептуального проекту, запровадженого в стінах «першопрестольної» [4]. Тут ми підійшли до предметної ідентифікації інноваційного системного утворення.

Його підсистемну появу як найбільш дієвого елемента постмодерністської «гібридної» диктатури В. Путіна ми сформулювали у вигляді конструкції «Євразійсько-імперського гамбіта». Ця підсистемна, неопатримоніальна новація виходить з примату зміни стану системи під впливом як внутрішніх, так і зовнішніх причин і знаходить яскраве відображення у достатньо розповсюдженій сьогодні на Заході постмодерністській тезі «оберненої

або зворотної еволюції сучасного людства». При всіх безумовно полемічних її складових певна її частина все ж має ряд беззаперечних підтверджень. Це особливо виразно спостерігається при подальшому аналізі ціннісної сутності представленої підсистеми.

Від примату примусу і сили до фокусу нормативізму цінностей путінських наративів

Одним з актуальних завдань сьогодення є уточнення питання *про траєкторії розвитку сутнісних і ціннісних аспектів складових панівної в Росії (на сучасний момент) президентської підсистеми «Євразійсько-імперський гамбіт»*, а також її основних похідних. У цьому сенсі особливий інтерес викликає **комплекс внутрішніх спонукальних причин** для шляхів їх розвитку на прикладі **духовної сфери**. Тут все зосереджено на базовому тренді – як політично (з точки зору доцільності для Кремля) **вплинути** на цей сегмент, щоб запобігти, скажімо, **мистецтву точно фіксувати всі зміни, що відбуваються в російському соціумі**, а саме: деградацію, відсутність думки у творчості, небажання читати книжки або мислити складними матеріями. Красномовним підтвердженням руху подальшого розвитку освіти фактично по інерції є яскраво позначена відсутність проривів у наукомістській сфері (зараз користуються переважно технологіями 1980-х рр.), атрофія когнітивного мислення, а натомість – вміння працювати лише в інформаційному просторі, що не є вичерпуючою підставою для майбутнього прогресу тощо. До того – ще й поява нового типу неформальної цензури теологічного порядку (як приклад, гарячі дискусії з приводу фільму «Левіафан», спроби релігійної обструкції театральної постановки у Новосибірську опери «Тангейзер» Вагнера або навішування ярликів брутальності на вже скандально відомий в Росії «танок бджілок»).

В арсеналі **зовнішніх мотивацій** ті ж тенденції діють в аналогічному руслі: про людське око – друга хвиля **зовнішньої** руйнації ніби вже колишнього пострадянського світу, у форматі перешкоджання «а-ля остаточної реанімації «СРСР» – насправді ж елементарна «розводка на ворога». Головна ж латентна мета Путіна – Росія-Україна щось на зразок «спільної держави на базі єдиного суспільного договору» і, при цьому, недвозначний розрахунок *«назавжди»* застигнути у духовній *«часовій дірі»*. Хоча вже виросло нове покоління, яке бажає власних цінностей та ідеалів, а не тих, яких хоче нинішня влада, раніше нею випробуваних, а тому для неї ж і непорушних (неодноразові прогони по вулицях Донецька полонених українських воїнів під провокативними закликами боротьби з «укропами»,

«укрфашистами», «жидобандерівцями» або інформаційний «PR» з приводу показу по всіх російських телеканалах фільмів «Крым, путь на родину», «Президент» з В. Путіним у головній ролі як неперевершеним полководцем і творцем «Русского мира» та «Новороссии»). При цьому також зазначимо, що останнє (як вже раніше вказувалось) через зміну політичної кон'юнктури вже втратило свою актуальність.

Менеджмент системи або управління інновацією, що виникла, являє собою різновид ціннісно-орієнтаційного впливу, за допомогою якого існує можливість надати цьому *самостійному формуванню* потрібні властивості або необхідний стан. Саме такий **функціональний симбіоз** дає змогу найкращим чином **адаптуватись до нових умов** в процесі впровадження даної системи в практичну площину. Відносно *геополітичної* спрямованості **підсистемної антрепризи** очільника Кремля, то базовою «ціною питання», що лежить в основі її *функціональної парадигми*, є формула «перетворення політики у найвигідніший бізнес». А це само по собі вже передбачає досить широкий спектр застосування різнопланових засобів для одержання найбільш очікуваних результатів.

Виходячи з історично обумовленої настанови відносно того, що як Росія, так і Україна є **країнами сигналів**, *відповідно і відбувається постійний підбір набору необхідних цінностей та інструментів з тим, щоб віднайти найбільш придатний алгоритм для успішного регулювання соціальної активності громадян*. А це означає постійний пошук найбільш «нагрітих точок суспільної свідомості». І під категорією такого роду «знахідок» для новоствореної в Кремлі **системної одиниці** чи не як найкраще підійшли спочатку Крим, а потім і прикордонні райони українського Сходу, а саме – Донецьк і Луганськ і їх області. Визначальним вектором аксіології впливу там стала поява «ввічливих» зелених чоловічків», створення парамілітарних формувань, де виникла можливість застосувати силу плюс фінансові вливання через місцеві, проросійської орієнтації, еліти для забезпечення ерзац волевиявлення місцевого населення. Це була *відверта демонстрація обізнаності і вміння управляти з Кремля штучно створеним соціальним хаосом*. Або, іншими словами, Крим та так звані «ЛНР» та «ДНР» стали елементами «операції нескінченних цілей» по розчленуванню України як унітарної держави. А, починаючи з 30.09.15, тотальне ціннісне наповнення інформаційного простору Росії було нагально переключено ще й на посилену увагу до військової операції в Сирії з усіма відповідними телевізійними «подачами» і коментарями.

Подальший пошук наступних «нагрітих точок» призвів до

розробки нових кліше соціальної регуляції, де практично була вже використана *трансформаційна складова*. Виходячи з презумпції того, що на рівні масової свідомості патріотизм швидко «зношується» або, більш конкретно, «виснажується», у провідній **підсистемно-ціннісній структурі** швидко була проведена відповідна перестановка – у Росії після 2000-го р. пріоритет був поступово скерований у напрямку прагнення до відродження націонал-більшовизму або повного несприйняття *плюралізму*, а також до *кардинальної зміни траєкторії всієї попередньої політики* (зразка Б. Сльцина) на її екс-територіальний ерзац – створення комфортних умов для розвитку великоросійського націонал-реваншизму, що став кон'юнктурним.

А в якості чергової **«нагрітої точки»**, але вже для **зовнішнього вжитку**, була обрана також широко розтиражована легітимізація «*нової*» законодавчої бази в Росії, що була розрахована виключно на сприйняття, а головне, – на введення в оману громадськість Заходу. Такий собі законодавчо-ціннісний амортизатор, або юридична «заглушка», на експорт. Вінцем же тригерних зусиль Путіна «підкорити Захід» став цикл його ініціатив, підґрунтям чого став слоган: «Мое буде зверху!» Найбільш показовою його ініціативою в цьому зв'язку стала спроба інтегруватись в західний світ через легітимізацію максимальних зусиль у вигляді утилізації радянського спадку в межах своїх фінансових можливостей через різнопланові інститути Західної Європи та Північної Америки. Хоча правда про мільйонні «пожертвування» на цілі армії «агентів впливу» в різних європейських державних та партійних структурах, в інститутах бізнесу і ЗМІ навряд чи стануть предметом публічного обговорення найближчим часом. А своєрідну риску під цим підвів російський філософ О. Асмолов у достатньо красномовному резюме: «Вся вакханалія, ініційована з Кремля – це емоційна депортація Росії з сучасного світу» [5].

Як і будь-яка інша **системна структура, підсистемна одиниця**, розроблена в стінах «золотоверхої», перш за все свято дотримується необхідних умов, насамперед, для безтурботного *ціннісного функціонування* в межах **середовища свого існування**. Тому **властивість збереження власної безпекової складової є найбільш пріоритетним її ресурсом, а підтримання імунітету від виникнення небажаних ускладнень – базовою рисою здійснення її успішної організації**. Відомо, що поняття **безпеки** має два аспекти – **зовнішній**, тобто такий, який визначає *сутність впливу* власне на **середовище об'єкту своєї діяльності**, і **внутрішній**, який характеризує здатність або, точніше, **властивість протистояння або супротиву самого**

об'єкта по відношенню до діяльності на нього самого середовища. І власне у такий спосіб він і забезпечує режим свого успішного функціонування.

Тому алгоритм вказаного ціннісного порядку став визначальним для очільника Кремля при виборі моделей політики по відношенню до України. Для нього це уявлення насамперед асоціюється тільки з **простором**, на який екстраполюються його біль від власних попередніх поразок і, можливо навіть, принижень, а також від всього того, що так і не відбулось у ранні кар'єрні роки. Через Україну Путін намагається вести діалог з Вашингтоном про місце Росії у полі визначення **центрів сил світового розвитку**. Його дії чітко вкладаються в *схему* **переформатування української державності в парадигму «приреченої держави»**, тобто він виступає в ролі її «рятівника», але за неодмінної умови: Україна є беззаперечно **фіксованою територією** його впливу. При цьому відбувається абсолютизація фактора «російськості» як своєрідної «охоронної грамоти» Путіна для збереження його власної країни від уявних загроз ззовні. А порушення запровадженого Ялтинсько-Потсдамською **системою глобального порядку**, заснованого на **базовому консенсусі світових потуг** у період вже після Другої світової війни, за твердженнями з Москви, має мати вигляд незламної позиції останньої: «тримай за всяку ціну те, що вважаєш своїм, створюй коаліції, а якщо ні – то я все одно беру своє!» І як продовження політики реалізації ціннісного «порядку Путіна» підкреслюється історичний аналог ще зразка «батька народів» – надмірна зацікавленість у створенні поясу союзників в Європі «шляхом взяття на прокат» перших осіб в Угорщині, Чехії, Марі Ле Пен у Франції. Таким чином, протистояння з Заходом, в межах *запущеної підсистеми*, розуміється як війна *двох сутностей* – **маскування та дезінформації**. Це коли, за російською версією, кожна із сторін інтерпретує все, що відбувається, лише в бік власної зацікавленості і тільки під вигідним для себе кутом бачення.

Академічну оцінку феномена *психологічного стереотипу сприйняття поліформатної інформації* було представлено в гіпотезі американського професора Метью Хіршберга, яку він визначив як «*distortion of attribution*» – **«викривлення атрибуції або означення»**. В межах цієї ціннісної гіпотези передбачається, що образ «поганого ворога» доповнюється дзеркально протилежним іміджем «хороших мас». Вихідна посилка: ми хороші люди і у нас добрі наміри. Якщо наш супротивник робить щось негарне – нападає на когось або примушує беззастережно йти виключно на його умови – він робить це через

відповідність до цього його власної природи. І навпаки: ми хороші люди і завжди робимо лише хороше. І якщо діємо навіть якось негарно, то тільки тому, що робимо це за примусом, вимушено, лише під тиском зовнішніх обставин [6]. Досить типовим прикладом такого підходу є «відсутність російських військ на території України» або повна «непричетність» Росії до виникнення терористичних утворень «ДНР» і «ЛНР». Аналогічне стосується і потужної хвилі дезінформаційного вибуху з приводу відомого факту збиття російським «Буком» малайзійського «Боїнга» 17.07.14. Ця моральна та інформаційна бомба уповільненої дії ще сколихне світ у майбутньому. А поки, у нашому випадку, на відміну від вишуканої академічності в оцінках політичного аналізу, притаманного заокеанській політології, досить показовою є реакція на дії елітної верхівки своєї країни одного з російських письменників останньої генерації К. Леонтьєва. У свій час він навіть дорікав Ф. Достоєвському в «рожевому християнстві», а наразі пафос його спрямованості став ще більш відвертим і досить красномовним (навіть без перекладу): «Сейчас Россию надо бы подморозить, чтобы в дальнейшем просто не воняла» [7].

Протидія «зовнішнім загрозам» примусила аксіологічні засади підсистеми **«Євразійсько-імперський гамбіт»** і її відповідного кластера **«Великий» російський інформаційний дивертисмент**, націленого на «закордон», намагатись лише *посилювати дієвість адаптації до середовища*, в якому їй фактично доводиться функціонувати. Відверта подібність до поштової картки з видом на Кремль як фону до події вбивства відомого російського політика Б. Немцова виявилась відкритим **викликом** утворюючих елементів підсистеми до суттєвого змісту ціннісного ресурсу несприйняття її **зовнішнім середовищем**. Це, беззаперечно, стосується *всієї палітри соціально-політичного наповнення пануючої в Росії політичної парадигми*. Отже, виходить, що в країні практично даний «карт-блани» на безкарні політичні вбивства на замовлення [8]. В якості підсилюючого ціннісного чинника підсистеми *спрацьовує ще й фактор ностальгії по великій державі, – імперії, що в результаті оформлюється у дуже потужний політичний продукт*, який в Росії вже одержав чіткі обриси **«веймарського синдрому»** [9]. А організований владою 18.03.15 мітинг в Москві з приводу святкування річниці анексії Криму виглядав як очевидне чергове «розігрівання рейтингу» першої особи в Кремлі.

Чинник протистояння **внутрішньої безпекової складової підсистеми впливу зовнішнього середовища** чітко визначився і в

моментах прояву очевидної ціннісної незрілості суспільних інстинктів у політичних інститутів Росії. Підтвердженням цьому виявилася *апеляція до цінностей, які у себе в країні є абсолютно і легітимно неадекватними, неприйнятними, а тому – і неможливими для відтворення у себе вдома*. Мова іде про зраду, дезертирство і сепаратизм, за які, до речі, в Росії з 12.05.14 існує досить сурове карне покарання [10]. В той же час, паралельно до цього, приймається пряма імперативна норма закону на безперешкодний в'їзд в Росію чоловіків призовного віку з України, в якій чітко прописані позиції прямого матеріального заохочення вищевказаного з метою *спрямованого розбалансування безпекового потенціалу сусідньої з Росією держави*. А з цього очевидним стає також і те, що серед ключових політичних настанов президента Росії, але для власне **зовнішнього вжитку**, можуть бути підібрані цінності, які не відповідають *етичним і патріотичним стандартам всередині його власної країни* [11].

До того ж **системна** недосконалість або, точніше, недостатня оцінка фактору виконання завдань по забезпеченню **внутрішньої аксіології безпеки провладної підсистеми** також продовжують становити безпосередню загрозу її *розпаду*, що є певним відображенням *об'єктивно існуючої реальності*. І це недвозначно підтверджується власне її безпосередніми носіями. Справа в тому, що для **бізнесу в Росії** надто вже очікуваною історією є все ж *припинення практики його згортання* через конфлікт Кремля і Заходу, анексію Криму взагалі і розв'язання війни на Донбасі, зокрема. Коли **знижується рейтинг країни, автоматично знижується і рейтинг її бізнесу**, погіршуються умови ведення ділової активності. У Кремлі відсутнє розуміння, що стабільність можлива лише за рахунок екстраординарної підтримки внутрішнього підприємництва. До речі, аналогічне безпосередньо має відношення і до надто вже подібної ситуації в Україні. Гасло ж М. Бухаріна «Збагачуйтесь!» є класово чужим для влади «чекістської бюрократії». Для неї **справжній бізнес – це ризик для існуючої політичної системи Росії**. В цій країні бізнес і підприємництво, за великим рахунком, і досі не усвідомлюють себе як клас, що відбувся. До того ж **дискредитація бізнесу як класу** ставить його у непереборну залежність від будь-яких кроків держави. Він же, незважаючи ні на що, *об'єктивно є головним рушієм всіх змін в суспільстві*. А поки немає **політичних підстав, щоб у найближчому майбутньому ідеологія бізнесу стала домінуючою**. Поряд з цим В. Путін, застосовуючи персоналістсько-адміністративний ціннісний ресурс («антимайдан» в Москві 22.02.15), *запускає процес фашизації всієї країни, з яким він*

навіть чи в змозі впоратися. З його ж подачі в країні спостерігається і певне посилення атмосфери наростаючого соціального «домострою» і сваволі по відношенню навіть до своїх близьких (деталі сімейних розладів і негараздів у родинному оточенні президента містяться у книзі Олега Блоцького про долю дружини президента Росії Людмили) [12].

Мабуть, єдина промисловість (може, ще й **військова**) серед інших різновидів промисловості, що за нинішніх умов не зазнають утисків з боку держави, є власне **інформаційна**. І працюють вони у парі з повним цільовим, замовним і офіційно-соціальним навантаженням. При цьому остання продовжує не тільки успішно функціонувати, а й справно інформаційно отруювати громадську свідомість Росії (думається, вдаватися до прикладів є зайвим).

Взагалі практика постійного застосування **персоналістики**, утвореної «кремлівської» **підсистемної одиниці**, додатково підкріпленої ще й уточнюючим виразом феномена «амальгамування» різнорідних гасел та цінностей, виявилась характерною рисою для **неопатримоніальних пострадянських режимів**. Принаймні вказане, а саме «безладне змішування просторів та часу» в ідеології і практиці **неопатримоніалізму**, поданого в стилі «*магічного реалізму*», як описав його Г. Маркес у знаменитому романі «Осіннь патріарха», і свідчить про її недвозначну **нестабільність** та **невизначеність**. А **конфігуративний (структурний) мотив історичної виключності «першої особи» тільки у «свіжій» підсистемній композиції** лише підкреслює амбівалентний та інкогерентний характер як її самої **ціннісної суті**, так і власне всього архітектурного **каркасу постмодерністського – «гібридного» неопатримоніального її наповнення**.

І все ж найбільш аксіологічно промовистим серед **інноваційних сукупностей взаємодії** презентованої **підсистеми** в плані її *взаємозв'язків з оточуючим міжнародним середовищем* стали зусилля, що особливо активізувались з початку 2015 р. І спрямовані вони на досягнення бажаного для кремлівського керівництва ефекту «**зовнішньому контуру**». Починаючи з середини 2014 р., особливо після прийняття корекцій до військово-політичної доктрини Росії з приводу можливості застосування ядерної зброї навіть проти і неядерних країн, такий «екстрім» почав переходити в *арсенал активного політичного інструментарію на самий крайній випадок* як Ultima Ratio Regnum – «останнього доводу королів». Справа дійшла навіть до того, що 21.03.15 посол Росії в Данії М. Ванін в колонці місцевого видання Jullands Posten дозволив собі вислови на кшталт: «Я не думаю, що у Данії повною мірою усвідомлюють наслідки від того, що може трапитись, якщо Данія

приєднається до системи ПРО, яку очолюють США. Якщо це вже станеться, то датські кораблі стануть гарною мішенню для російських ядерних ракет» [13]. Вражає те, що такий пасаж дозволяє собі дипломат, для якого подібні публічні «вольності» є, в принципі, професійним табу. Хоча все відразу стало на свої місця, коли виявилось, що дещо раніше, а саме 15.03.15, президент Росії В. Путін вдався до прямої загрози Заходу ядерною зброєю власне через Крим у постановочній стрічці «Крым, путь на Родину» [14].

Не є коректним, коли ядерний *шантаж* починає бути звичкою, якою дозволяють собі чванитись чиновники високого рангу, але коли *це робить сам президент (!)*, то подібне вже стає *прямим і активним елементом великої політики*. І навіть коли 02.04.15 з Москви пролунало роз'яснення голови комітету Держдуми РФ з іноземних справ О. Пушкова у вигляді антитези погрозовим ядерним «меседжам» – «істерія по демонізації Росії», це наразі сприйнялось як вже звичне для російських політичних заяв «бла-бла» у стилістиці «**гібридної, інформаційної війни**», що ведеться в **форматі віртуальності або в сфері інформаційного протистояння** [15].

Очевидно, що підсистема, визначена нами як «**Євразійсько-імперський гамбіт**», і її структурні доповнення у вигляді відповідних кластерів є, перш за все, **незвичним і нетиповим явищем** як з точки зору попередньої всесвітньої, громадянської, так і політичної і навіть воєнної історії. Цілий ряд раніше зазначених нами і *започаткованих нею ціннісних взаємодій не вписується в параметри вже відомих нам схем системності*. Певним чином їй властива **підкреслена автономія і окремі часткові закономірності**, що пов'язанні зі **специфікою функціонування певних її елементів**, насамперед **територіально-економічних, цивілізаційних, культурних, етнопсихологічних тощо**. Як ми вже пересвідчилися, **особлива сукупна взаємодія її окремих частин просякнута такою інформаційно-подразливою аурою впливу на міжнародну спільноту, що починає підводити глобальний розвиток не тільки до крайньої межі, а навіть і ставити питання про його існування взагалі**, чого не спостерігалось у світовій політиці з 1962 р., тобто з часів Карибської кризи. Хоча існує ще один маловідомий факт, що стався 11 жовтня 1973 р. під час «війни судного дня» між Єгиптом, Сирією і Ізраїлем. На закритій нараді в Ізраїлі було прийнято рішення застосувати малопотужний тактичний ядерний заряд проти арабських країн. На щастя, тоді до цього не дійшло [16, с. 369].

Вказана властивість стосується насамперед, **військово-силової і соціально-економічної її складових**, що в першу чергу вказують на

місце і роль в міжнародних відносинах, які намагається посісти ця підсистема. Сам факт її **встановлення і подальшого розвитку** пов'язаний з **виникненням всередині неї особливого аксіологічного простору**, на який ми раніше вже вказували як на зону **невизначеності (інкогерентності)**. Власне вона, згідно з нашою гіпотезою, має здатність перебрати на себе можливість виробити **особливі алгоритми реакції на всю сукупність подій і явищ**, що будуть виникати **в певних територіально-часових координатах**. В межах **обрисів її відповідальності** має обов'язково з'явитися певний **ціннісний модуль надійності**, від якого і буде залежати сама можливість її існування або зникнення у перспективі, а також **логіка і ентропія їх взаємообумовленості**³.

Факт надання *первісно заданої, ціннісної політичної активності інноваційній підсистемі*, що йде з подачі Кремля, обумовлює **динаміку сучасного протистояння світових полюсів сили** і вказує на неї як на *один з можливих векторів розвитку прийдешніх міжнародних відносин*. Таким чином, сподівана конструкція може мати *вигляд результативної сумарності і поєднання в собі ряду рис своєрідного порталу між майбутньою парадигмою глобальної еволюції і сучасними моделями неоднозначного, суперечливого і важкого для адекватного сприйняття і визначення як світового, так і регіонального культурно-цивілізаційного розвитку*.

Використані джерела та література:

1. Дело президента – по какой схеме Путин и Ко выводили деньги из России [Електронний ресурс] // Свободная зона 20.06.15. URL: <http://bit.ly/1TDOgy>
2. Хижняк И. А. Системы международных отношений в истории Нового времени // Морион. К. : Освіта України, 2011. С. 168-251.
3. Суботін А. А. Структура міжнародних відносин в умовах постбіполярності // Україна в постбіполярній системі міжнародних відносин: підручник / В. А. Манжола, В. Ю. Константинов, С. В. Андрущенко та ін.; кер. авт. кол. В. А. Манжола; за ред. Л. В. Губерського. К. : Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2008. С. 9-10.
4. Представляется правильным инициировать присоединение восточных областей Украины к России [Електронний ресурс] // Политика. 2015. Выпуск №19.

³ Вказаний **особливий простір** або окреме поле взаємодії може, передбачено, стати певним каналом взаємозв'язку, в межах якого ймовірно почнуть відбуватись зміни у полюсах розкладу стратегічних інтересів Росії. Гіпотетично, зазначене може статись у випадку кардинального розвороту прем'єрних політичних опцій останньої в напрямку Східного світу, з базовою орієнтацією на Китай і Індію. А це може означати спробу можливої кардинальної відмови від сприйняття західних цінностей з наступною трансформацією на рівні власне російської держави, і зміни її традиційної духовно-естетичної стилістики на новий, поки ще незбагненний, а значить, і не досить зрозумілий насамперед для неї і очевидно інкогерентний, орієнталістський аналог.

25 февраля. URL: <http://www.novayagazeta.ru/politics/67389.html>

5. Асмолов А. Политикам не нужен психиатр, они здоровы, но у них непроницаемое сознание – это тяжелая психологическая норма [Электронный ресурс] // Учительская газета. 2014. 16 мая. URL: <http://www.ugru /article /73716мая2014>

6. Neack L. The New Foreign Policy. US and Comparative Foreign Policy in the 21 st Century. Lanham.: Rowman and Littlefield, 2003. P. 37-74.

7. Сергеев С. Путинист Константин Леонтьев [Электронный ресурс] // АНП 27.09.13. URL: <http:// www.anP. ru/publications/article30191.htm>

8. Фельдман Е. Без версий 10 фактов о ходе расследования убийства Бориса Немцова [Электронный ресурс] // Расследования. 2015. Выпуск №26. 16 марта. URL: <http://www.novayagazeta.ru/inquests/67644.html>

9. Веймарский синдром. Егор Гайдар – об опасностях постимперской ностальгии [Электронный ресурс]. URL: <http:// komersant.ru/doc/646878>

10. Хроника событий [Электронный ресурс]. URL: <http://www.antifashist.com /...hronika-sobytiy.html>

11. Увеличить срок пребывания граждан Украины призывного возраста в России [Электронный ресурс]. URL: <http:// www/trueinform.ru /modules.php?.....=82410>

12. Блоцкий О. Владимир Путин: дорога к власти. М. : Осмос пресс, 2002. 432 с.

13. Посол России угрожал Дании ядерным оружием [Электронный ресурс]. URL: <http://www.korrespondent.net/world/3493832-possol-rossyy-pryhrozyl-danyu-yadernym-oruzhyem>

14. Путин угрожал ядерным оружием из-за Крыма [Электронный ресурс]. URL: <http://www/world/russia/3491104-pytyn-uhrozhal-yandernym-oruzhyem-yz-za-kryma>

15. Пушков: «альянс остановит не «миролюбие», а наличие у России ядерного оружия» [Электронный ресурс]. URL: <http://www/ria.ru /politics /20150628 /1097224172.html>

16. Системная история международных отношений в двух томах / под редакцией А. Д. Богатурова. Том второй. События 1945–2003 годов. М. : Культурная революция, 2006. 720 с.

УДК 94 : 008 + 327

Ветринський І. М.

ОСОБЛИВОСТІ РОЗВИТКУ ГЕОПОЛІТИЧНОЇ ПРАКТИКИ В КОНТЕКСТІ ГЛОБАЛЬНИХ ЦИВІЛІЗАЦІЙНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

Проаналізовано функціональний зміст та природу практичної геополітики, її місце й роль в міжнародно-політичному процесі. Розглянуто особливості кореляції практичної геополітики з більш поширеним у політологічному дискурсі поняттям «імперіалізм». Показані особливості трансформації геополітичної практики в умовах історичного розвитку локальних цивілізацій та зміни структури

міжнародної системи відповідно до певних історичних епох.

Ключові слова: *геополітика, локальні цивілізації, імперіалізм, глобалізація.*

Ветринский И. М. Особенности развития геополитической практики в контексте глобальных цивилизационных трансформаций. Проанализированы функциональное содержание и природа практической геополитики, ее место и роль в международно-политическом процессе. Рассмотрены особенности корреляции практической геополитики с более распространенным в политологическом дискурсе понятием «империализм». Показаны особенности трансформации геополитической практики в условиях исторического развития локальных цивилизаций и изменения структуры международной системы в соответствии с определенными историческими эпохами.

Ключевые слова: *геополитика, локальные цивилизации, империализм, глобализация.*

Igor Vietrynskyi. Features of development of geopolitical practices in the context of global civilizational transformations. The content, the functional and practical nature of geopolitics, its role in the international political process are analyzed. The features of the correlation between the practical geopolitics and more prevalent concept in political science discourse «imperialism» are regarded. The features of transformation of geopolitical practice in terms of the historical development of local civilizations and changes of international system structure according of a particular historical periods are depicted.

Keywords: *geopolitics, local civilization, imperialism, globalization.*

Стрімкий розвиток сучасної міжнародної системи демонструє кілька провідних тенденцій, що подекуди мають фактично протилежні вектори: з одного боку, протягом кількох десятиліть ми можемо спостерігати реальні глобалізаційні та інтеграційні процеси (насамперед, в економіці); з іншого – ми бачимо, що геополітичне суперництво великих гравців призводить до загострення боротьби за вплив та домінування на субрегіональному, регіональному та, часом, глобальному рівнях. Після розпаду біполярної системи міжнародних відносин були певні ілюзії щодо побудови або монополярного світу, або, навпаки, закінчення ери протистояння і об'єднання світу на основі ліберально-демократичних цінностей, так званого «кінця історії». Проте реальність демонструє, що замість «глобального миру» ми мали просто деякий час «глобального перемир'я» – певного періоду відносного спокою, протягом якого потенційні суперники накопичували сили й засоби для продовження геополітичної боротьби. Сьогодні можна впевнено констатувати, що світ прямує до багатопolarity: КНР та РФ відкрито заявляють про свої щонайменше регіональні геополітичні амбіції, кидаючи виклик поки що єдиній світовій наддержаві – США. Останній раз багатопolarityна система міжнародних відносин існувала

напередодні Першої світової війни, тож можна впевнено стверджувати, що подібна ситуація є небезпечною та несе глобальну загрозу для міжнародної безпеки. За цих умов дослідження геополітичної практики стає надзвичайно актуальним чинником забезпечення національної безпеки для кожної незалежної держави, яка прагне уникнути ролі об'єкта геополітичної боротьби та зберегти суб'єктність у міжнародній політиці.

Метою даної статті є пошук підходів до дослідження практичної геополітики, аналіз її трансформації в контексті змін міжнародної системи та цивілізаційної структури світу відповідно до певних історичних епох.

Термін «геополітика» вперше був використаний Р. Челленом в його праці «Держава як форма життя», що побачила світ на початку ХХ ст. (1916). Автор цілком заслужено вважається одним з батьків-засновників так званої «класичної геополітики», проте, на думку багатьох дослідників, ідеї, які можна віднести до геополітики, існували ще за часів античності. Зокрема, свої думки стосовно впливу географічних чинників на особливості суспільно-політичного життя держави висказували Платон, Гіппократ, Цицерон та інші. Теорію впливу середовища на життя людей можна зустріти вже у V ст. до н.е. у трактаті школи Гіппократа «Про повітря, води й місцевість»; пізніше цей підхід отримав свій розвиток у європейській геополітичній традиції. Приблизно в ту саму епоху філософ Парменід висунув ідею про п'ять температурних зон чи поясів землі, кожен з яких має свої політичні особливості. Визнаним мислителем-стратегом античної епохи є Аристотель, який у своїй праці «Політика» (335-322 до н.е.) вперше в історії політичної думки представив геополітичну концепцію самотиску (self-pressure) держави, сутність якої полягала у необхідності розширення держави через «самотиск території» і «самотиск населення» та відповідно для задоволення потреб останнього. Поняття «самотиску держави» і різноманітні його похідні складають фундамент геополітики й досі не втратили актуальності для дослідників. Згідно з теорією Аристотеля, могутність та значення держави залежить не стільки від кількості населення, скільки від державних повноважень: оскільки у держави є своя роль та завдання, найвидатнішою державою доцільно вважати таку, яка якнайкраще їх виконує. Цікаво, що один з батьків-засновників класичної геополітики А. Мехен фактично багато в чому є продовжувачем ідей Аристотеля, оскільки останній відмічав стратегічне значення наближеності до морів та необхідність наявності морських гаваней як атрибут «морської сили». Разом з тим, автор підкреслює, що

близькість до моря окрім геополітичних переваг несе й загрози, для подолання яких необхідна відповідна стратегія [1, с. 23].

Подальшого розвитку геополітичні ідеї на Заході отримали в епоху Просвітництва. Французькі філософи (Монтеск'є, Дідро, Руссо, Д'Аламбер, Ламетрі) зверталися до питань впливу географічного чинника на політичний розвиток народів. Таким чином, концепція географічного детермінізму в суспільних науках багато в чому сформувалася саме під впливом їхніх ідей, зігравши в Європі вирішальну роль при виникненні геополітики як науки.

Так, Ш. Л. Монтеск'є (1689-1755) в своїй праці «Про дух законів» (1748) озвучив кредо географічного детермінізму: «Влада клімату є найперша влада на землі». Саме клімат, на думку автора, найбільше впливає на фізіологічний стан людей і, відповідно, на їх психологію, що, в свою чергу, відіграє вирішальну роль в процесі організації суспільного устрою та закріпленні політичних порядків. Монтеск'є зазначає, що «легкодухість народів спекотного клімату завжди приводила їх до рабства, у той час, коли мужність народів холодного клімату зберігала за ними свободу» [2].

Починаючи з XIX ст., провідні позиції щодо розвитку географічного детермінізму поступово займають німецькі вчені, серед яких, перш за все, варто виділити Г. Гегеля і К. Ріттера, які запропонували кілька оригінальних геополітичних ідей. Виступаючи з критикою вульгарного географічного детермінізму, дослідники більш зріло і виважено підходять до інтерпретації природних факторів і їхнього впливу на політичну історію. Так, К. Ріттер (1779-1858), зокрема, зробив істотний внесок в розвиток ідей географічного детермінізму політичної історії. Він висунув ідею ієрархічного розподілу світу в рамках єдиного глобального простору. Геополітичну мапу світу він розділив на частини: континентальну (сухопутну) і морську (водну), визначивши кордон між ними у вигляді великого півкола, яке проходить через Перу в Південній Америці й південну частину Азії. Пізніше ідея протистояння держав Суші і Моря в геополітиці XX ст. стала визначальною. Ідеї Ріттера стали фундаментом німецької геополітики, зокрема на його праці часто посилався один з батьків-засновників класичної геополітики, апологет німецької геополітичної школи Ф. Ратцель [3]. Разом з тим географічний детермінізм фактично є лише певною фундаментальною передумовою (складовою) формування сучасної геополітики, сутність якої полягає у пошуку найбільш ефективних принципів та засобів досягнення контролю над простором. В процесі розвитку науки і техніки вплив

«ґрунтів» та кліматичних умов на формування політичної стратегії ставав все менш вагомим чинником; так само з розвитком авіації, ракетної зброї та засобів її доставки гірські хребти та водні перешкоди також почали втрачати своє визначальне значення з військово-стратегічної точки зору. Ключовими для домінування (щонайменше, в регіоні) стали такі елементи, як рівень економічного розвитку, військовий потенціал, демографічний потенціал, наявність союзників та військових баз за кордоном. Окремим пунктом варто виділити ядерний чинник, якого просто не існувало в часи створення класичних геополітичних концепцій, але сьогодні він має величезне військово-стратегічне значення. Таким чином, можна однозначно стверджувати, що геополітичні уявлення не є статичними, вони еволюціонують разом з міжнародною системою, але центральною метою геополітичної практики була й залишається боротьба за контроль над простором.

Дискусії щодо того, чи є геополітика наукою або це просто різновид ідеологічних уявлень, продовжується й досі. Зокрема, в професійному дискурсі наголошується на недосконалості та невідповідності сучасним реаліям базових положень класичної геополітики на кшталт «дуалістичної схеми протистояння моря й суші». Відповідно критикується й категоріально-понятійний апарат класичної геополітики: якщо зазначена геополітична конструкція «геополітичного дуалізму» втрачає свій фундаментальний статус, то, відповідно, й пов'язані з нею поняття «телурократії» (сухопутного полюсу сили) та «таласократії» (морського полюсу сили) також перестають бути наріжними для геополітичної науки [4, с. 27-28]. Однак, незважаючи на академічні суперечки щодо ступеню науковості, основи геополітики викладаються у багатьох навчальних закладах і входять до численних програм підготовки спеціалістів в галузі політичної науки і міжнародних відносин.

На початку 90-х рр. XX ст. з'являється цілий напрямок, що отримує назву «критична геополітика». В рамках цього наукового напрямку прибічники традиційного підходу до тлумачення геополітики піддаються критиці за «поверхнєве трактування політичної карти світу, євроцентризм та виправдання мілітаризації, що призвело до «гонки озброєнь» у післявоєнний період» [5]. В свою чергу й сама критична геополітика не позбавлена суттєвих методологічних вад, оскільки вона зосереджена здебільшого на європейській проблематиці, практично не зачіпає постколоніальні процеси та, що найголовніше, виключає зі сфери своїх інтересів військово-стратегічну складову геополітики. Один із засновників критичної геополітики Дж. О'Тоал наголошує на

необхідності відділяти формальні географічні міркування від практичних, які використовуються відповідальними особами в міжнародно-політичній практиці [6, с. 56]. В рамках критичної геополітики її прихильники прагнули розширити предметне поле геополітичних розвідок, по-перше, чітко виділивши в окремі напрями дослідження формальну та практичну геополітику, а по-друге, ще додавши до них популярну та структурну геополітику. Однак відмова від військових аспектів геополітики, на наш погляд, є найбільш суттєвим недоліком даного підходу, оскільки саме силове домінування і шляхи його досягнення є фундаментальним «стрижнем» геополітики.

В свою чергу центральним об'єктом нашої уваги є не стільки розмаїття ідейно-концептуальних втілень геополітичної думки, скільки безпосередня геополітична практика, під якою ми розуміємо специфічну діяльність держави, що спрямована на набуття та утримання контролю над простором. Практична геополітика існує з давніх часів та супроводжує фактично всю історію людства з моменту появи перших державних утворень і перших територіальних конфліктів між ними. Звичайно, з плином часу змінювалися форми та методи практичної геополітики, проте її мета та базові імперативи залишалися незмінними.

Практична, або прикладна, геополітика існувала задовго до появи як власне самого терміну, так і класичних геополітичних теорій і концепцій, які були розроблені батьками-засновниками наприкінці XIX – на початку XX ст. Фактично геополітика як практична діяльність незмінно супроводжує весь період розвитку світової цивілізації, оскільки з моменту появи перших групових поселень, що мали прив'язку до певної території, починаються суперечності та конфлікти з іншими групами за найбільш зручне та вигідне з географічної точки зору місце проживання. Практична геополітика – це конкретна діяльність, спрямована на реалізацію відповідної (геополітичної) стратегії, що здійснюється керівництвом держави, органами зовнішніх зносин, зовнішньополітичними відомствами, дипломатами, армією й флотом. Оскільки наріжним положенням геополітики є набуття й утримання контролю за простором (територіями), то практична геополітика – це діяльність держави, спрямована на досягнення даних цілей.

Відповідно до цілей, задач та інструментарію практична геополітика на певних історичних етапах фактично стає тотожною іншому специфічному різновиду державної політики, а саме – імперіалізму. Багато десятиліть використання даного терміну в рамках радянського пропагандистського «новоязу» суттєво вплинуло на рівень

адекватності його тлумачення і, головне, на сприйняття, принаймні на пострадянському просторі. У світовій науці дослідження імперіалізму також не є популярним предметом для політологічних розвідок, хоча, на наш погляд, дане явище заслуговує значно більшої уваги, оскільки, на жаль, не втратило актуальності й сьогодні. Найбільш чітко та узагальнююче визначення імперіалізму пропонує М. Дойл, який характеризує його як «процес створення (встановлення) та підтримання імперії» [7, с. 19], в той час як О. Мотиль доповнює, що це не просто процес, а певна політика вказаного спрямування [8, с. 53]. Імперіалізм як специфічна політика держави ніколи не був достатньо концептуально забезпечений: протягом історії не існувало жодної стратегії чи доктрини, які б обґрунтовували причини та цілі імперіалізму з аналітичної точки зору, тож саме ця роль дісталася класичній геополітиці кінця XIX – поч. XX ст. Класична геополітика зароджується ще в часи існування й відповідно боротьби імперій за контроль та домінування над простором, зокрема – колоніями. Вона являла собою синтетичне вчення про роль, значення, взаємозалежність та взаємовплив географічних і політичних чинників в процесі досягнення державою домінуючого становища в регіоні чи в глобальному масштабі.

Разом з тим, не дивлячись на тисячолітню «спорідненість» практичної геополітики та імперіалізму, буде невірно цілком їх ототожнювати (хоча для багатьох історичних епох подібне твердження може бути справедливим), принаймні, ситуація цілком змінилася на сучасному етапі розвитку міжнародної системи. Схематично шляхи практичної геополітики та імперіалізму можна уявити у вигляді двох ліній, що тривалий час накладаються одна на одну, але в певний момент розходяться й продовжують рух паралельно. Це «розходження» відбулося у XX ст. і напряму пов'язане з розвитком міжнародної системи, зміною цивілізаційної структури світу й прискоренням глобалізації. Геополітика багато в чому адаптувалася до нових реалій, в той час як імперіалізм перейшов до розряду архаїчних рудиментів минулого. Чимало визначальних характеристик, притаманних імперіалізму та практичній геополітиці, суттєво різняться як на рівні цілей, так і відповідно до інструментарію. Це можна побачити, порівнюючи обидва згадані напрями державної політики, відповідно до тих самих критеріїв:

1) якщо для імперії та, відповідно, імперіалізму притаманне пряме домінування (центр-провінція), то геополітика на сучасному етапі цілком допускає домінування опосередковане (асиметричний військовий союз);

2) головною метою імперіалізму є побудова та підтримання імперії як політичної системи, в той час як мета геополітичної практики – створення системи безпеки, що ґрунтується на військово-стратегічній перевазі;

3) основним інструментом імперіалізму є військова сила, за допомогою якої відбувається формування і підтримка імперської політичної системи; геополітична практика, окрім військової сили, спирається на систему військово-політичних союзів, які не характерні для класичних імперій;

4) побудова імперії і, відповідно, імперіалізм передбачає неодмінну зміну існуючої системи державних кордонів, що зовсім не є необхідним для здійснення геополітичної практики;

5) для імперіалізму характерною є побудова відносин домінування стосовно набутих провінцій (сателітів), в той час як геополітична практика цілком допускає партнерські відносини та взаємну повагу державного суверенітету навіть в умовах асиметричних союзів.

Шляхи геополітики й імперіалізму починають «розходитись» після головного конфлікту колоніальної епохи – Першої світової війни, коли стало зрозуміло, що імперіалістична парадигма у зовнішній політиці держави є неефективною та не має конструктивної перспективи. Будь-яка імперія за своєю природою прагне до глобального поширення, тож одночасне існування кількох імперій неодмінно веде до масштабних зіткнень, що яскраво ілюструють події Другої світової війни, де зіткнулися дві імперські стратегії – німецька та радянська. Імперіалізм, який можна вважати усталеною науковою категорією, протягом століть зазнав змін лише на рівні інструментарію, проте геополітична практика, на відміну від нього, є набагато більш динамічною, і її трансформація за період існування є набагато глибшою. Одним з провідних чинників трансформації практичної геополітики стала зміна середовища, в якому діють провідні геополітичні актори. В ролі такого середовища виступають насамперед цивілізаційна структура світу та актуальна для конкретної епохи міжнародна система.

Виходячи з того, що формальна геополітика вивчає та концептуалізує просторово-політичні процеси, виявляючи певні їх закономірності, а практична геополітика чи геостратегія формулює чіткі цілі, завдання та рекомендації для військово-політичного керівництва, можна констатувати, що більшість територіальних конфліктів протягом історії людства є реалізацією чи втіленням практичної геополітики (геостратегії). Водночас, наголошуючи на тому, що практична геополітика супроводжує практично всю світову історію, ми можемо

віднести до геополітики лише ті війни, в основі яких лежить прагнення контролю над простором, що виключає зіткнення на релігійному ґрунті, громадянські війни (за відсутності зовнішніх впливів), національно-визвольні рухи, набіги кочівників і захист від них тощо. На різних етапах існування цивілізацій геополітичні процеси – а саме зіткнення між групами людей чи державами за контроль над простором – ставали або каталізаторами розвитку суспільств, або, навпаки, призводили до їх деградації та занепаду. Прагнення спільноти, зокрема держави, до зростання (навіть за рахунок інших) традиційно виступало драйвером розвитку економіки та удосконалення матеріально-технічної бази, однак існує безліч прикладів того, як невдалі військові кампанії призводили до колапсу великих держав.

В рамках цивілізаційного підходу до вивчення історичного процесу останній розглядається як «жива динамічна суперсистема взаємодії соціокультурних систем, які саморозвиваються і з моменту подолання первісного стану виступають в якості окремих локальних цивілізацій і цивілізаційних ойкумен» [9, с. 85]. Як зауважує М. Страхов з посиланням на М. Данилевського, «він відкинув єдину лінію в розвитку людства, так само як думку про те, що історія є прогрес певного спільного розуму, певної спільної цивілізації. Такої цивілізації, за Данилевським, немає, існують лише окремі цивілізації, існує розвиток окремих культурно-історичних типів» [9, с. 86]. А. Тойнбі протиставляє цивілізації аморфній масі первісних суспільств, кількість яких набагато більша, але які є набагато менш індивідуалізованими. Тож цивілізації виступають в якості локальних культурно-історичних утворень, що виділилися з маси первісних суспільств. Вони не обмежуються рамками тієї чи іншої місцевості, але охоплюють вельми значні території від меж окремої країни до цілого географічного регіону або навіть виходять за його межі [9, с. 90]. Як зазначав О. Шпенглер, критикуючи європоцентричні підходи істориків, «...античність і Захід поряд з Індією, Вавилоном, Китаєм, Єгиптом, арабською та мексиканською культурою – окремі світи становлення, що мають однакове значення у загальній картині історії» [9, с. 88].

Зауважимо, що до періоду Великих географічних відкриттів розвиток світу відбувався переважно в рамках окремих локальних цивілізацій, зв'язки між якими зовсім не завжди були регулярними (а подекуди й взагалі були відсутні); відповідно й міжнародна система на цьому етапі мала фрагментарний характер і практично усі міждержавні процеси, зокрема геополітичні, були переважно автономними і відбувались в межах однієї або кількох географічно близьких

цивілізацій. Інший важливий етап розвитку світової системи починається з Нового часу й закінчується Першою світовою війною. Його специфіка полягає в тому, що протягом вказаного періоду відбувся транзит від фрагментарної до замкнутої міжнародної системи – замість численних локальних цивілізацій починається перехід до єдиного глобального цивілізаційного простору. Напередодні Великої війни практично усі території світу були поділені між могутніми імперіями, а сам конфлікт виникає на тлі боротьби за контроль над сферами геополітичного домінування та контроль над колоніями. Підсумки Першої світової, зокрема розпад колоніальної системи та масштабні процеси деколонізації, суттєво змінюють глобальний геополітичний ландшафт: на місці великих імперій постали десятки нових держав, які також приєдналися до боротьби за контроль над простором. Після двох десятиріч глобальної геополітичної турбулентності відбувається оформлення, а згодом і зіткнення двох імперських стратегій – німецької та радянської, що призвело до найбільшої трагедії у світовій історії – Другої світової війни, безпрецедентного за своїми масштабами та кількістю жертв конфлікту. Саме в процесі Другої світової з'являється чинник ядерної зброї, що приносить із собою нову геополітичну реальність – потенційну можливість ядерної війни, наслідком якої буде загибель переважної частини людства. Післявоєнна епоха Холодної війни демонструє подальше ущільнення цивілізаційної структури світу, а біполярна міжнародна система характеризується прискоренням процесів глобалізації, які, в свою чергу, проходять в умовах перманентної загрози ядерного зіткнення. Колапс СРСР і розпад біполярної системи міжнародних відносин зумовили нову геополітичну реальність, що потребує осмислення та аналізу: новий міжнародний порядок так і не сформувався, оскільки прогнози щодо побудови монополярного світу на чолі зі США не виправдались, а перспективи утворення багатополлярної міжнародної системи досі є непевними. Тож можемо констатувати фактичний період геополітичного хаосу, який є досить небезпечним з огляду на поступову руйнацію системи міжнародного права як запобіжника від повторення глобальних конфліктів.

Глобальні цивілізаційні трансформації суттєво вплинули на особливості розвитку геополітичної практики. Зважаючи на незмінність фундаментальної цілі практичної геополітики (набуття й утримання домінування в рамках певного регіону чи в глобальному масштабі), серед головних її ознак, що зазнали суттєвих корекцій внаслідок зміни міжнародно-політичного середовища, варто виділити насамперед: 1)

природу та форму здійснення контролю над простором; 2) способи й методи досягнення геополітичного домінування. Якщо в давні часи контроль був лише прямий (анексія території), то з плином часу з'являються різні форми опосередкованого контролю – від системи колоніальних адміністрацій до здатності проектувати силу в певному регіоні. Що ж стосується методів досягнення домінування, то тут також мали місце суттєві зміни від військової експансії на перших етапах до створення в подальшому асиметричних військово-політичних союзів чи використання комплексних (гібридних) технологій, що поєднують військові, політичні, економічні, правові, інформаційні та інші засоби.

Геостратегія є похідним поняттям від геополітики, і в кожному конкретному випадку вона формується виходячи зі специфіки геополітичного становища держави, а саме – комплексу географічних, економічних, історичних, соціально-політичних та інших чинників, що визначають місце й роль держави в регіоні і світі, її переваги й недоліки, можливості й загрози тощо. Військова сфера є підпорядкованою стратегічним інтересам держави, а враховуючи те, що географічне положення країни є в цьому контексті чи не головним визначальним чинником, то мова йде вже про геостратегічні інтереси. Військова наука (теорія і практика) виступає одним з провідних чинників розвитку цивілізацій протягом всієї історії людства: прагнення до територіальної експансії спонукає держави до особливого шляху розвитку, що полягає у консолідації зусиль суспільства щодо забезпечення ресурсів та засобів ведення війни. Розвиток військової галузі традиційно впливає на більшість сфер суспільного життя держави, починаючи від формування самої структури суспільства і аж до визначення пріоритетів конкретних галузей виробництва.

Звичайно, вплив між геополітичною практикою та процесами розвитку цивілізацій є обопільним, тож одночасно з ростом та генезою цивілізацій відбувається також трансформація геополітичної практики. Відповідно до змін природи і структури міжнародної системи змінюються умови (середовище) реалізації практичної геополітики, її форми, методи та інструментарій. Трансформація геополітичної практики напряду залежить від цивілізаційної структури світу конкретної епохи, природи міжнародних відносин, рівня науково-технічного прогресу тощо. Так, наприклад, розвиток військових технологій другої половини XX ст., зокрема стратегічна авіація, ядерна зброя та засоби її доставки, багато в чому звели нанівець базові положення та концепції класичної геополітики з її географічним («ґрунтовим») детермінізмом на кшталт теорій «Осьового регіону»,

«Хартленду», «Рімленду» тощо. Надзвичайне підвищення ролі інформаційних технологій в більшості сфер суспільного та міжнародно-політичного життя прискорює глобалізацію, розмиваючи традиційні уявлення про державу, її кордони та юрисдикцію. Одночасно нерівномірність соціально-економічного розвитку різних регіонів світу поглиблює існуючі культурні, цивілізаційні та геополітичні протиріччя, що є масштабним викликом для міжнародної безпеки.

Використані джерела та література:

1. Василенко І. А. Геополитика современного мира: учебник для бакалавров. М.: Издательство Юрайт, 2015. 420 с.
2. Монтескье Ш. Л. О духе законов [Електронний ресурс]. URL: https://www.civisbook.ru/files/File/Monteskye_O%20dukhe.pdf (дата звернення 20.05.2019)
3. Рахманний О. Історія геополітичних ідей [Електронний ресурс]. URL: <http://www.global-analyt.com/%D0%B0%D0%BD%D0%B0%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D0%BA%D0%B0/%D1%96%D1%81%D1%82%D0%BE%D1%80%D1%96%D1%8F-%D0%B3%D0%B5%D0%BE%D0%BF%D0%BE%D0%BB%D1%96%D1%82%D0%B8%D1%87%D0%BD%D0%B8%D1%85-%D1%96%D0%B4%D0%B5%D0%B9/> (дата звернення 20.05.2019)
4. Дністрянський М. С. Геополітика: Навчальний посібник. Львів: ЛНУ імені Івана Франка, 2011. 436 с.
5. Окунев І. Критическая геополитика и посткритический сдвиг в исследовательской парадигме [Електронний ресурс]. URL: <https://mgimo.ru/upload/iblock/bee/bee894b261eed2b0c126a2c9720ee085.pdf> (дата звернення 20.02.2019)
6. Ó Tuathail G. Critical Geopolitics. The Politics of Writing Global Space. London: Routledge, 1996. 250 с.
7. Doyle M. Empires. New York: Cornell University Press, 1996. 407с.
8. Мотиль О. Підсумки імперії. К. : Критика, 2009. 200 с.
9. Цивилизационная структура современного мира. Монография. В 3 т. Т.1. Глобальные трансформации современности / под ред. Ю. Н. Пахомова, Ю. В. Павленко. К. : Наукова думка, 2006. 687 с.

УДК 94 : 327.7 + 339.727.22 (574)

Деменко О. Ф.

ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА НАЦІОНАЛЬНИЙ РОЗВИТОК РЕСПУБЛІКИ КАЗАХСТАН

Досліджено вплив процесів глобалізації на національний розвиток Республіки Казахстан, проаналізовано пріоритетні напрями внутрішньої та зовнішньої політики цієї країни у контексті глобального розвитку. Встановлено, що сучасний Казахстан характеризується широкомасштабною інтеграцією у світове

співтовариство та взаємовигідним партнерством із іншими міжнародними суб'єктами у вирішенні глобальних проблем.

Ключові слова: глобалізація, міжнародні відносини, міжнародні організації, Республіка Казахстан, транснаціональні корпорації, прямі іноземні інвестиції.

Деменко А. Ф. Влияние глобализации на национальное развитие Республики Казахстан. Исследовано влияние процессов глобализации на национальное развитие Республики Казахстан, проанализированы приоритетные направления внутренней и внешней политики этой страны в контексте глобального развития. Установлено, что современный Казахстан характеризуется широкомасштабной интеграцией в мировое сообщество и взаимовыгодным партнерством с другими международными субъектами в решении глобальных проблем.

Ключевые слова: глобализация, международные отношения, международные организации, Республика Казахстан, транснациональные корпорации, прямые иностранные инвестиции.

Olexandr Demenko. The impact of globalization on the national development of the Republic of Kazakhstan. The article explores the impact of globalization processes on the priority areas of internal and external policy of this country in the context of global development. It is revealed that modern Kazakhstan is characterized by extensive integration onto world community and mutually beneficial partnership with other international subjects in addressing global issues.

Keywords: globalization, international affairs, international organizations, the Republic of Kazakhstan, trans-international corporations, foreign direct investments.

Проблеми глобалізації, її вплив на сучасні міжнародні відносини та на національний розвиток окремих країн вже давно стали предметом гострих теоретичних дискусій. Неоднозначність та непередбачуваність процесів у світовій політиці та економіці викликають нові інтерпретації і підходи до даного процесу та його впливу на країни і регіони. Перед новими незалежними державами, які виникли внаслідок розпаду СРСР, у тому числі і перед Республікою Казахстан, глобалізація як провідна тенденція світової політики та економіки поставила стратегічне завдання адаптації до нових правил і умов співіснування у міжнародному співтоваристві.

Проблематика глобалізаційних процесів та їх впливу на розвиток нових незалежних держав викликає великий інтерес наукової спільноти, їй присвячено цілий ряд аналітичних праць як вітчизняних, так і закордонних фахівців. Проте необхідність подальшого осмислення глобалізації не викликає сумніву. Особливого значення набуває потреба вивчення та використання досвіду незалежного розвитку в умовах глобалізації тих країн, які мають спільні з Україною інтереси як у контексті свого геополітичного позиціонування, так і в сфері торгово-

економічного співробітництва.

Глобалізація – це сучасна форма міжнародних відносин, яка характеризується поширенням взаємозалежності між країнами в економічній, політичній і культурній сферах практично на всю земну кулю.

Ознаками глобалізації є: взаємозалежність національних економік та їхнє взаємопроникнення, формування міжнародних виробничих комплексів; зростаюча єдність та взаємозалежність фінансово-економічних систем країн світу; послаблення можливостей національних держав щодо формування та реалізації незалежної економічної політики; розширення масштабів обміну та інтенсифікація процесів руху товарів, послуг, капіталів, трудових ресурсів; створення інституцій міжнародного регулювання; тяжіння світової економіки до єдиних стандартів, цінностей, принципів функціонування.

Глобалізація відкриває перед людством нові перспективи. У першу чергу це шанс на формування цілісного світу на ґрунті єдиного економічного простору, можливість виключити із практики міжнародних відносин війни та конфлікти, швидке поширення інформаційних технологій та досягнень науки і техніки, вільне пересування громадян у світі, можливості отримання освіти і роботи за кордоном, розширення міжнародних економічних ринків, збільшення виграшу від торгівлі на взаємовигідній основі, можливість залучення іноземних інвестицій та передових технологій у власну економіку, підвищення продуктивності праці.

Водночас існують і негативні ефекти глобалізації, до яких слід віднести: нерівномірність розподілу переваг глобалізації; посилення залежності від наддержав, загроза втрати національної ідентичності й суверенітету; збільшення розриву в рівнях доходів; перенесення шкідливих виробництв у країни, що розвиваються; посилення навантаження на світову екосистему; загострення глобальних проблем розвитку людства, зокрема таких, як погіршення екологічної ситуації, нелегальна міграція, тероризм, екстремізм та організована злочинність, глобальні фінансово-економічні кризи, загострення суперництва за доступ до ресурсів, гонка озброєнь та розповсюдження зброї масового ураження.

Глобалізація носить об'єктивний характер, вона охопила всі країни і регіони світу. Завдяки розвитку науки, техніки, технологій, комп'ютеризації та збільшенню доступу до інформації глобалізація пронизує всі куточки земної кулі, кожна державу, зачіпає практично всі основні сфери суспільного життя, впливає на життя кожної людини.

Історія Казахстану як незалежної держави розпочалася якраз в епоху прискорення процесів глобалізації, що зумовило своєрідність його сучасного розвитку: побудова власної державності вимагала орієнтації на існуючі зовнішні фактори. Іншими словами, незалежний розвиток країни розпочався і продовжується у глобальному контексті.

Важливість включення Казахстану у процеси глобалізації на вигідних для країни умовах відзначається в республіці на найвищому рівні. Неможливо забезпечити стабільність і стійкість однієї держави в умовах, коли її оточують економічно та соціально відсталі країни і народи. Тому одним із результатів розуміння законів глобалізації став процес інтеграції Казахстану в рамках міжнародних організацій. Казахстан є активним учасником Організації Об'єднаних Націй (ООН), Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ), Шанхайської організації співробітництва (ШОС), Євразійського економічного союзу (ЄАЕС), Організації договору про колективну безпеку (ОДКБ) та інших міжнародних організацій.

Зміцненню авторитету країни на міжнародній арені сприяло головування Казахстану в ОБСЄ у 2010 р. і участь у діяльності Ради Безпеки ООН у якості непостійного члена у 2017-2018 рр. У перспективі Казахстан прагне приєднатися до кола розвинених країн Організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР) [1].

Світовою громадськістю високо оцінені зусилля Казахстану щодо приєднання до програми НАТО «Партнерство заради миру» та його активна участь у створенні під егідою НАТО центральноазійського батальйону з підтримки миру (ЦЕНТРАЗБАТ).

Зовнішня політика Казахстану в епоху глобалізації є багатовекторною та ґрунтується на демократії, відданості загальнолюдським цінностям та принципам правової держави. В її основу закладено вимоги забезпечення безпеки, суверенітету і територіальної цілісності Республіки Казахстан, захисту прав і свобод громадян, створення ефективної та динамічної економіки, стабільних демократичних інститутів. Юридична основа співпраці Казахстану із зарубіжними країнами представлена більше ніж п'ятнадцятьма тисячами документів, що дозволило, як зазначив перший Президент Н. Назарбаєв, «дипломатичними заходами захистити державу від реальних і потенційних загроз», а також отримати міжнародні гарантії безпеки Казахстану [2].

Казахстан намагається займати активну позицію щодо вирішення найскладніших проблем міжнародного порядку. Враховуючи той факт, що ефективність глобальних інститутів розвитку і міжнародної безпеки

у цілому знаходиться під загрозою, перший Президент Казахстану Н. Назарбаєв у квітні 2019 р. під час другого форуму міжнародного співробітництва програми «Один пояс, один шлях» заявив про необхідність проведення трьох геополітичних діалогів. Перший діалог торкається глобального рівня взаємодії між США, Росією, Китаєм та Європейським Союзом. Другий діалог необхідний на рівні Євразії з метою об'єднання потенціалів Наради щодо заходів взаємодії та довіри в Азії та ОБСЄ. Третій діалог – це системний економічний діалог між ЄАЕС, Євросоюзом, ШОС та Асоціацією країн Південно-Східної Азії (АСЕАН). Такий формат взаємодії, який отримав назву «три Д», спроможний надати потужний імпульс для розвитку країн, прискорить зростання економік, підвищить добробут громадян, зміцнить конкурентоспроможність, поліпшить бізнес-клімат та інвестиційну привабливість держав, що сприятиме зростанню глобальної ролі Євразії [3].

Казахстан із його великою територією, значними запасами нафти і газу, ключовим транзитним потенціалом має стратегічне значення як для Сполучених Штатів Америки та їх західних союзників, так і для двох своїх потужних сусідів – Китаю та Росії. Виважена і прагматична лінія поведінки на міжнародній арені, витримана політика щодо інших пострадянських країн, відмова від ядерного потенціалу, збалансована політика щодо інвесторів забезпечили Казахстану гідне місце в світовому співтоваристві [2].

Казахстан став своєрідним транспортним вузлом між провідними центрами світової економіки – Європою, Росією, Китаєм, Індією та Південно-Східною Азією. Країна є ключовим учасником китайської ініціативи «Один пояс, один шлях». Не випадково у 2013 р. Голова КНР Сі Цзіньпін оголосив про цю ініціативу саме в Астані. Сьогодні через Казахстан проходять дві основні залізничні та автомобільні магістралі в рамках даної ініціативи, що доставляють китайські товари в Європу і європейські товари в Китай. Казахстан також відіграватиме ключову роль в Стратегії Європейського Союзу щодо взаємозв'язку між Європою і Азією, яка має на меті зробити Євразію більш цілісним континентом [4].

Загальновідомою є інвестиційна привабливість Казахстану. Значною мірою за рахунок прямих іноземних інвестицій країна активно будує нові промислові підприємства, автомобільні та залізничні шляхи, порти, мости та інші об'єкти інфраструктури. В країні створена належна правова база, заснована на спеціально прийнятому Законі «Про іноземні інвестиції», що дало можливість інвесторам з інших країн отримати

рівні права із вітчизняним бізнесом. Як наслідок, Казахстан займає лідируюче положення серед країн Центральної-Східної Європи та СНД за обсягом залучених прямих іноземних інвестицій [5]. З моменту здобуття незалежності у 1991 р. Казахстан залучив понад 300 млрд. дол. прямих іноземних інвестицій, що складає 75% від усіх інвестицій в Центральну Азію в цілому [4].

Головний пріоритет Казахстану в умовах глобалізації – сприяння розвитку національної економіки. Особливе значення для зовнішньоекономічної стратегії має створення вітчизняних транснаціональних корпорацій (ТНК). Консолідація національного капіталу, створення великих міжгалузевих корпорацій ініціюється політичною елітою республіки. Завдання полягає в тому, щоб дати імпульс формуванню ефективних противаг світовим ТНК. Саме вітчизняні компанії повинні складати активну конкуренцію іноземному капіталу за освоєння надр, розвиток промисловості, модернізацію економіки. З цією метою у Казахстані триває процес зміцнення позицій національного капіталу, створюються потужні вітчизняні компанії, які мають загальнонаціональне значення і визначають економічну міць Казахстану. Такі компанії є організаційною основою вдосконалення управління економікою та її зростання, прискорення інноваційно-інвестиційної динаміки [5].

Збалансована економічна політика принесла свої результати. За обсягом ВВП Казахстан випередив всі центральноазійські країни, разом узяті. Спираючись на прогрес, досягнутий в структурних перетвореннях економіки, Казахстан зміг стати рушійною силою регіонального розвитку та набув статусу лідера в Центральній Азії. На думку зарубіжних аналітичних центрів, Казахстан зумів створити динамічно зростаючу економіку, що має високий кредитний рейтинг. Цілий ряд казахських компаній вийшли на Лондонську біржу, де розмістили свої активи. Для держави, яка не мала ні традицій державного будівництва, ні досвіду ринкової економіки, перераховані вище результати реформ стали очевидним успіхом [6, с. 38].

Сучасні пріоритети Казахстану ставлять перед країною амбітну мету увійти до числа 30 розвинених країн світу до 2050 р., реалізувати п'ять інституційних реформ, здійснити масштабну модернізацію країни, знайти нові можливості для розвитку в умовах четвертої промислової революції, модернізувати суспільну свідомість, реалізувати комплексні соціальні ініціативи [7]. Детальний план реалізації вказаних завдань представлений у цілому ряді документів, зокрема таких, як Стратегія розвитку Республіки Казахстан до 2050 р., Державна програма

інфраструктурного розвитку «Нұрлы жол» на 2015-2019 рр., Стратегічний план розвитку Республіки Казахстан до 2025 р., Державна програма «Цифровий Казахстан» [8], у посланнях Президента до народу Казахстану та інших документах.

Важливим для Казахстану є вільний доступ до інформаційних потоків, нових технологій, передового сучасного досвіду та знань без обмежень. Це особливо актуально в умовах віддаленості території країни від ключових інформаційних, наукових та фінансово-економічних центрів Західної Європи, США та Східної Азії. Інформаційні та технологічні можливості глобалізації дозволяють населенню республіки, іншим країнам Центральної Азії не відставати від ключових процесів розвитку в світі.

За рахунок ривка в інноваційному та технологічному розвитку, через реалізацію сміливих інституційних реформ, шляхом інтеграції із світовим співтовариством Казахстан планує реагувати на виклики глобалізації.

Важливим завданням для Казахстану в умовах глобалізації є балансування між інтересами і тиском найбільших держав світу: США, Росії та Китаю. Казахстан, як і вся Центральна Азія, привертає увагу більшості світових та регіональних держав багатьма причинами. Природні і людські ресурси, вигідне геополітичне положення, транзитний потенціал та інші фактори роблять регіон не тільки цікавим, але і небезпечним з точки зору виникнення майбутніх світових конфліктів. Актуальним завданням для забезпечення стабільного розвитку Казахстану є боротьба з транснаціональною злочинністю, наркотрафіком, міжнародним тероризмом та екстремізмом, з корупцією в суспільстві й державі.

Що стосується ризиків для регіональної безпеки, то очевидно, що найбільшою проблемою стане питання забезпечення транзиту влади у Казахстані, оскільки саме ця країна є тим центром у регіоні ЦА, на якому сходяться лінії впливу ключових глобальних зовнішніх сил.

Одним із елементів глобалізації є обов'язкове взаємопроникнення культур, традицій і мов. Обмеженість культурної і мовної сфери казахського суспільства територією країни обумовлює реальні небезпеки її поглинання іншими впливовими культурами і мовами світу. Перед казахським народом стоїть серйозна проблема збереження своєї культурної, мовної, ментальної ідентичності та самобутності в умовах глобалізації [9].

Казахська мова знаходиться у складних умовах конкуренції з російською та англійською мовами. Витримати цю конкуренцію

можливо за рахунок створення якісного продукту та формування інтелектуального середовища у суспільстві. Держава має турбуватися про внутрішню стабільність, а також розуміти і враховувати складне зовнішньополітичне оточення Казахстану. При цьому у країні майже немає сумнівів у необхідності розвитку казахської мови, збільшення її використання у всіх сферах та виробництві якісного контенту казахською мовою [10].

Очевидно, що конкурентоспроможність в умовах глобалізації значною мірою пов'язана з отриманням гідної освіти, використанням інформаційних технологій, наявністю досвіду роботи, а також зі знанням іноземних мов. Культурно-мовний тиск глобалізації є одним з найбільш негативних елементів, що ставить перед усією громадою та державою складні завдання збереження самобутності й унікальності казахського суспільства і мови.

При цьому слід зазначити, що за роки незалежності в Казахстані міцно встановилися відносини миру, злагоди і взаємоповаги, оскільки повага до внутрішньої свободи людини детермінує міжконфесійну толерантність у цій багатонаціональній країні. Поряд із традиційною ісламською культурою в Казахстані створені умови для розвитку всіх світових і традиційних релігій. Він став одним із найбільших у світі центрів міжрелігійного діалогу, про що свідчить проведення в країні з'їздів лідерів світових і традиційних релігій, які сприяють розвитку співпраці релігійних громад на основі толерантності, порозуміння та діалогу. Однією з найважливіших форм сприйняття і втілення в життя ідей культури світу є зміцнення міжнаціональної злагоди, підвищення культури міжетнічних взаємин. На цьому тлі особливо видні досягнення Казахстану в побудові багатонаціонального, мультикультурного суспільства, в якому забезпечено рівність представників всіх націй і народностей, гармонійне поєднання прав і свобод людини [5].

Очевидно, що сучасний Казахстан характеризується широкомасштабною інтеграцією у світове співтовариство, взаємовигідним партнерством та тісною співпрацею з іншими суб'єктами міжнародних відносин у вирішенні глобальних безпекових, економічних, соціальних та екологічних проблем. В умовах глобалізації країна демонструє зацікавленість у стабільній системі міжнародних відносин та сталому розвитку як всередині країни, так і у всьому світі.

Досвід незалежного розвитку Республіки Казахстан в умовах глобалізації може стати прикладом для України, особливо у питаннях, які стосуються активного балансування і взаємовигідного співробітництва із провідними центрами світової політики,

реформування національної економіки та розбудови транспортної інфраструктури, сприяння розвитку національного бізнесу, залучення прямих іноземних інвестицій, збереження національної мови, культури та традицій.

Використані джерела та література:

1. Касенова Н. Поглотит ли глобализация Казахстан? 2017. [Електронний ресурс]. URL: <https://kaktakto.com/analitika/poglotit-li-globalizaciya-kazakhstan-mnenie-eksperta/>
2. Карибжанова А. А., Сембинов М. К. Новые вызовы и проблемы развития международного диалога Казахстана в условиях глобализации. 2016. [Електронний ресурс]. URL: <https://articlekz.com/article/19007>
3. Назарбаев предложил новую геополитическую реальность «Три Д» [Електронний ресурс]. URL: <https://ru.sputniknews.kz/politics/20190427/9978573/nazarbaev-geopoliticheskaya-realnost-tri-d.html> (дата звернення 27.04.2019)
4. Foreign Policy: «Казахстан: медиатор евразийского сотрудничества» [Електронний ресурс]. URL: <https://iwep.kz/#/posts/5cb9594af79ae317a5edca77/#header> (дата звернення 19.04.2019)
5. Шеръязданова К. Г. Республика Казахстан и глобализация [Електронний ресурс]. URL: <http://credonew.ru/content/view/626/32/>
6. Токаев Т. К. Казахстан в условиях глобализации // Вестник РУДН. Серия Международные отношения. 2009. № 3. С. 34-44.
7. Ответ Казахстана на глобальные вызовы [Електронний ресурс]. URL: <https://www.kazpravda.kz/news/obshchestvo/otvet-kazahstana-na-globalnie-vizovi--otchestvennie-eksperti-obsudili-povestku-aef2018> (дата звернення 04.05.2018)
8. Стратегии и программы Республики Казахстан [Електронний ресурс] / Официальный сайт Президента Республики Казахстан. URL: http://www.akorda.kz/ru/official_documents/strategies_and_programs
9. Ишмухамедов Ш. А., Орумбаев С. Т. Казахстан в процессах глобализации [Електронний ресурс]. URL: <https://articlekz.com/article/10880>
10. Акимбеков С. Воздушные бои без правил [Електронний ресурс] // Центр Азии. 2017. № 4 (110). URL: <https://www.asiakz.com/vozdushnye-boi-bez-pravil>

УДК 94 : 316.73 + 316.752 (474)

Кириченко О. В.

ЕВОЛЮЦІЯ ІСТОРИЧНИХ ЦІННОСТЕЙ НЕЗАЛЕЖНИХ КРАЇН БАЛТІЇ У КОНТЕКСТІ ВПЛИВУ ЕЛІТ НА КУЛЬТУРНО-ГУМАНІТАРНУ СФЕРУ НАУКИ В РЕГІОНІ

В статті аналізується роль політичних еліт у формуванні історичної політики в Литві, Латвії та Естонії. Виокремлюються три періоди в розвитку історичної політики в прибалтійських державах. Проблеми політизації минулого розглядаються у зв'язку з подіями політичного життя та міжнародних відносин.

Обґрунтовується висновок про посилення тенденції до просування балтійських «версій минулого» на загальноєвропейський рівень. В даному процесі прибалтійські еліти відіграють помітну роль, вибудовуючи взаємодію з елітами Східної Європи, експертними і політичними колами Західної Європи та США.

Ключові слова: *Балтія, Литва, Латвія, Естонія, політичні еліти, історична політика, політика пам'яті, політизація історії, політичний вимір історії, тоталітаризм, нацизм, комунізм, радянська окупація.*

Кириченко О. В. Эволюция исторических ценностей независимых стран Балтии в контексте влияния элит на культурно-гуманитарную сферу науки в регионе. В статье анализируется роль политических элит в формировании региональной исторической политики в Литве, Латвии и Эстонии. Вычленяются три периода в становлении исторической политики в прибалтийских государствах. Проблемы политизации прошлого исследуются в привязке к событиям в политической жизни и международных отношениях. Обосновывается вывод об усилении тенденции к продвижению прибалтийских «версий прошлого» на общеевропейский уровень. В указанном процессе прибалтийские элиты играют заметную роль, выстраивая взаимодействие с элитами Восточной Европы, экспертными и политическими кругами Западной Европы и США.

Ключевые слова: *Прибалтика, Литва, Латвия, Эстония, политические элиты, историческая политика, политика памяти, политизация истории, политическое измерение истории, тоталитаризм, нацизм, коммунизм, советская оккупация.*

Olexander Kirichenko. Evolution of historical values of independent Baltic countries in the context of the impact of elite on cultural and humanitarian science in the region. The article analyzes the influence of the political elites of Lithuania, Latvia and Estonia in the formation of a regional historical policy. Three periods in the formation of the historical policy of the Baltic countries are isolated. Questions of the politicization of the past are investigated in relation to events in political life and in the international arena. A conclusion is formulated on the consolidating tendency to include the Baltic «versions of the past» on the pan-European agenda. In this process, the Baltic elites occupy a prominent place, developing cooperation with the Eastern European elites, Western European and American expert and political circles.

Keywords: *Baltic, Lithuania, Latvia, Estonia, political elites, historical politics, politics of memory, politicization of history, political dimension of history, totalitarianism, nazism, communism, soviet occupation.*

Основна мета статті – дослідити основні тенденції в розвитку історичної політики у країнах Балтії – використання політичними елітами адміністративних і законодавчих інструментів задля утвердження прийнятних «версій минулого», – а також активну політичну роботу на міждержавному рівні, спрямовану на включення балтійських «історичних версій» до загальноєвропейської політики пам'яті. Історична політика балтійських держав, позиціонуючи їх як жертв «двох тоталітаризмів» («нацистської та радянської окупації»),

активно використовується в якості внутрішньополітичного та міжнародного чинника. На сьогодні політизація «антитоталітарної» тематики є затребуваним зовнішньополітичним інструментом, який слугує інтересам не лише балтійських і східноєвропейських політиків, але й знаходить ідейних прибічників як у Західній Європі, так і в США (зокрема, в межах «стратегії перемелювання», застосовуваній американською стороною стосовно пострадянського простору).

Суттєвою теоретико-методологічною проблемою є чітке розмежування предметної галузі та опрацювання критеріїв, на основі яких можна здійснювати збір емпіричного матеріалу під час вивчення історичної політики. Міждисциплінарний характер даного дослідницького напрямку обумовлює відомі складнощі при операціоналізації концептуальних підходів. В даній статті основним об'єктом аналізу стали конкретні публічні епізоди як частина системних зусиль із втручання політичних еліт у політику пам'яті, політизації історії.

Тлумачення історії є невід'ємним елементом державного будівництва, визначаючим зміст ідеологічного забарвлення даного процесу. У Східній Європі після розпаду СРСР політичний вимір історії набув особливо яскравого характеру [1]. Історична політика, втілювана елітами країн Балтії, презентує даний процес у концентрованому вигляді та заслуговує на уважний розгляд.

Загально-концептуальний контекст. Слід відзначити, що саме поняття «історична політика» (Geschichtspolitik) отримало розповсюдження в Німеччині у 1980-х рр. під час «суперечки істориків» про причини нацизму. Тогочасний німецький канцлер Г. Коль запропонував суспільству «морально-політичний поворот» з метою підживлення патріотизму і послаблення комплексу провини. Критики даного підходу, провідну роль серед яких відіграв Ю. Хабермас, звинуватили прибічників «повороту» в політизації історії, використовуючи для цього термін «історична політика». Спочатку і впродовж наступних двох десятиліть негативний підтекст вказаного поняття був розмитим. Історична політика стала трактуватися не стільки як політизація історії, скільки як збереження пам'яті про минуле, необхідне для політичної консолідації нації. Термін отримав широке застосування у Східній Європі в ході національного будівництва і напрацювання ідеологічної бази нових режимів після розпаду СРСР.

Науковий інтерес до проблем консолідації політичних і національних співтовариств підвищився в другій половині XX ст.

Велику роль в політичній науці набула течія конструктивізму, яка посіла провідні позиції у вивченні націоналізму. Її базова теза полягає у «штучному» походженні національних спільнот, для «винаходу» яких еліти використовують міфи і символи, які передають (і створюють) пам'ять про минуле [2]. В центрі цього процесу перебуває держава. При цьому варто мати на увазі, що формування централізованої бюрократичної держави було зумовлено веденням війн і розвитком економіки, що вимагало зміцнення ідеологічної та світоглядної єдності державних соціальних груп.

Попри незавершеність суперечок про «штучність» або «природність» національних спільнот, очевидним є той факт, що політична консолідація суспільства вимагає цілеспрямованої політики з боку владних еліт з використанням доступних їм ресурсів – як матеріальних й адміністративних, так і символічних.

Важливо розрізняти поняття «історична політика» і «політика пам'яті». Остання являє собою систему ритуалів і практик комеморації та викладання історії (пам'ятні дати, свята, нагородна система тощо). Історична політика може бути визначена як комплекс заходів з активного просування конкретних інтерпретацій подій минулого для досягнення певних політичних цілей. Суб'єктом історичної політики може виступати як держава, так і окремі політичні партії або окремі соціальні угруповання. В широкому сенсі зазначена політика сприяє «винаходу» традицій відповідно до певних прагнень владних груп. У відповідності з класифікацією британського історика-марксиста Е. Хобсбаума, «винахід» традицій покликаний виконати три основні завдання: консолідацію співтовариств, легітимацію влади, трансляцію цінностей і норм поведінки. На практиці, як правило, відбувається комбінування перелічених завдань.

Втручання владних еліт у політику пам'яті та політизацію історії відбувається на чотирьох основних рівнях: створення і підтримка інституцій для проведення історичної політики; ухвалення законів, що торкаються тематики минулого та політики пам'яті; безпосередня участь або підтримка конкретних заходів, які прямо впливають на політику пам'яті; участь у дебатах про минуле та використання його проблематики в політичній риторичі. Об'єкти вивчення визначають набір наступних застосовуваних дослідницьких засобів: аналіз кейсів, дискурс-аналіз та інституційний аналіз. Даний підхід дозволяє виявити характерні риси історичної політики в країнах Балтії, дійти висновків щодо ключових тенденцій та вірогідних перспектив.

Активну історичну політику впроваджують усі країни

пострадянського простору [3], однак моделі істотно різняться. Зокрема, у Східній Європі простір для академічних і громадських дискусій є ширшим, тому еліти використовують різноманітний набір інструментів. З розпадом СРСР історична політика в цьому регіоні виявилась доволі затребуваним ресурсом для досягнення внутрішньо- та зовнішньополітичних цілей. Серед них – легітимація влади, боротьба з опозицією, відвернення уваги від значущого порядку денного, посилення позицій держави в міжнародній діяльності тощо. Попри розбіжність цілей, наявною є низка загальних рис, що надають історичній політиці практичного звучання. На переконання низки науковців, історична політика здатна впроваджуватися здебільшого з позиції жертви, оскільки вона потребує використання минулих страждань не лише як мобілізуючої сили, а й задля «експорту провини» [4].

Балтійсько-регіональний контекст. Незалежних Литву, Латвію та Естонію часто-густо відносять до так званого «лімітрофного простору» [5] як культурного терену, який має небагато або слабо виражені історичні ознаки сучасної державності [6]. Тобто, виниклий «дефіцит історії» веде до самоідентифікації країн Балтії на нинішньому етапі як «Європа, але не зовсім Європа» і зумовлює необхідність всеохоплюючої роботи з винахідництва нової історії своєї державності. Наприклад, в литовському випадку це проявляється в безоглядному культивуванні спадщини Великого князівства литовського, дозволі представникам владних кіл стверджувати, що «говорячи про тисячоліття Литви, ми говоримо про тисячоліття нашого перебування в Європі» (з промови Президента Литви В. Адамкуса 06.07.2009). Проте ця точка зору не є загальноприйнятою. Як пише Е. Хобсбаум про ситуацію першої чверті XX ст., «німці створили три малі балтійські національні держави, які не мали під собою історичного прецеденту і, принаймні, у випадку Естонії та Латвії – помітного національного запиту. Вони підтримувались в якості «санітарного кордону» проти більшовицької Росії» [7].

Не може бути проігнорованим і той факт, що країни Балтії після розпаду СРСР перетворилися на передовий рубіж у застосовуваній Сполученими Штатами на пострадянському просторі так званої «стратегії перемелювання» для послаблення потенційних сил протидії американським інтересам, яку російський дослідник А. Д. Богатуров визначає як «лінію на формування і підтримку мережі не особливо сильних і не надто стійких держав, що цінують підтримку США, роблячи їх піддатливими до американських рекомендацій» [8]. Це також

накладає відбиток на політику балтійських еліт та обумовлює інструментальний підхід до історії, робить затребуваною її політичну «адаптацію».

В розвитку історичної політики в країнах Балтії можна виокремити три основних етапи. Перший етап охоплює період від початку 1990-х до початку 2000-х рр. Це час формування нових політичних режимів балтійських держав і зміцнення вектору на інтеграцію в євроатлантичний простір. На хвилі «співаючих революцій» до влади прийшли так звані «політики моралі» [9] – представники наукової і творчої інтелігенції. Їхні дії були спрямовані, в першу чергу, на символічне оформлення нових політичних режимів, де-факто винахідництво та одержавлення націоналізму. Адже етнічний фактор активно використовувався як ресурс політичної мобілізації в Прибалтиці ще до виходу зі складу СРСР у 1991 р. при створенні паралельних органів влади [10].

На зазначеному історичному етапі відбулося оформлення доктрин «повернення на Захід» та «радянської окупації», які слугували засобом консолідації електорату та легітимації балтійських еліт, що прийшли на зміну комуністичному керівництву. Одним з яскравих збірних образів, що втілюють вказану тенденцію, може вважатися В. Ландсбергіс, який посідав провідні державні пости в Литві у 1990-х рр. та вважав себе наступником литовського диктатора А. Сметони, що прийшов до влади у 1926 р. та виїхав до Німеччини у 1940 р. [11].

За умов, що склалися, запит на історичну політику виник, головним чином, в нового політичного керівництва, яке гостро потребувало ресурсів, доступних з точки зору витрат та ефективних у сенсі масовості результатів і необхідних для ідеологічного обґрунтування свого перебування при владі та нового політичного курсу. В Прибалтиці була проголошена доктрина континуїтету, яка затверджувала зв'язок нових політичних режимів з урядами періоду незалежності до Другої світової війни. Центральне місце посіли ідеологеми «повернення на Захід» та «радянської окупації».

До середини 1990-х рр. позиції «політиків моралі» значно послабились. Нові керівники, що прийшли до влади, більшість з яких ще донедавна була частиною партійної номенклатури, зіткнулась з необхідністю зміцнення влади в умовах політичної та економічної трансформації, яка супроводжувалась нестабільністю. Обраний елітами Латвії та Естонії шлях виключення національних меншин з політичного процесу втілювався в інститут «негромадян» – жителів республік, позбавлених політичних, економічних і соціальних прав, якими стали

практично всі мешканці, що не були нащадками довоєнних латвійських і естонських громадян. Вони отримали статус «радянських емігрантів», чисельність яких, за деякими оцінками, сягала 40% від загального населення Латвії початку 1990-х рр. і до 30% – Естонії [12].

У зазначений період історична політика здобуває стрімкого інституціонального оформлення. Під патронатом держави створюються спеціалізовані інститути, музеї, комісії, покликані просувати і твердо охороняти конкретну історичну інтерпретацію, яка з часом набувала все більшого сакрального статусу. Найбільш відомими такими закладами стали Центр досліджень геноциду та спротиву жителів Литви, Комісія з історії при Президенті Латвії, Естонський інститут історичної пам'яті, Музеї «нацистської і радянської окупації» в Литві, Латвії та Естонії, відвідання яких з незмінною постійністю вноситься до програм візитів західних політиків.

Балтійські національні парламенти ініціюють створення комісій з підрахунку завданої шкоди від «радянської окупації». В Естонії відповідний обрахунок розпочався ще у 1992 р. У 2000 р. Сейм Литви ухвалив закон «Про відшкодування шкоди від радянської окупації». У 2005 р. відповідно до декларації Сейму Латвії започаткувала роботу комісія з підрахунку шкоди від окупації Латвії.

Таким чином, «спадщина комунізму» стає універсальною внутрішньополітичною відповіддю балтійських еліт на поточні проблеми в економіці та інституціональному розвитку. Водночас це перетворилося й на спосіб примирення демократичної ідеології, необхідної елітам для інтеграції на Захід, з державним етнонаціоналізмом, що виключив національні меншини з політичного процесу (інститут «негромадян» в Латвії та Естонії, проблема польської меншини в Литві). На тлі європейської і євроатлантичної інтеграції балтійських країн активізувалася критика з боку впливових міжнародних організацій стосовно численних порушень прав людини. З відповідними доповідями і заявами виступали профільні органи ООН, ОБСЄ, Ради Європи, ПАРЄ, Європейської Комісії, а також громадські правозахисні міжнародні структури.

Точкою відліку другого етапу в розвитку історичної політики в Прибалтиці став вступ Литви, Латвії та Естонії до ЄС та НАТО у 2004 р. Всупереч поширеним очікуванням, це не призвело до зниження конфронтаційності історичної політики в згаданих державах. Альтернативу втілювали дискусії про «балтійську ідентичність» трьох країн на основі «історичного регіону Балтії», проте вони залишились на периферії уваги регіональних політиків [13].

Як зазначає дослідниця британського університету Кентербері М. Малксоо, «екзистенціальна політика становлення європейцями» представників балтійських держав після інтеграції в європейські та євроатлантичні структури не послабилась. «Постійні апеляції до історії роблять за можливе позиціонування себе як жертви Росії та байдужості Європи, поставлення ЄС у позицію боржника Прибалтики. Це дозволяє не лише наполягати на отриманні необхідної політичної та економічної підтримки, але й претендувати на включення інтересів балтійських держав у зовнішню політику Євросоюзу», – наголошує М. Малксоо [14].

У свою чергу, латвійські вчені Б. Зепа та І. Супуле дійшли висновку, що політичні еліти «так само використовують етнічність задля залучення прихильників на виборах, і в такий спосіб саме політика стає основним каталізатором посилення етнічної напруженості» [15]. Зі свого боку, литовський дослідник В. Сафроновас відзначає, що впроваджена євроатлантична інтеграція Литви зробила необхідною доволі широку програму з «переробки пам'яті» та «формування прозахідних настроїв населення». При цьому на постійній основі проводилася робота з перетворення «спротиву окупаціям» у середині ХХ ст. в найвищу цінність. Досягнення «історичної справедливості» здійснювалось через заперечення попереднього режиму, в тому числі й шляхом криміналізації альтернативних оцінок, із введенням процедури люстрації тощо [16].

Відчуття невизначеності після вступу в ЄС і НАТО, яке започаткувало низку внутрішньополітичних криз, мало наслідком посилення «антитоталітарної» риторики політичних еліт [17]. Ці процеси співпали в часі з демократичними «кольоровими революціями» на пострадянському просторі, які спонукали до нової хвилі політизації історії у Східній Європі.

В якості меж початку третього етапу в розвитку історичної політики країн Балтії може розглядатися рубіж 2010-х рр. Головною тенденцією стає просування балтійськими елітами своїх «версій» минулого на загальноєвропейський рівень. До цієї діяльності залучаються міжнародні майданчики ОБСЄ, Європейського парламенту, ПАРЄ, Європейського суду з прав людини, Парламентської асамблеї НАТО тощо. Зокрема, показовою стала реакція загальноєвропейських інституцій на масштабне святкування в Москві 60-річчя Перемоги у Великій Вітчизняній війні. Так, Європейський парламент 12 травня 2005 р. схвалив резолюцію щодо підсумків Другої світової війни, вказуючи на «масштабні страждання, несправедливість, тривалу соціальну,

політичну та економічну деградацію, пережиті націями-полоненими, що опинилися по східний бік залізної завіси» [18]. Зі свого боку, ПАРЄ 22 червня 2005 р. прийняла резолюцію із закликом до Росії сплатити компенсації «особам, депортованим з окупованих країн Балтії, та їхнім нащадкам» [19].

Слід відзначити, що процеси європейської інтеграції впродовж останніх десятиліть сприяли замиренню і активному діалогу «національних версій» минулого в Західній Європі. Відбувалося формування так званої «постнаціональної культури пам'яті», що передбачала плюралізм тлумачень минулого на основі визнання здебільшого спільної провини європейських держав за Голокост. Вступ країн Східної Європи в ЄС спричинив до поступової трансформації усталеної моделі. Відбулося загострення полеміки довкола історичних тем [20] на тлі просування східноєвропейськими державами «національних» історій, в яких зазначені країни виступають жертвами «двох тоталітаризмів» – «нацистського» та переважно «радянського».

Доволі влучну характеристику вказаному процесу в країнах Балтії надав німецький вчений К. Фолк: «Націоналізація пам'яті про «радянську окупацію» спрямована на формування культурної пам'яті жертви та ігнорує темні сторони національної історії, включно зі співробітництвом зі сталінською Росією і нацистським режимом та, особливо, давньою традицією антисемітизму» [21]. Ці історичні суперечності співпали з прагненням балтійських еліт підвищити свій статус, розширити ресурсні можливості в межах Євросоюзу, що призвело до активізації історичної політики на загальноєвропейському рівні.

Зусилля представників балтійських держав на цьому напрямі концентрувались як на рівні інституцій ЄС, так і на міждержавному рівні країн Східної Європи. Більш широкі можливості для просування власної «історичної програми» перед балтійськими елітами відкрились у зв'язку з Революцією Гідності в Україні, подальшою російською анексією Криму і війною на Донбасі, що спричинило зростання недовіри та скорочення наукових і дипломатичних контактів між Євросоюзом і Росією.

Проте не можна стверджувати, що історична політика в Прибалтиці цілковито перенесена з національного на наднаціональний рівень. Останній, скоріше, постав новим майданчиком для реалізації апробованих попередніх підходів до історичної політики, які розвиваються на національному рівні.

Відбуваються й більш фундаментальні зсуви: заполітизоване

тлумачення минулого закріплюється на законодавчому рівні, набуваючи нормативного, загальнообов'язкового характеру. Так, парламенти Литви і Латвії у 2010 та 2014 рр. відповідно ухвалюють закони, що запроваджують кримінальну відповідальність і покарання у вигляді позбавлення волі за заперечення радянської окупації. А влітку 2015 р. в Литві започатковано судовий процес проти причетних громадян Росії як держави- правонаступниці СРСР, що в січні 1991 р. брали участь в придушенні антирадянських заворушень у Вільнюсі. На основі тези обвинувачення про те, що СРСР здійснив агресію проти Литви як вже «незалежної держави», вільнюський суд на початку 2019 р. виніс низку обвинувальних вироків.

Загалом, основною тенденцією третього історичного етапу стало піднесення теми прирівнювання комунізму до нацизму на загальноєвропейський рівень. Політики балтійських країн у цьому процесі відіграють провідну роль, використовуючи політичну карту «жертв тоталітарних режимів». Головним адресатом у даному випадку виступає саме Захід, тоді як образ «російської агресії і тоталітаризму» слугує лише засобом для політичного розкручування проблеми.

Підбиваючи підсумки, можна відзначити, що основною тенденцією в розвитку історичної політики у країнах Балтії є реалізація їхніми елітами політичного розрахунку на комбінування «комплексу провини» та «зовнішньої загрози» з метою підтримання підвищеної уваги на Заході до долі балтійських держав і отримання додаткових ресурсів.

Активна історична політика, що виправдовує системне обмеження в правах нацменшин у Прибалтиці, слугуючи зовнішньополітичним важелем, призвела до формування інституціональної пастки. Відмова від ролі «форпосту» («прифронтових держав») у боротьбі зі «східною загрозою» та історичним минулим «тоталітаризмів» черевата глибокою політичною кризою в країнах Балтії. Активна історична політика закладена в основу легітимності не лише політичного режиму, але й політичної системи балтійських держав у цілому.

На поточному етапі спостерігається тенденція до збільшення конфронтаційності історичної політики країн Балтії та Східної Європи. На даний час одна з головних цілей історичної політики балтійських еліт – вплив на громадську думку країн Євросоюзу з тим, аби вкоренити уяву про рівність між нацизмом і комунізмом.

Є підстави вважати, що по мірі продовження конфронтаційної історичної політики простір маневру для корегування поточного курсу балтійських еліт поступово скорочуватиметься. Зіткнення геополітичних інтересів великих світових держав в Європі слугуватиме

подальшому пожорсткішанню історичної політики, впроваджуваної владними групами країн Балтії, та дедалі більш рішучим спробам закріплення її ідеологем на загальноєвропейському рівні.

Використані джерела та література:

1. Историческая политика в XXI веке / под ред. А. Миллера, М. Липман. М. : новое литературное обозрение, 2012. 648 с.
2. Anderson B. Imagined Communities: Reflections on the Origin and Spread of Nationalism. London, New York : Verso, 1991. 224 p.
3. Ачкасов В. А. «Политика памяти» как инструмент строительства постсоциалистических наций // Журнал социологии и социальной антропологии. 2013. №4. С. 106-123.
4. Миллер А. И. Историческая политика и ее особенности в Польше, Украине и России // Отечественные записки. 2008. Т.44. №5. С. 66-75.
5. Mälksoo M. Liminality and Contested Europeanness: Conflicting Memory Politics in the Baltic Space // Identity and Foreign Policy: Baltic-Russian Relations and European Integration / ed. by Berg E., Ehin P. Ashgate, 2009. P. 65-83.
6. Turner V. The Ritual Process: Structure and Anti-Structure. Harmondsworth, 1969. 213 p.
7. Hobsbawm E. Nations and Nationalism since 1780: Programme, Myth, Reality. Cambridge University Press, 2012. 212 p.
8. Богатуров А. Д. «Стратегия перемалывания» во внешней политике США // Очерки теории и методологии политического анализа международных отношений / А. Д. Богатуров, Н. А. Косолапов, М. А. Хрусталеv; Научно-образоват. форум по междунар. отношениям. М. , 2002. 380 с.
9. Смирнов В. А. Формирование политической элиты Литвы на рубеже 1980-1990-х гг.: роль «политиков морали» // Балтийский регион. 2011. №4 (10). С. 18-31.
10. «Атмода» сквозь «перестройку»: сюжеты латвийской (анти)советской истории в период распада СССР // Журнал российских и восточноевропейских исторических исследований. 2011. №1(3). С. 124-133.
11. Lieven A. The Baltic Revolution: Estonia, Latvia, Lithuania and the Path to Independence. New Haven, London: Yale University Press, 1994. P. 319-322.
12. Onken E. The Baltic States and Moscow's 9 May Commemoration: Analyzing Memory Politics in Europe // Europe – Asia Studies. 2007. Vol. 59. No.1.
13. Post-Cold War Identity Politics: Northern and Baltic Experiences / ed. by Lehti M., Smith D. Routledge, 2004. 320 p.
14. Mälksoo M. From Existential Politics Towards Normal Politics? The Baltic States in the Enlarged Europe // Security Dialogue. 2006. Vol. 37. No.3. P. 289.
15. Зепа Б., Супуле И. Латвийская субмарина // Эксперт Северо-Запад. 2005. № 34.
16. Сафроновас В. О тенденциях политики воспоминания в современной Литве // Ab Imperio: Studies of New Imperial History and Nationalism in the PostSoviet Space. 2009. №3. P. 424-458.
17. Астров А. Эстония: политическая борьба за место в истории // Pro et Contra. 2009. №3-4. С. 109-124.
18. European Parliament resolution on the sixtieth anniversary of the end of the

Second World War in Europe on 8 May 1945 [Електронний ресурс]. URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?type=TA&reference=P6-TA-2005-0180&language=EN&ring=B6-2005-0290>.

19. PACE Resolution No. 1455. Honoring of Obligations and Commitments by the Russian Federation [Електронний ресурс]. URL: <http://assembly.coe.int/main.asp?link=/documents/adoptedtext/ta05/eres1455.htm>.

20. The Politics of Memory in Postwar Europe / ed. by Lebow R., Kansteiner W. Fogu, C. Durham and London : Duke University Press, 2006. P. 284-304.

21. Volk C. Struggle, Dissent and Debate: Politics and Memory in Europe // Eutopia. 2014. July 18.

УДК 94 : 323.2 + 316.422.42 (477)

Кононенко Н. В.

ПОЛІТИЧНИЙ ІНСТРУМЕНТАРІЙ ФОРМУВАННЯ ЦІННОСТЕЙ, ЗДАТНИХ ОБ'ЄДНАТИ УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО НАВКОЛО МОДЕРНІЗАЦІЙНИХ НАРРАТИВІВ

Досліджено головні причини повільної модернізації українців та, відповідно, формування інституцій, здатних її каталізувати, а саме – домінування патернальних цінностей, відсутність об'єднуючих всю націю ціннісних наративів та консервація цього неадекватного стану власниками «захопленої держави» – олігархами.

Ключові слова: *цінності, модернізація, реформи, цінності розвитку, цінності виживання, олігархат.*

Кононенко Н. В. Политический инструментарий формирования ценностей, способных объединить украинское общество вокруг модернизационных нарративов. Исследованы основные причины медленной модернизации украинцев и, соответственно, формирования институтов, способных ее катализировать, а именно – доминирование патернальных ценностей, отсутствие объединяющих всю нацию ценностных нарративов и консервация этого неадекватного состояния владельцами «захваченного государства» – олигархами.

Ключевые слова: *ценности, модернизация, реформы, ценности развития, ценности выживания, олигархат.*

Natalia Kononenko. Political tools for forming values of development in Ukrainian society. The center of the article is the study of the main causes of slow modernization of Ukrainians and, accordingly, the formation of institutions that can catalyze it. Among them are the domination of paternal values, the absence of value-added narratives that unite the whole nation and the preservation of this inadequate state by the owners of the «captured state» – the oligarchs.

Keywords: *values, modernization, reforms, values of development, values of survival, oligarchy.*

Саме цінності є детермінантами суспільного розвитку, які пояснюють, заради чого люди/суспільство живуть та діють, а саме – витрачають сили, час та ресурси. Процитуємо на початку статті одного з провідних українських аксіологів Я. Грицака, який в одному з останніх публічних виступів каже, що нація – це не про мову чи про історію, а про модернізацію. «Хочеш бути сильним – модернізуйся! Твори відповідні інституції: професійну армію, першокласну і некорумповану освіту, конкурентну науку. Дай стати на ноги бізнесу, приведи в країну інвестиції. Іншими словами, нація є платформою чи інструментом для модернізації», – зазначає він [1]. **Отже проблему, аналізу якої буде посвячений цей текст, ми би сформулювали наступним чином – що не так із нашим суспільством, чому прагнення динамічних змін не стає центром ціннісного світу українців та нашої національної ідентичності?**

Щоб запропонувати кваліфіковану відповідь на це питання, вважаємо за потрібне:

- проаналізувати та визначити тип домінуючих у суспільстві цінностей, які визначають тип політичної поведінки українців;
- спробувати надати відповідь на питання, чи можливо подолати дуальність ціннісно-ідеологічного світу українців;
- надати відповідь на питання, чому кількість адвокатів «цінностей розвитку» зростає в Україні дуже повільно;
- зробити акцент на специфічності розвитку інститутів в межах «захопленої держави» (якою лишається Україна);
- зробити наголос на важливості екзогенного тиску (на владу та суспільство) з боку західних партнерів України для завершення/продовження/прискорення модернізації.

Перше. Українці залишаються суспільством, хворим на домінування патернального типу поведінки. Суспільства, наголошують Р. Інглгарт та К. Вельцель, де домінують патернальні цінності, «цінності виживання», відрізняються порівняно низьким рівнем особистого добробуту, невисокими показниками здоров'я населення, відсутністю міжособистісної довіри, нетерпимістю до інакодумців, гендерною нерівністю, підвищеним інтересом до матеріальних аспектів життя, вірою в могутність науки і техніки, ігноруванням природоохоронної проблематики, невисоким рівнем розуміння суспільством сутності політики, готовністю підтримувати авторитарні режими [2]. На жаль, велика кількість емпіричних кейсів свідчить, що ціннісні прагнення демократії, свободи, гідності,

справедливості не збігаються з інструментарієм їх досягнення: українці, переважно, все ще перебувають у зоні впливу традиційних цінностей – «цінностей виживання».

Так, згідно з результатами опитування, представленими навесні 2017 р. Центром Разумкова, найважливішими життєвими цінностями українці називають такі, що пов'язані із забезпеченням біологічних потреб, фізичного і психологічного комфорту, добробуту, а саме – здоров'я (58%), щасливе сімейне життя (41%), матеріально забезпечене життя (39%), життєву мудрість (24%), цікаву роботу (21%), активне діяльне життя (19%) [3]. Як і має бути в суспільстві, яке «виживає», українці мають дуже високі патернальні сподівання на державу, яка повинна забезпечувати допомогу безробітним, обкладати податками багатих і підтримувати бідних та забезпечувати рівність доходів. Абсолютно прогнозовано, що обираючи між «підтримкою порядку в країні», «наданням людям більших можливостей впливати на прийняття владою рішень», «боротьбою зі зростанням цін», «захистом свободи слова», більшість українців роблять акцент на «підтримку порядку в країні» [4]. Як правило, суспільства із високим рівнем патернальності мають не дуже високий рівень глибинної поваги до демократичних практик та політичної культури. І Україна – не виключення. Українці, які в новітній історії пройшли скрізь 4 революції («Революція на граніті» – 1990 р., «Україна без Кучми» – 2000 р., «Помаранчева революція» – 2004 р., «Революція Гідності» – 2013-2014 рр.), цінують демократію менше, ніж громадяни в Німеччині, Нідерландах та Польщі. Інтерес до політики в Україні виражений істотно менше, ніж, наприклад, у Німеччині та Нідерландах, де відповідно 62% і 65% цікавляться політикою (в Україні – лише 37%) [3]. Рівень інклюзії громадян в різні форми політичного та громадського життя в Україні також набагато нижчий, ніж в Польщі, Німеччині [3].

Друге: для гармонійного консенсусного схвалення спільних національних цінностей та положень об'єднуючої спільної ідентичності необхідно завершити процес націогенезу українців. **Питання можливості створення єдиних, об'єднуючих українців ціннісних наративів залишається активно дискурсивним.** На думку М. Рябчука, в Україні ми все ще маємо справу з двома несумісними, взаємовиключними ідентичностями: «радянською» та «антирадянською», українофобською та українофільською, антизахідною та проєвропейською, колоніально-імперською та антиімперсько-антиколоніальною» [5]. Науковець вважає, що специфіка дихтомності української ідентичності полягає в тому, що «етнічна»

(аутентична, за Рябчуком, ментальність українців) її частина (на відміну від «західнослов'янської ідентичності») набагато тісніше пов'язана із західними, ліберальними цінностями, розвиток яких вкрай необхідний для здійснення реформ в Україні [6].

Третє, було б помилкою казати, що кількість українців, які розділяють/підтримують/слідують цінностям розвитку, не зростає, але динаміка збільшення цієї частини суспільства, що може підтримати модернізацію та надати принципову нову генерацію лідерів, невисока. М. Шульга вважає, що тривалий час українське суспільство перебувало в транзиті без чітких орієнтирів на певні ідеологічні, державні та економічні моделі. Зміни в усіх сферах відбувалися хаотично та непередбачувано, що стало підставою для тривалої кризи ідентичності. Більше того, ця невизначеність накладалася на традиційні для українців розколи суспільної свідомості на ціннісному рівні по лініях «європейські – азіатські цінності», «радянські цінності – ліберально-ринкові цінності», «радянські цінності – традиційні українські цінності», «націоналістичні цінності – західні ліберальні цінності» [7]. Надії на подолання кризи аберантності у суспільній свідомості з'являються після Революції Гідності, коли після президентських та парламентських виборів 2014 р. до влади прийшла прозахідна більшість та проголосила європейську та євроатлантичну інтеграцію метою зовнішньої та внутрішньої політики. Дійсно, останні роки все більше українців роблять акцент на тому, що обирають як бажану модель життя в сучасній цивілізованій західній країні та орієнтуються при цьому і на демократичний устрій, і на захист прав людини, і на ринкову економіку, і на право індивідуальної самореалізації. Питання, наскільки ці орієнтації стають реальними регуляторами поведінки українців, поки що залишається відкритим. Певне занепокоєння при аналізі генези цінностей українців викликає і те, що відсоток тих, хто свідомо обирає патернальні (або «пострадянські», або «східнослов'янські») цінності, все ще залишається критично великим. Наприклад, згідно з дослідженням соціологічної служби «Рейтинг», яке проходило у грудні 2018 р., більше 50% українців (на п'ятому році війни України з Росією!) не підтримують вступ України до НАТО (7% – повністю проти, 17% – не визначились, 33% – скоріше проти, ніж за). Більше 50% мешканців Донецької, Харківської, Луганської та Одеської областей не вважають РФ країною-агресором [8].

Четверте. Обмеженість ендогенного ресурсу (політичного класу, владних і політичних інститутів та громадянського суспільства) для

швидкого та успішного завершення Україною транзиту (і ціннісної модернізації – в першу чергу) обумовлені тим, що українська держава зберігає свій патримоніальний чи «захоплений» характер. Вплив олігархії на всі сфери діяльності суспільства спричиняє бідність, яка консервує патерналізм українців. Патернальна ментальність не продукує продуктивні націє- та державотворчі сенси. Захопленій олігархами країні не потрібні свідомі громадяни, які відчують себе тут господарями і власниками. Саме через це націєтворчі процеси в тій частині, де на них може впливати держава (в конвертації, наприклад, військового, економічного, культурного, спортивного патріотизму, локальних ідентичностей (регіональних, етнічних) в загальну політичну ідентичність) йдуть повільніше, ніж вимагає історична ситуація. Серед найбільш дефектних результатів політики, що здійснюється владою у «захопленій державі», такі:

– *подальше зубожіння переважної більшості українців, зростання рівня суспільного цинізму та наростання кризових явищ у суспільній свідомості.* Згідно з Індексом бідності від Bloomberg (2017), Україна перебуває в десятці найбідніших країн світу [9]. За інформацією ООН, більше 60% живуть за межами бідності [10]. Згідно з доповіддю ООН World Happiness Report 2017, українці є гостро нещасливими і перебувають на 132-й позиції рейтингу щастя із 155 існуючих [11]. Небезпека цинізму сучасних українців полягає в тому, що він унеможлиблює їхню конструктивну взаємодію, руйнує соціальний капітал, який є вирішальним фактором зростання добробуту та перспективи сталого розвитку соціуму [12];

– *аморальна поведінка майже повністю афільованого з олігархатом і шалено корумпованого політичного класу країни, який, з одного боку, проводить жорсткі (за своїми соціальними наслідками для більшості українців) реформи, пояснюючи необхідність їх реалізації саме в такому форматі «євроінтеграційними вимогами», а з іншого – дуже повільно скорочує власну корумпованість та подальше збільшення персональних прибутків, чим девальвує для населення цінність реформ та задекларований прозахідний політичний курс.* Аморальність влади спричиняє розвиток суспільства, за влучною характеристикою співака та громадського діяча В. Вакарчука, із «перекрученою мораллю» [13];

– *закріплення дуже небезпечного нарративу безумовного домінування концепту «сильної, заможної економіки» над потребою у «демократичній політичній системі» стають наслідками консервації патернального стану українців та домінування «цінностей виживання».* Важливість демократії в липні 2017 р. розуміли 34%

українців, у той час як прагнення «заможної економіки» демонстрували 54% наших співгромадян [14];

– зростання, з одного боку, популярності умовно консервативних політичних проектів із яскраво вираженими елементами популізму, а з іншого – блокування популяризації ліберальних політичних практик;

– продовження практики вибіркової, але агресивної боротьби із інститутами громадянського суспільства (його антикорупційними організаціями – в першу чергу) та розширення практик колаборації протоеліти в діючу афільовану із олігархатом еліту. До прикладів «вдалої» колаборації можна віднести проекти LIVE.LOVE (Р. Ахметов, SCM) та «Нові лідери» (В. Пінчук, EASTONE).

П'яте. Діяльність традиційних інститутів (школа, медіа, мистецтво, церква) та новітніх структур, що входять до створеної після Революції Гідності спеціальної системи запобігання корупції, здатних докорінним чином переформатувати ціннісний світ українців, також на сучасному етапі або дефрагментована (медіа, Антимонопольний комітет України), або перезавантажується (школа, церква, мистецтво), або девальвується (Національне антикорупційне бюро, Національне Агентство запобігання корупції, Спеціальна антикорупційна прокуратура, Державне бюро розслідувань, Антикорупційний суд). Базовою ознакою «захопленої олігархатом держави» є відсутність рівності усіх громадян перед законом, високий рівень корупції в усіх сферах та терпимість до корупції як начебто примордіальної (вродженої, ментальної) риси українців. Не дивлячись на створення інститутів спеціальної системи запобігання корупції, активну роботу її окремих ланок, проведену судову реформу в країні, існування великих незалежних медіа (Суспільного ТБ, Громадського ТБ, наприклад), Україна залишається однією з найкорумпованіших країн світу, посідаючи 130 місце із 180 можливих в дослідженні Corruption Perceptions Index (Індекс сприйняття корупції) за підсумком 2017 р. [15]. Запит в українському суспільстві на справедливість та моральність влади залишається надзвичайно високим.

Шосте. Криза ідентичності Західного світу та формування нового світового порядку збільшує ризик послаблення на діючу українську еліту, державу та інститути екзогенного тиску – тиску західних партнерів України.

Чому такий сценарій є критичним для України? По-перше, як вже наголошувалося, специфіка України полягає в тому, що її дуальна ідентичність (спрощено – «прорадянська» та «прозахідна») посилює аморфність суспільства, робить його більш вразливим та ускладнює

процес посткомуністичного транзиту. «Пострадянська» частина ідентичності українців корелює із відповідними ціннісними маркерами, де домінують патерналізм та боротьба за виживання. «Прозахідна» частина ідентичності українців пов'язана із ціннісними наративами більш успішного Західного світу, із повагою до людини, свободи, демократії, власності. Не буде перебільшенням стверджувати, що успішна модернізація України потребує посилення проєвропейської ідентичності. Як посилювати цю складову в умовах зосередження безпосередньо Європи та США на власних питаннях і ймовірного скорочення їх уваги до проблем України – не ясно.

По-друге. Потрібно визнати, що Захід, його фінансові та політичні інститути, його лідери є драйверами і, що не менш важливо, донорами модернізації в Україні. Приміром, в аналітичному звіті про виконання Антикорупційної стратегії на 2014-2017 рр. та Державної програми щодо реалізації засад Антикорупційної стратегії чітко зафіксовано, що «чималу кількість заходів Антикорупційної стратегії органами держави було виконано завдяки значній і системній допомозі міжнародних донорів» [16]. Згідно інформації, наданої послом ЄС в Україні Х. Мінгрелі, лише за період 2015-2017 рр. Україна отримала від ЄС «10 млрд. євро фінансової допомоги» (кредити та гранти – *Н. К.*) [17].

По-третє. Неможливо заперечувати, що після Революції Гідності українці розпочали і продовжують імplementувати важливі та складні реформи. Втім, потрібно визнати недостатність винятково ендогенного ресурсу (держави, інститутів, суспільства) для швидкого та успішного завершення Україною транзиту (і ціннісної модернізації – в першу чергу). Чому так відбувається, що однієї лише української ендогенності недостатньо для завершення реформ? Дуальна, або, за визначенням М. Рябчука, дихотомна ідентичність українців [5] не консолідує суспільство навколо спільної мети, а, навпаки, фрагментує його, все ще залишаючи великими ризики появи в одній державі двох різних націй – з несумісними символами, історичними наративами, зовнішньополітичними орієнтаціями та, загалом, ціннісними системами. Саме відсутність світоглядної консолідації серед українців, співіснування двох – регресного та прогресного – ціннісних світів зробили можливими, по-перше, захоплення України олігархатом (90-і рр. ХХ ст.), а по-друге, анексію РФ Криму та фактичне захоплення руками місцевих бойовиків частини Сходу України.

Використані джерела та література:

1. Грицак Я. Нація – це не про мову чи про історію, а про модернізацію. Хочеш бути сильним – модернізуйся [Електронний ресурс]. URL: <https://www.unian.ua/society/10332108-istorik-yaroslav-gricak-naciya-ce-ne-pro-movu-chi-pro-istoriyu-a-pro-modernizaciyu-hochesh-buti-silnim-modernizuysya.html>
2. Инглхарт Р., Вельцель К. Модернизация, культурные изменения и демократия: Последовательность человеческого развития. Москва : Новое издательство, 2011. 464 с.
3. Основні засади та шляхи формування спільної ідентичності громадян України [Електронний ресурс] / Київ : Центр Разумкова, 2017. URL: http://razumkov.org.ua/images/Material_Conference/2017_04_12_ident/2017-Identi-3.pdf
4. Трансформація партійної системи: український досвід у європейському контексті [Електронний ресурс] / За ред. Ю. Якименка. Київ : Центр Разумкова, 2017. URL: http://razumkov.org.ua/uploads/article/2017_PARTII.pdf
5. Рябчук Микола Юрійович Дихотомія української національної ідентичності: історичні причини та політичні наслідки : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. політ. наук : 23.00.05. Київ, 2015. 18 с.
6. Рябчук М. Аксіологічний аспект національної ідентичності [Електронний ресурс] // Наукові записки Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса. 2012. Вип. 4. С. 168-181. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzipiend_2012_4_16
7. Шульга В. Амбератний стан суспільної свідомості українського соціуму // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. 2014. Випуск 1(15). Том 1. С. 512-514.
8. «Портреты регионов»: итоги. сводные данные, сравнительный анализ между областями [Електронний ресурс]. URL: http://ratinggroup.ua/ru/research/ukraine/portrety_regionov_itogi_svodnye_dannye_sravnitelnyy_analiz_mezhdu_oblastyami.html
9. These Economies Are Getting More Miserable This Year [Електронний ресурс] // Bloomberg. 03.03.2017. URL: <https://www.bloomberg.com/news/articles/2017-03-03/these-countries-are-getting-more-miserable-this-year>
10. 60% українців живуть за межею бідності – ООН [Електронний ресурс] // ІА «Ліга». 30.03.2017. URL http://news.liga.net/ua/news/society/14722869-60_ukra_nts_v_zhivut_z_mezheyu_b_dnost_oon.htm
11. Helliwell, J., Layard, R., & Sachs, J. World Happiness Report 2017, New York : Sustainable Development Solutions Network. [Електронний ресурс]. URL: <http://worldhappiness.report/wp-content/uploads/sites/2/2017/03/HR17.pdf>
12. Головаха Є. Соціальний цинізм та аномія в українському суспільстві [Електронний ресурс] // Українське суспільство: моніторинг соціальних змін. 2014. К.: НАН України. Інститут соціології, 2014. С. 49-57. URL: <http://www.idss.org.ua/news.html>
13. Вакарчук С. О настоящих переменах, псевдоморали и политической культуре [Електронний ресурс]. URL: <https://nv.ua/ukr/opinion/pro-spravzhni-zmini-psevdomorali-ta-politichnu-kulturu-2511174.html>
14. Динаміка суспільно-політичних поглядів в Україні. 21 квітня – 5 травня, 2017 [Електронний ресурс] // Соціологічна група «РЕЙТИНГ». К., 2017. С. 41.

URL: http://ratinggroup.ua/files/ratinggroup/reg_files/2017_may_survey_of_residents_of_ukraine-ua_0001.pdf

15. Corruption perceptions index 2017 [Електронний ресурс]. URL: https://www.transparency.org/news/feature/corruption_perceptions_index_2017

16. Аналітичний звіт про виконання Антикорупційної стратегії на 2014-2017 роки та Державної програми щодо реалізації засад Антикорупційної стратегії [Електронний ресурс]. URL: <http://bit.ly/2Bu3J1K>

17. Украина за 3 года получила от Евросоюза 10 миллиардов евро [Електронний ресурс]. URL: <https://strana.ua/news/117776-hlava-predstavitelstva-es-v-ukraine-minharelli-rasskazal-o-razmere-pomoshchi-es-ukraine-.html>

УДК 94 : 321+ 323.1 + 351.746.1 (5-191.2)

Ляшенко Т. М.

ЦЕНТРАЛЬНА АЗІЯ: НОВИЙ ФОРМАТ МІЖДЕРЖАВНИХ ВІДНОСИН

Досліджується розвиток політичних інститутів в державах Центральної Азії (Казахстану, Киргизстану, Узбекистану, Таджикистану та Туркменістану). Розглянута національна та регіональна специфіка політичних перетворень в контексті регіонального співробітництва. Окреслено фактори, які впливають на регіональну стабільність та безпеку в державах Центральної Азії.

Ключові слова: *Центральна Азія, політична система, інтеграційні процеси, національна безпека.*

Ляшенко Т. М. Центральная Азия: новый формат межгосударственных отношений. Исследуется развитие политических институтов в государствах Центральной Азии (Казахстана, Кыргызстана, Узбекистана, Таджикистана и Туркменистана). Рассмотрена национальная и региональная специфика политических преобразований в контексте регионального сотрудничества. Определены факторы, влияющие на региональную стабильность и безопасность в государствах Центральной Азии.

Ключевые слова: *Центральная Азия, политическая система, интеграционные процессы, национальная безопасность.*

Tetyana Lyashenko. Central Asia: a new format of interstate relations. The development of political institutes in the states of Central Asia (Kazakhstan, Kyrgyzstan, Uzbekistan, Tajikistan and Turkmenistan) is explored. The peculiarities of the formation and functioning of political regimes in the countries of the Central Asian region are analyzed, the national and regional specificities of political transformations are considered. The factors that influence regional stability and security in the states of Central Asia are outlined.

Keywords: *Central Asia, political system, integration processes, national security.*

За останні п'ять років держави центральноазійського регіону опинилися поза сферою національних інтересів України. Торгівельно-економічна співпраця України та держав ЦА послабилася з початком війни між Україною та РФ і заборonoю РФ транзиту через свою територію товарів з/до України.

Загальний обсяг торгівлі товарами між Україною та Киргизстаном у 2018 р. склав 30,1 млн. дол. США (зменшення на 19,3%, або 7,2 млн. дол. США у порівнянні з 2017 р.), при цьому експорт товарів з України склав 28,6 млн. дол. США (на 16,6%, або 5,7 млн. дол. США менше за результати 2017 р.), а імпорт товарів із Киргизстану в Україну – 1,5 млн. дол. США (зменшення на 50,0%, або 1,5 млн. дол. США у порівнянні з 2017 р.). За даними української статистики, у січні-грудні 2017 р. загальний обсяг торгівлі (товарами і послугами) між Україною і Республікою Казахстан склав 778,6 млн. дол. США і зменшився порівняно з аналогічним показником 2016 р. (928,0 млн. дол. США) на 149,4 млн. дол. США, або на 16,1 %.

За інформацією Держстату України, за 2017 р. зовнішньоторговельний обіг товарами та послугами України з Республікою Узбекистан становив 303,9 млн. дол. США (у 2016 р. – 223,0 млн. дол. США) і збільшився в порівнянні з 2016 р. на 80,9 млн. дол. США, або на 36,3%.

Сальдо зовнішньої торгівлі товарами України з державами Центральної Азії за 2018 р. таке: пасивне з Казахстаном (– 83428,2 дол. США) та Туркменістаном (– 87572,0 дол. США), активне – з Киргизстаном (+2999,8 дол. США), Таджикистаном (+1377,0 дол. США) та Узбекистаном (+164545,5 дол. США), причому товарообіг з Узбекистаном збільшується протягом останніх трьох років.

Скорочується не лише товарообіг між нашими країнами, але й суттєво зменшується інформаційний обмін, що призводить до втрати можливих економічних партнерів та ідеологічних союзників. У питанні військової агресії РФ щодо України держави центральноазійського регіону займають нейтральну або проросійську позицію. Якщо проаналізувати публікації інформаційних ресурсів цих країн, одразу впадає в очі негативна риторика матеріалів щодо України. Наприклад: «На Казахстан очікує український сценарій в разі заборони усіх мов» (єлбаси Нурсултан Назарбаєв), «Київський майдан 2013-2014 рр. з приходом до реальної влади на Україні нацистів – один з етапів великого сценарію з геополітичного конструювання, який спрямований проти економічного розквіту всіх країн, що входять до Євразійського економічного союзу» (казахстанський політолог) тощо.

Отже, повноцінна співпраця нашої держави з країнами Центральної Азії – питання майбутнього. Зараз ми можемо лише прогнозувати, які країни з регіону можуть звільнитись з-під російського впливу і чи взагалі є такий шанс.

Велика увага з боку російської пропаганди приділяється освітнім програмам. Так, ще у 2006 р. російським урядом була створена Всесвітня координаційна рада російських співвітчизників, яка відповідає за координацію діяльності російських організацій за кордоном та їхній зв'язок з Кремлем. З часом така робота активізувалась. Під час першого за 12 років візиту Емомалі Рахмона в Росію була досягнута домовленість про виділення Росією найближчими роками майже 882 млн. сомоні (близько 91 млн. дол. США) на будівництво 5 російських шкіл в Таджикистані. При цьому загалом в Таджикистані на освіту з бюджету у 2019 р. виділено 4,4 млрд. сомоні (454 млн дол. США). Тобто, з російського бюджету надійде 20 % усієї суми, виділеної з бюджету Таджикистану на освіту. Окрім цього, у серпні 2018 р. до Таджикистану вже прибуло 20 тон російських підручників.

Фінансування туркмено-російської школи ім. Пушкіна в Ашхабаді в цьому навчальному році зросте до 71,479 млн. рублів, в Киргизію буде направлено 32 російських вчителів, в Узбекистані, де діє понад 900 російських шкіл, відкриють п'ять російських університетів.

Загалом в 2019 р. з російського бюджету буде виділено 470 млн. рублів на популяризацію російської мови за кордоном і в Росії.

Прикладом ідеологічного впливу Москви є залучення громадянського суспільства країн Центральної Азії до сфери свого впливу. На створення та розвиток діяльності неурядових організацій в державах Центральної Азії виділяються величезні ресурси. У результаті виникають так звані «ГОНГО» (російською: государством организованные негосударственные организации), що фінансуються і контролюються державою. Як зазначено в доповіді Сенату США, опублікованій 10 січня 2019 р., «Росія виділяє великі ресурси на «ГОНГО» в прикордонних і більш віддалених державах, де російські фахівці активно використовують вільний простір громадянського суспільства для посилення свого впливу» [1].

Росія надає правлячим режимам політичну і військову допомогу в обмін на надання військових баз і певний ступінь лояльності російській зовнішній політиці.

Разом з тим, центральноазійські експерти вважають, що нагнітання страху в Центральній Азії – метод Кремля щодо зміцнення свого

військового та політичного контролю в регіоні і, в той же час, спосіб уникнення вирішення внутрішніх проблем.

Зовсім недавно це підтвердили останні візити міністра закордонних справ Росії Сергія Лаврова в Киргизстан, Таджикистан і Туркменістан.

Бішкекський політолог, голова партії «Демократ» Сейтек Качкинбаєв сказав в інтерв'ю «Каравансараю», що російська влада розіграє національну карту і впроваджує мілітаристську ідеологію «Захищаємо російський [народ] від зовнішнього ворога».

«Переважна більшість киргизів, які отримали російське громадянство, є вихідцями з півдня [Киргизстану]. Ходять чутки, що в критичній ситуації Кремль через них може проштовхнути ініціативу проведення референдуму про входження [південних областей Киргизстану] до складу Росії», – зазначив С. Качкинбаєв.

Тим часом «ще більш розширена військова присутність Росії в Киргизстані – спірний для національної безпеки Киргизстану факт – створить перешкоди також і для економічного розвитку країни», – наголошує експерт [2].

Не потребує доказів, що російські військові бази служать інструментом для підтримки політичного впливу Росії в Центральній Азії. «При виникненні загрози своїм інтересам [в регіоні] Росія може використовувати військові бази, щоб зберегти контроль над Центральною Азією», – сказав політолог і засновник Грузинського центру стратегічного аналізу Нодар Харшіладзе.

«У таких сценаріях Кремль не використовує тактику відкритої агресії, а застосовує нетрадиційні та змішані інструменти – таємні операції, саботаж, розпалювання міжнаціональної напруженості за допомогою сучасних інформаційних технологій», – додав Н. Харшіладзе [3].

Через спільні військові навчання з країнами регіону росіяни володіють усіма відомостями про збройні сили цих держав, що створює додаткові переваги в разі військового втручання. Місцеві політичні еліти усвідомлюють це і при прийнятті ключових рішень змушені враховувати інтереси Кремля, так як бачать серйозну загрозу з боку Росії, особливо після анексії Криму.

Так, голова науково-консультативної ради при Антитерористичному центрі СНД, полковник поліції РФ Маріанна Кочубей постійно наголошує, що Центральна Азія буде другим фронтом третьої світової війни, причому Росії безпосередньо нічого не загрожує, а основний удар буде спрямований на країни центральноазійського регіону: «Барабани війни чути все виразніше. Це

питання не лише воєнної або антитерористичної політики держави. На нас чекають випробування, а на наших братів – узбеків, казахів та таджиків – чекають ще більші випробування» [4].

Найбільш явним прикладом політики, заснованої на такому підході, є відносини Росії з Киргизстаном. Розширення російської військової присутності в цій державі відбувалось одночасно з підтримкою уряду Алмазбека Атамбаєва. У даний час в Киргизії розташована об'єднана військова база російських збройних сил, до складу якої входять кілька військових об'єктів, включаючи авіабазу в місті Кант. Структурно база входить до складу Центрального військового округу Росії. Щорічна орендна плата з 2019 р. за землю під об'єднану базу підвищується на 291 тис. дол. і складе 4,79 млн. дол. проти 4,5 мільйона, які сплачувались РФ з 2012 р., при цьому майже на 60 га збільшується площа орендованих земель.

Москва чітко розуміє, що країни Центральної Азії вже поступово відходять з-під її впливу в силу того, що суспільство в цих країнах готове вибудовувати власну зовнішню політику. За цих умов Росії вигідно створити уявлення про неминучу загрозу у вигляді терористів, нібито невідворотність нової широкомасштабної війни.

На цьому тлі Росія залишається одним з ключових інвесторів в економіку Киргизстану, її частка становить 22%. Крім того, Російська Федерація списала 240 млн. дол. боргу цій центральноазійській країні. Водночас в перші 6 місяців 2018 р. Росія вклала 821 млн. дол. в економіку Казахстану.

Тим не менш, серед центральноазійських дослідників є усвідомлення того, чим насправді є російські вливання: «Російські інвестиції – політично вмотивовані. Не потрібно мати ілюзії щодо цього. Це навіть можна назвати «гуманітарною допомогою», – таку думку висловлює керівник Громадського фонду «Світ Євразії», казахстанський політолог Едуард Полетаєв [5].

Ще одним фактором впливу на громадську думку Центральної Азії є трудові мігранти, завдяки яким поширюється «русский мир». Але на сьогоднішній день потік мігрантів до Росії знижується: за даними російського держстату, у 2018 р. спостерігалось скорочення міграційного приросту майже з усіх країн Центральної Азії (за винятком Туркменістану, який переживає важку фінансово-економічну кризу і щодо якого міграційний приріст склав 2,7%). Динаміку міграційного потоку та грошових переказів з країн Центральної Азії у 2017-2018 рр. представлено у табл.1.

Потенційні працівники з держав Центральної Азії тепер

намагаються знайти роботу в Кореї, країнах Близького Сходу або Європі. Це впливає не тільки на економічне життя, але й на цивілізаційний вектор розвитку центральноазійських країн. Все більше привертає увагу мігрантів з Центральної Азії Туреччина, суспільство якої є більш відкритим для мігрантів з цього регіону, ніж із сусідніх арабських країн, через спільні тюркські (за винятком Таджикистану) культурно-історичні корені. Крім того, релігійні мігранти з Центральної Азії меншою мірою стикаються з дискримінацією в Туреччині, ніж в Росії.

Таблиця 1

Динаміка міграційного потоку та грошових переказів
з країн Центральної Азії у 2017-2018 рр.

Країна	Кількість мігрантів у 2017 р.	Країни, куди виїхали мігранти [6]	Грошові перекази трудових мігрантів у 2018 р., % ВВП [7]
Казахстан	4 млн.	Росія, Україна, Узбекистан	0,2
Киргизстан	760 тис.	Росія, Україна, Казахстан	35,1
Узбекистан	1,99 млн.	Росія, Україна, Білорусь	8,5
Таджикистан	580 тис.	Росія, Афганістан, Киргизстан	32,2
Туркменістан	240 тис.	Узбекистан, Росія, Казахстан	0,0

Трудова міграція негативно впливає на економічний розвиток в зв'язку з відтоком з країни місцевих професіоналів (викладачів, лікарів, інженерів, агрономів тощо). При збереженні поточної моделі зростання країнам-експортерам трудових ресурсів не вдасться вийти на шлях сталого розвитку. А це стримує розвиток трудомістких галузей економіки і знижує інвестиційну привабливість Центральної Азії.

Сьогодні частина країн Центральної Азії – Казахстан і Киргизстан – вже є членами євразійської економічної інтеграції за участю Росії. Таджикистан, судячи з усього, скоро також вступить в ЄАЕС. При цьому регіон є важливим елементом в стратегічній ініціативі Китаю «Один пояс, один шлях». Питання зіткнення двох регіональних проектів, що досить активно розвиваються, є ще одним фактором, який розділяє Центральну Азію на два табори і не сприяє інтеграційним

процесам в регіоні. Вперше центральноазійська інтеграція отримала правове оформлення в угоді про заходи щодо поглиблення економічної інтеграції на 1994-2000 рр., підписаній двома найбільшими державами регіону – Казахстаном та Узбекистаном. Але протягом наступних років ці ідеї не отримали практичної реалізації. Казахстан продовжував продукувати інтеграційні проекти, але втілюватись в життя вони почали лише з приходом до влади в Узбекистані Шавката Мірзієєва.

В засобах масової інформації, як узбецьких, так і зарубіжних, процес реформ президента Узбекистану, в тому числі – і в зовнішній політиці, – отримав назву «відлиги», «перезавантаження», «узбецької весни», «революції зверху». Самого президента Ш. Мірзієєва вважають «президентом надії» та навіть порівнюють з китайським реформатором Д. Сяопіном, який заклав основи для «економічного прориву Китаю» [8]. Навіть якщо відкинути традиційну східну пишномовність, сутність процесу, започаткованого Шавкатом Мірзієєвим, полягає не лише у започаткуванні реформ всередині Узбекистану, але й у намаганні вирішити регіональні питання, досягнути регіональної єдності. З боку Узбекистану були зроблені безпрецедентні кроки щодо нормалізації відносин з сусідами. Зокрема, вдалося знайти спільну мову з керівництвом Киргизстану і Таджикистану в питаннях демаркації і делімітації державних кордонів. Шавкат Мірзієєв закликав вирішити це питання і перетворити киргизько-узбецький кордон в «кордон дружби», в результаті чого було підписано Договір про Державний кордон з Киргизстаном, який заклав основи для вирішення прикордонного питання. З Таджикистаном вдалося домовитися про відновлення регулярного авіасполучення.

Останні 3 роки у лідера регіону Казахстану обсяг ВВП в дол. США падає. Пов'язано це як з падінням курсу національної валюти, так і з проблемами в економіці республіки. Друга за обсягами економіка – Узбекистан – навпаки, стабільно зростає.

Таким чином, вектори зовнішньополітичного та економічного розвитку Узбекистану роблять його можливим привабливим партнером в майбутньому.

Сьогодні центральноазійський регіон стає точкою інтересів та впливу для цілої низки гравців: Євросоюз, Індія, Іран, Південна Корея і Туреччина. Але основними є, звичайно, Росія, Китай та Сполучені Штати Америки. Такий суперечливий зовнішній вплив накладається на історично непрості відносини між усіма державами Центральної Азії. Відповідно, складний спектр проблем породжує безліч прогнозів щодо майбутнього центральноазійського регіону. Відбувається нове

позиціонування Центральної Азії. У зв'язку з цим важливо зрозуміти, що представлятиме собою центральноазійський регіон в найближчому десятилітті: чи стане він суб'єктом загальносвітових процесів чи залишиться під впливом провідних геополітичних гравців.

На даний час керівні кола країн Центральної Азії орієнтовані на реалізацію «суто прагматичної» політики. Серед основних пріоритетів – структурні реформи в економіці, залучення інвестицій, в першу чергу, в промисловість і високотехнологічні галузі, а також «розвиток людського капіталу» [9].

В умовах посилення інтересу до регіону з боку декількох світових гравців у країн ЦА з'являється можливість проведення все більш варіативної й багатовекторної політики. На цьому тлі в 2018 р. Узбекистан і Казахстан зробили заявку на розвиток регіону без участі держав, що до нього не належать. У березні 2019 р. у Вашингтоні американо-таджицька Ділова рада проводила групову дискусію на тему «Ведення бізнесу в Центральній Азії» виключно для країн регіону та їхніх партнерів в США. Нарешті, трансформація Центральної Азії відбувається на тлі приходу нового покоління лідерів, які все менше дивляться на Москву як на головного історичного партнера.

Зрозуміло, що російська дезінформація не може повністю переконати публіку в правильності російської позиції. Проте намагання заплутати і спотворити поточні та історичні події цілком досягають поставленої мети – підірвати цілісну міжнародну позицію щодо дій Росії як агресора, натомість представити її нібито як відповідальну і невідворотну миротворчу силу.

Використані джерела та література:

1. Страны Центральной Азии, «наиболее уязвимые» к российской агрессии [Електронний ресурс] // Каравансарай (сайт). URL: http://central.asia-news.com/ru/articles/cnmi_ca/features/2018/01/16/feature-01 (дата звернення 10.02.2019)
2. Алтынбаев К. Кремль занялся выдумыванием угроз, чтобы оправдать российское военное присутствие в центральной Азии [Електронний ресурс] // Каравансарай (сайт). URL: http://central.asia-news.com/ru/articles/cnmi_ca/features/2019/02/21/feature-01 (дата звернення 21.02.2019)
3. Россия перейдет от оккупации к аннексии [Електронний ресурс]. URL: <https://www.apsny.ge/2017/conf/1492311880.php>
4. Специалисты по исламскому миру предрекли в скором будущем третью мировую войну [Електронний ресурс] // ZNAK (сайт). URL: https://www.znak.com/2018-11-4/specialisty_po_islamskomu_miru_predrekli_v_skorom_buduchem_tretyu_mirovuyu_voynu
5. Россия привезет в Кыргызстан «политически мотивированные инвестиции» [Електронний ресурс]. URL: <http://www.stanradar.com/news/full/>

33053-rossija-privezet-v-kyrgyzstan-politicheski-motivirovannye-investitsii.html (дата звернення 18.03.2019)

6. Сколько граждан стран Центральной Азии эмигрировало с 1990 по 2017 гг. [Электронный ресурс]. URL: <http://ca-news.org/news:1467182/?from=canews&place=photorep>.

7. Migration and Development Brief 2019 [Электронный ресурс] // KNOMAD (сайт). URL: <https://www.knomad.org/publication/migration-and-development-brief-29>.

8. О некоторых аспектах реформ в Узбекистане [Электронный ресурс]. URL: <http://www.isrs.uz/ru/tahliliy-sharhlar/ozbekistonda-islohotlarning-ayrim-jihatleri-haqida>

9. Разочарованные в уме. Почему Центральная Азия отказалась от сближения с исламским миром [Электронный ресурс]. URL: <https://carnegie.ru/commentary/76947> (дата звернення 17.04.2019)

УДК 94 : 008 + 297 (5 -191.2)

Цапко О. М.

ПРОБЛЕМА ЦИВІЛІЗАЦІЙНОГО ВИБОРУ ПОСТРАДЯНСЬКИХ КРАЇН ЦЕНТРАЛЬНОЇ АЗІЇ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

У статті розкриваються основні проблеми цивілізаційного вибору пострадянських країн Центральної Азії в умовах глобалізації. Зокрема, були показані основні культурно-цивілізаційні чинники, а також визначена ступінь впливу основних геополітичних гравців на розвиток цих країн. Автор робить висновок, що від подальшої цивілізаційної і соціокультурної визначеності пострадянських країн Центральної Азії залежатиме і їх подальший економічний розвиток.

***Ключові слова:** цивілізація, пострадянські країни, Центральна Азія, глобалізаційний процес, іслам, традиціоналізм, периферізація.*

Цапко О. М. Проблема цивилизационного выбора постсоветских стран Центральной Азии в условиях глобализации. В статье раскрываются основные проблемы цивилизационного выбора постсоветских стран Центральной Азии в условиях глобализации. В частности, были показаны основные культурно-цивилизационные факторы, а также определена степень влияния основных геополитических игроков на развитие этих стран. Автор делает вывод, что от дальнейшего цивилизационной и социокультурной определенности постсоветских стран Центральной Азии будет зависеть и их дальнейшее экономическое развитие.

***Ключевые слова:** цивилизация, постсоветские страны, Центральная Азия, глобализационный процесс, ислам, традиционализм, периферизация.*

Oleg Tsapko. The problem of a civilized choice of post-Soviet countries in Central Asia in a globalized world. The article reveals the main problems of the civilizational choice of the post-Soviet countries of Central Asia in the conditions of globalization. In particular, the main cultural and civilization factors were shown, as well as a certain degree of influence of the main geopolitical players on the development of these countries. The author concludes that further economic development will depend on

further civilization and socio-cultural determinants of the post-Soviet countries of Central Asia.

Keywords: *civilization, post-Soviet countries, Central Asia, globalization process, Islam, traditionalism, peripherization.*

Проблеми цивілізаційного вибору Центральної Азії почали обговорюватися, ще починаючи з кінця XIX ст. На сьогоднішній день під впливом глобалізаційних процесів дискусії з цього питання не вщухають. Значною мірою це пов'язано із зростанням ролі цього регіону на геополітичному просторі, а отже – і з суперництвом за вплив на нього багатьох держав світу, до числа яких відносимо США, Китай, Росію, Індію, Туреччину, Іран тощо. Адже транспортно-магістральне та ресурсне значення Центральної Азії може відігравати і вже відіграє суттєву роль у міжнародній розстановці сил, а, відповідно, – і значно посилює як науковий, так і практичний інтерес до цього регіону.

Окремі аспекти цивілізаційного розвитку країн Центральної Азії в умовах глобалізації розглядалися в дослідженнях К. Сироежкіна, А. Каукенова, В. Парамонова, О. Строкова, О. Столповського, А. Ходжаєва, Е. Усубалієва, Е. Абдилдаєва, С. Сафарова. На особливу увагу, на нашу думку, заслуговує монографія Р. Алімова «Таджикистан і Китай [1]. Певний внесок у вивчення проблеми внесли українські вчені та аналітики Ю. Пахомов, О. Кожухар [2], О. Васильєв [3], Т. Метельова [4], Т. Ляшенко [5] та ін.

На думку більшості науковців, які займаються проблемами історичного розвитку народів пострадянських країн Центральної Азії, саме стародавній та середньовічний періоди є спільними для їхнього цивілізаційного розвитку. Не дивлячись на відмінності у мові та способах виробництва матеріальних благ, надетнічна межа Центральної Азії, що проходить по лінії Амудар'ї, ще з часів розповсюдження ісламу символічно відділяла її від іншого Сходу. На півночі регіон Центральної Азії також мав чітко позначений цивілізаційний кордон, який робив її буферною зоною між Росією та Китаєм. Саме тут різноманітні змішані етнічні групи утворили спільний конгломерат, який сповідував єдину тюрксько-перську ісламську культуру [5, с. 154]

Слід також зазначити, що Центральна Азія є одним з найдавніших культурних центрів, який має свою досить багату історію. Починаючи з 800 р. до н. е., Центральна Азія зазнавала багато злетів та падінь різних держав, включаючи Бактрію, Согдіану та Хорезм, держави Ахаменідів, Олександра Великого, держави Селівкідів, Парфянську та Кушанську держави. Епохи економічного та культурного зростання регіону

змінювались періодами великих економічних потрясінь та втрат. Це був період асиміляції різних етнічних груп та утворення великих і малих союзів племен з відповідними мовами та діалектами. Починаючи з XX ст., історія держав, які входять до сучасної Центральної Азії, має багато інтерпретацій та ідентифікацій: починаючи з Туркестану і закінчуючи Великою Центральною Азією та Центральною Євразією. Туркестан, що у перекладі з тюркської означає «країна тюрків», відображає назву історико-географічного регіону Центральної Азії. До складу Туркестану входили території таких сучасних держав, як Узбекистан, Туркменістан, Таджикистан, Киргизстан та Казахстан, а також Сіньцзян-Уйгурський автономний округ Китаю, тюркомовні регіони півдня Сибіру, а також північ Афганістану та Ірану [6].

Умовно Туркестан поділявся на Західний (Російський), що співпадав з сучасним регіоном Центральної Азії, Східний (Китайський) та Південний (північна частина Афганістану та Ірану). У Західному та Східному Туркестані мешкало переважно тюркське населення, в Південному – іраномовне.

Говорячи про процес цивілізаційного розвитку країн Центральної Азії в умовах сучасних глобалізаційних процесів, слід зазначити, що період національно-державного будівництва та відродження національної самосвідомості, який розпочався в них після розпаду Радянського Союзу, співпав у часі зі світовими тенденціями глобалізації та взаємозалежності. На сьогоднішній день в країнах даного регіону одночасно діють закони натурального господарства, капіталістичної системи та сучасних наукових технологій. Таким чином, перед країнами Центральної Азії, які лише у 20-х рр. XX ст. з феодального устрою здійснили «стрибок у соціалізм», обминувши період капіталізму, зараз постає не менш складне завдання, а саме – стрибнути у постіндустріальне суспільство, минаючи період капіталізму.

Таким чином, досліджуючи процес цивілізаційного вибору країн Центральної Азії, необхідно розглядати його в контексті трьох процесів, що відбуваються в даному регіоні. Зокрема мова йде про традиціоналізацію (повернення або відродження дорадянських історико-культурних традицій); периферізацію (залучення до світового поділу праці, насамперед як джерело сировини) та глобалізацію. «Сьогоднішній цивілізаційний розвиток пострадянської Центральної Азії розгортається таким чином, що цей регіон неначе занурюється у три різні простори (умовно – Схід, Південь, Світ) та у три різні часові виміри (минуле, сьогодення, майбутнє) [7]. Лише розглядаючи всі вищезазначені складові комплексно, можна зрозуміти особливості

сучасних етнокультурних та політичних процесів у центральноазіатському регіоні й визначити шляхи подальшого розвитку країн ЦА.

До 2002 р. вже стала чітко прослідковуватися різниця між країнами цього регіону, що дало дослідникам підстави зробити висновок, що кожна із сучасних пострадянських країн Центральної Азії намагається у цивілізаційному розвитку віднайти свій шлях. Так, зокрема Узбекистан, Киргизстан і Туркменістан розійшлися в стратегіях і результатах трансформаційних процесів настільки, що викликає сумнів можливість їхньої інтеграції в рамках будь-якого союзу, окрім економічного. Однак вони мають і чимало спільного, що впливає зі спільної історії.

Крім того, починаючи з моменту проголошення незалежності, політична еліта більшості пострадянських держав Центральної Азії розпочала у себе великомасштабну лібералізацію, не маючи збалансованої програми (насамперед щодо ресурсів). Реформи не були підкріплені чіткими уявленнями про принципи творення нових демократій, а пряме перенесення на ґрунт посттрадиційних суспільств західних ліберально-демократичних інститутів без урахування регіональної і національної специфіки обумовило спотворення трансформаційних процесів. Стихійний процес лібералізації, що розгорнувся в 1990-х рр., спричинив серйозну за масштабами і наслідками кризу в економіці, створив соціальну напруженість, призвів до суттєвого зниження життєвого рівня населення» [8].

На нашу думку, сучасний цивілізаційний вибір в країнах Центральної Азії формується шляхом «територіального націоналізму», який, за визначенням Е. Д. Сміта, є «рухами після здобуття незалежності, концепція нації в яких залишається здебільшого громадянсько-територіальною» і які «намагатимуться об'єднати та інтегрувати в нову політичну спільноту часто етнічно строкате населення і створити нову «територіальну націю» з колишньої колоніальної держави» [9, с. 90]. Створення незалежних держав поставило перед всіма лідерами країн Центральної Азії проблему визначення ідентичності, і в цьому зв'язку почалося обговорення можливості поєднання дорадянських ісламських традицій з сучасними формами управління. Згідно з висновком, зробленим Л. Фаллерсом у праці «Антропологія нації-держави» у 1968 р., найбільш серйозні проблеми, які постають перед націями, частіше за все стосуються нематеріальних, невідчутних символів. Усі процвітаючі нації мають в своєму розпорядженні стрижневі символічні елементи, що є своєрідними критеріями для громадян у питаннях самоідентифікації,

почуття гідності та самоповаги, «створюють моральну основу для суспільної участі у національній обороні, політиці, у функціонуванні соціальних та економічних інститутів» [10, с. 159].

Саме така проблема постала перед державами Центральної Азії після здобуття незалежності. Так, Казахстан, Узбекистан, Киргизстан та навіть Туркменістан порівняно швидко визначились з формуванням національної системи символів. В Конституції Киргизстану є посилання на героя національного епосу Манаса. В Узбекистані роль національного героя отримав Амір Тимур. Дещо складніше цей процес відбувався в Казахстані, але там за історичну основу була прийнята ідеологія чингізизму. «Чингізизм був світоглядом, ідеологією, філософією, санкцією суспільного устрою і структури соціальних інститутів, політичною і правовою системою, культурологічною доктриною, основою освіти, засобом регуляції поведінки у сім'ї і суспільстві. Чингізизм освятив право роду Чингісхана на верховну владу [5, с. 132-133]. У Казахстані складене генеалогічне древо (шежере) Чингісхана з докладним описом п'яти тисяч його нащадків. Унікальна таблиця стала головною ілюстрацією книги «Чингізиди», яка вийшла в Астані. За словами дослідника Г. Табулдіна, в даний час в Казахстані проживає 27-30-е покоління Чингісхана [5, с. 137].

Зараз керівництво Казахстану розробляє доктрини державної ідеології для об'єднання різних етнічних громад.

У Туркменістані президент Бердимухамедов продовжує справу не лише Туркменбаші, але й Огуз-хана – праотця всіх туркмен. Перший президент Туркменістану С. Ніязов зазначав: «Сьогодні ми, прийнявши естафету предків, зводимо свою нову державу, суть якої в цій спадковості... Віддавши належне всім попереднім державним утворенням, відродивши їхні історичні назви, вона відродила сам дух історії, воскресила дух нашого великого пращура Огуз-Хана» [11]. Прославлення образу Огуз-Хана – збирача розрізнених туркменських племен – відображає потребу влади в консолідації туркменів у нації.

Порівняно з іншими країнами Центральної Азії Таджикистан на цьому шляху зазнав серйозних труднощів. По-перше, після територіального поділу центральноазіатського регіону у 20-х рр. XX ст. головні культурні центри таджиків – Самарканд, Бухара, Хіва – відійшли до сусіднього Узбекистану. По-друге, відсутні кошти для розробки аналогічних проектів. По-третє, феномен таджицької нації являє собою розвиток ідеї Б. Андерсона про уявлену спільноту: таджики – це «спільнота за необхідністю» [12]. У 1999 р. уряд Таджикистану прийняв рішення про святкування тисячоліття династії Саманідів.

Таким чином був визначений національний символ держави – засновник роду Самані. Саманідська імперія, яка існувала біля 200 років – з 819 р. до 999 р., зв'язала перську культуру таджиків з ісламським світом. Саманіди відзначалися своєю підтримкою багатьох поетів та художників. Серед сучасних науковців панує думка, що без впливу цієї династії не відбувся б подальший розвиток перської культури [8]. І, нарешті, імперія Саманідів простягалась на всі території, які таджики зараз вважають зоною розповсюдження своєї культури.

Характеризуючи цивілізаційний розвиток сучасних пострадянських країн Центральної Азії, слід звернути особливу увагу на ісламський релігійний фактор. Справа в тому, що через особливості історичного розвитку іслам є не лише релігією, але також засобом життя переважної більшості мусульман і значною мірою – основою їхньої цивілізаційної самоідентифікації. Протягом століть іслам ставав невід'ємним елементом суспільної свідомості мусульманських народів, багато в чому визначав їхні історичні традиції й менталітет. У цьому сенсі роль релігії в мусульманському світі відрізняється від ролі релігії в християнських країнах, де віра перетворилася на особисту справу людини. Іслам, навпаки, значною мірою регулює соціокультурну сферу суспільства, у тому числі взаємини між людьми, поводження в побуті, сімейно-шлюбні відносини, а також істотно впливає на суспільно-політичне життя, частиною якого в багатьох мусульманських країнах є ісламістський рух (ісламізм), або політичний іслам [13].

В цьому контексті слід відзначити, що з часом на основі ісламської ідеології Центральна Азія стала одним із центрів мусульманської цивілізації. Іслам, увібравши в себе більшу частину місцевих зороастрійських поглядів та цінностей, став основою культури та духовності народів, що населяють територію сучасної Центральної Азії [14].

Ступінь впливу релігії на ситуацію в країнах Центральної Азії визначається також й історичною традицією. Найбільшим цей вплив був у осілих народів і найменшим – у кочовиків. «Релігія має багато властивостей, і вони проявляються в тих або інших соціальних функціях, які релігія покликана виконувати в людському суспільстві. Одна з таких функцій, або властивостей, релігії полягає в тому, що вона здатна інтегрувати, тобто поєднувати різні верстви, групи людей, населення під єдиною ідеологією, релігійною доктриною заради досягнення загальної мети» [9]. Сьогодні дві центральноазіатські країни – Узбекистан та Таджикистан – мають суттєвий фактор політизації населення саме на релігійній основі. Саме тут, навіть за часів

Радянського Союзу, знаходились центри ісламської освіти, а населення є найбільш прихильним до релігії. Звідси іслам розповсюджується на іншу територію Центральної Азії, зокрема особливого впливу зазнає Південь Киргизстану, заселений узбеками. Сьогодні близько 80% населення Республіки Узбекистан дотримуються ісламської орієнтації. Це узбеки, таджики, казахи, татари, киргизи, туркмени, каракалпаки, азербайджанці, уйгури, башкири та представники інших національностей. Здобуття Узбекистаном незалежності змінило відношення до релігії взагалі та до ісламу зокрема. Президент країни І. Карімов визначив цей процес таким чином: «Ми високо цінуємо нашу священну релігію та ісламську культуру як невід'ємну частину світової цивілізації, історії розвитку всього людства, як основний фактор та критерій духовного очищення, укріплення в свідомості людей таких одвічних цінностей, як устремління до мирного та спокійного життя, толерантність в міжнаціональних та міжрелігійних стосунках, почуття взаємоповаги та злагоди» [13].

В умовах глобалізації пострадянські країни Центральної Азії також зазнають суттєвого глобалізаційного впливу з боку Китайської Народної Республіки. Слід зазначити, що поряд з економічним інтересом важливим компонентом зближення країн ЦА з Китаєм є саме позитивний імідж китайської моделі побудови «соціалізму з китайською специфікою». Ця модель викликала резонансну зацікавленість з боку керівництва центральноазіатських країн пострадянського простору своєю гнучкістю, чіткими і зрозумілими перспективами подальшого розвитку.

Поряд з КНР певний цивілізаційний вплив на центральноазіатський регіон має і Індія. Так, в основі гуманітарної політики стосовно зазначених країн лежить концепція «васудхайва кутумбакам» – «світ як велика родина». Суть її полягає у тому, що всі держави світу як члени єдиної родини мають об'єднатися в боротьбі із загрозами, які виникають в процесі світової еволюції. Ця концепція базується на принципах плюралізму, синергізму та співіснування, що також значною мірою впливає на зовнішньополітичний світогляд керівництва країн Центральної Азії.

Вагомий вплив на цивілізаційний вибір країн центральноазіатського простору здійснюють Туреччина та Іран. Стосовно цього слід зазначити, що після розпаду СРСР у подальшому цивілізаційному розвитку цих країн утворився своєрідний вакуум, наслідком якого стало посилення впливу на розвиток центральноазіатських республік з боку Туреччини. Одночасно у

боротьбу за вплив над південними регіонами колишнього СРСР включився й Іран. В тогочасних умовах зміни балансу сил, порушення глобальної рівноваги, послаблення РФ на порядку денному постала нова конкуренція за впливи в центральноазіатському регіоні, яка була характерною для Росії, Туреччини та Ірану упродовж тривалого періоду історії [15].

Зазначимо, що розпад СРСР виявився неочікуваним для більшості центральноазіатських республік, а тому призвів до серйозної дестабілізації їх внутрішнього становища, поставив їх перед складним зовнішньополітичним вибором. Проте, цей вибір подальшого цивілізаційного розвитку в новоутворених держав регіону був не такий і широкий. Він коливався між ісламізацією усіх сторін суспільно-політичного життя за зразком Ісламської Республіки Іран та створенням світських республік з ісламською специфікою за турецьким прикладом. При цьому і Туреччина, і Іран були зацікавлені у поширенні власної моделі на регіон.

Так, Туреччина й Іран розпочали боротьбу за посилення свого впливу на пострадянський простір. При цьому Іран зробив ставку на ісламське та культурно-історичне минуле центральноазіатських республік, а Туреччина – на їх спільне тюркське походження. Зокрема, турецькі лідери постійно акцентували свою увагу на етнічній, мовній та культурній спільності тюркських народів. В цьому контексті слід зазначити, що вони до певної міри відродили ідеї об'єднання в єдине ціле так званого Турану, світу 120 млн. тюркомовних народів, які займають територію «від західного Китаю до східного узбережжя Середземного моря» [16]. Подібну думку поділяє і відомий турецький політолог О. Аслан, який зазначає, що «мова, якою ми користуємося від Мюнхена до Китаю, не англійська і не якась інша, а саме турецька... Ми повинні готуватися до Союзу турецьких держав, для мільйонів співвітчизників Туреччина повинна стати старшим братом і лідером» [17].

Вже після розпаду СРСР, у 1992 р., у структурі МЗС Анкара створила Агентство тюркської співпраці та розвитку (ТІКА), яке займається питаннями економічної, культурної та технічної співпраці. Основним напрямом діяльності ТІКА стало надання економічної допомоги, розвиток спільних проектів і програм, регулювання правових, технічно-економічних, соціальних та екологічних питань співпраці з тюркськими країнами [18].

Стосовно другої складової політики Ірану щодо країн регіону, то один із важливих ідеологічних концептів офіційної зовнішньої політики

Ірану – ідея «експорту ісламської революції» [19] або, як писав З. Бжезінський у своїй праці «Велика шахівниця», «...відродження ісламу у Середній Азії стало органічною складовою прагнень нинішніх правителів Ірану» [20, с. 47-48] – не може у повному обсязі бути застосованим до держав Центральної Азії, оскільки шиїтська доктрина Ірану не зовсім прийнятна у регіоні, в якому переважають суніти.

Винятком з цього ряду є Таджикистан, етнокультурна та мовна близькість Ірану з яким зумовила більш високий рівень взаємин обох держав [3].

Таким чином, підсумовуючи все вищезазначене, можна зробити висновок, що народи пострадянських країн Центральної Азії у своєму цивілізаційному виборі дотримуються певного, притаманного цьому регіону традиціоналізму, який, незважаючи на всі особливості, базується на основах ісламської релігійної традиції. Саме цей релігійний традиціоналізм впливає на сьогоdnішній етнокультурний, соціально-економічний та політичний розвиток народів цього регіону, а також перетворює їх на об'єкти цивілізаційних впливів з боку інших держав, особливо КНР, Індії, Туреччини і Ірану. Сам процес цивілізаційного вибору країн Центральної Азії здійснюється в контексті співвідношення трьох взаємопроникаючих процесів – традиціоналізації, периферизації та глобалізації. На сьогодні намітилася тенденція: незважаючи на спільне історичне та цивілізаційне минуле, пострадянські країни намагаються віднайти в умовах глобалізації власний шлях свого цивілізаційного розвитку.

Використані джерела та література:

1. Алимов Р. Таджикистан и Китай. Курсом стратегического партнёрства. М.: «Весь мир». 2014. 377 с.
2. Кожухар О. Еволюція політики Китаю в Центральній Азії (90-ті рр. ХХ ст. – поч. ХХІ ст.) // Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. «Історія та географія». 2013. Вип.47. С.107-112.
3. Васильєв О. Особливості суспільно-політичної трансформації Казахстану // Країни пострадянського простору в умовах формування багатополюсного світу: історичні уроки та перспективи. Збірник наукових праць. К. : ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2016. С.157-164.
4. Метельова Т. О. Туркменістан: особливий шлях чи неodesпотія // Країни пострадянського простору в умовах формування багатополюсного світу: історичні уроки та перспективи. Збірник наукових праць. К. : ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України», 2016. С.164-178.
5. Ляшенко Т. Трансформація політичних систем в країнах Центральної Азії: національний та регіональний аспекти. К.: ІПіЕНД, 2011. 288 с.

6. Мураталиева Н. История возникновения понятия «Центральная Азия» [Електронний ресурс]. URL: <http://www.esttime.ru/reganalitic/1/193/html> UCAP KPCY.
7. Чешков М. Постсоветская Центральная Азия в трех измерениях: традиционализация, периферизация, глобализация [Електронний ресурс]. URL: <http://www.ca-c.org/journal>.
8. Исакова Г. Особливості посткомуністичної трансформації і проблеми права та свободи людини // Політичний менеджмент. 2005. №2(11). С. 138-144.
9. Сміт Е. Національна ідентичність. К.: Основа, 1994. 223 с.
10. Бимер У. Формирование национальной идентичности в условиях мультикультурализма. На примере Таджикистана // Полис. 2000. №2. С.156-160.
11. Туркменбаши Сапармурат. Рухнама. Кн. 2. К. : Видавництво гуманітарної літератури, 2005. 434 с.
12. Андерсон Б. Уявні спільноти. Міркування щодо походження і поширення націоналізму. К. : Критика, 2001. 272 с.
13. Дюйненбиев С. Роль ислама в становлении киргизского государства // Государственность в Киргизстане и Центральной Азии: история и перспективы. 2011. Вып. 3. С. 53-67.
14. Белокреницкий В. Геополитическая вертикаль в сердце Азии // Pro et Centra. 1997. №2. С.18.
15. Шерязданова К. Г. Зигзаги внешней политики Турции [Електронний ресурс]. URL: <http://credonew.ru/content/view/1132/67>.
16. Гаджиев А. Г. К вопросу о значении Турции на международной арене. 31.07.2010. [Електронний ресурс]. URL: <http://www.iimes.ru/rus/stat/2010/31-07-10.htm>.
17. Aydin M. Contending Agendas for the Black Sea Region: A Turkish Alternative // Sarem Journal of Strategic Studies. 2010. № 14. January. P. 32.
18. Шлыков П. В. Политический ислам в Турции: поиски новой идентичности // Востоковедение. 2008. № 4. С. 62-63.
19. Князев А. Региональная стратегия Ирана в Центральной Азии – эволюция и приоритеты 11.07.2011. [Електронний ресурс]. URL: <http://www.csef.ru/index.php/ru/politica-geopolitica/project/484-iran-yesterday-today-andtomorrow/1-stati/1663-irans-regional-strategy-in-central-asia-the-evolution-and-priorities>.
20. Бжезінський З. Велика шахівниця. Американська першість та її стратегічні імперативи. Львів – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2010. 236 с.

РОЗДІЛ III

ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА КУЛЬТУРУ Й ЦІННІСНІ ОРІЄНТАЦІЇ ЛЮДИНИ І СОЦІУМУ

УДК 94 : 330.34

Бондарець М. В.

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ТРАНСФОРМАЦІЇ ЕКОНОМІЧНИХ ЦІННОСТЕЙ СУСПІЛЬСТВА

У статті визначено місце економічних цінностей у системах типологізації цінностей, розкрито поняття економічних цінностей у філософському та соціальному аспектах. Простежено взаємозв'язок та взаємовплив між економічними цінностями та економічною культурою. Проаналізовано теоретичні моделі цінностей, які відповідають різним типам економічної системи.

Ключові слова: економічна культура, система цінностей, економічні цінності, економічні ролі, соціальні норми.

Бондарець М. В. Теоретические аспекты трансформации экономических ценностей общества. В статье определено место экономических ценностей в системах типологизации ценностей, раскрыто понятие экономических ценностей в философском и социальном аспектах. Прослежена взаимосвязь и взаимовлияние между экономическими ценностями и экономической культурой. Проанализированы теоретические модели ценностей, которые соответствуют различным типам экономической системы.

Ключевые слова: экономическая культура, система ценностей, экономические ценности, экономические роли, социальные нормы.

Maryna Bondarets. Theoretical aspects of transformation of economic values of society. The article defines the place of economic values in the typological systems of values, discloses the concept of economic values in philosophical and social aspects. The interconnection and mutual influence between economic values and economic culture is traced. The theoretical models of values that correspond to various types of economic systems are analyzed.

Keywords: economic culture, value system, economic values, economic roles, social norms.

У науковому дискурсі застосовується складна, багаторівнева системна структура цінностей. Слід зазначити, що існують різні підходи до цієї проблеми, підставою яких виступають і сфера створення цінностей, і сфера споживання, і сфера мотивації, і сфера функціонування. Найбільш загальна з них – це виділення матеріальних і духовних цінностей, природа яких обумовлена життям і діяльністю

людини і суспільства. Матеріальні цінності пов'язані з практичною діяльністю людини з освоєння природи і створення продуктів, які забезпечують матеріальні потреби суспільства і людини. Вони знаходять своє вираження в речовій формі і залучаються в суспільне виробництво. Що стосується духовних цінностей, то вони не завжди несуть в собі утилітарний сенс, не мають меж споживання, дочасні. Саме духовні цінності складають ключовий зміст морального імперативу.

Інший вид класифікації акцентує увагу на змістовній характеристиці цінностей. Сюди відносять цінності соціальні, економічні, політичні, правові, моральні, естетичні та інші. Фахівці налічують багато десятків таких цінностей.

Ще однією підставою для класифікації служать носії цінностей, в якості яких виступають соціальні групи, класи, нації, етноси, держави, цивілізації. Доповнюють цей вид класифікації громадські та індивідуальні цінності.

Тому окремі економічні цінності можуть входити до тієї чи іншої класифікації.

У роботі поняття економічних цінностей розглядається нами здебільшого у філософському аспекті та соціальній площині функціонування суспільства.

Економічні цінності, що панують у суспільстві, є компонентом економічної культури і не можуть розглядатися окремо від неї.

Економічні цінності – це загальноприйняті уявлення відносно цілей, яких повинна прагнути людина в економічній діяльності. Вони функціонують у формі ідеалу, основоположних принципів мислення і є ідеальними критеріями оцінки економічних подій, явищ і процесів.

Економічні цінності містять переваги відносно таких понять, як «багатство», «гроші», «засоби придбання доходів», а також – відносно більш абстрактних категорій, таких як «капіталізм», «соціалізм», «індивідуалізм», «економічна свобода», «рівність» тощо. У будь-якому суспільстві, а також на рівні окремої соціальної групи функціонує своя ієрархія економічних цінностей [1]. Тому економічні цінності можуть бути як благом, так і злом в різних і навіть в одній соціальній групі в залежності від сприйняття їх окремим індивідумом.

На думку соціологів [2], економічна культура виступає регулятором економічної поведінки у суспільстві, що відбувається через взаємодію її інституціональної та особистісної складових.

До інституціональної складової відносять цінності та соціальні норми, які характеризують економічні інститути, такі як: виробництво,

споживання, розподіл, ринок, підприємництво тощо. А також цінності та норми інших соціальних інститутів, серед яких: право, мораль, політика, ідеологія, наука, сім'я, освіта, релігія та інші, які не знаходяться в економічній площині, але прямо взаємодіють із нею. Цінності й норми, що приходять в економіку зі вищевказаних сфер, набувають відповідних рис і у такому вигляді утворюють особливий інституціональний аспект економіки та економічної культури.

Особистісна складова економічної культури виражає цінності, норми, інтереси та інші окремі риси свідомості суб'єктів економічної діяльності. До них належать два види цінностей: цінності працівників, що характеризують їх статус у суспільстві (вид роботи, посада, зарплата та ін.); цінності, що належать до самореалізації суб'єктів у економічній сфері (можливості кар'єри, професійне удосконалення, цінність володіння й розпорядження власністю, ресурсами, економічна самостійність тощо). Ці види цінностей є функціональними та розкривають соціальні якості суб'єктів економіки. Окрім цього, існують загальнолюдські цінності, які також впливають на економіку через загальнолюдські зв'язки. До таких цінностей варто віднести гуманізм, соціальну справедливість, свободу, прогресивний розвиток, неприйняття насильства тощо. До цінностей вищого порядку, від яких залежить людський прогрес, відносяться здатність захищати та зберігати культурні цінності та особливості націй та народів.

Суб'єкти економічних відносин, до яких відносяться працівники і споживачі, по-різному вбирають до себе культурні риси суспільства, в якому вони існують, і утворюють різні культурні типи на основі економічних ролей, які вони виконують. В свою чергу економічні ролі – це вимоги, які суспільство пред'являє до суб'єктів, норми, які мають ними виконуватися.

Для суспільства вкрай важливо, щоб економічні ролі, призначені для задоволення його потреб, виконувались, а всі потреби були забезпечені існуючими ролями. Для досягнення вказаних цілей суспільство здійснює регулювання, яке передбачає:

- поліпшення системи діючих економічних ролей, інституціоналізацію ролей, що відображають нові суспільні потреби, і позбавлення морально застарілих ролей;
- удосконалення володіння економічними ролями для забезпечення більшої самореалізації індивідів, що відіграють найважливіші ролі у суспільстві: професійні, посадові, розподільні та інші.

У XX ст. відбулася зміна типу економічної культури. Якщо раніше

вона спиралася на традиції та звички, то нині – базується здебільшого на раціональних засадах. У зв'язку з цим актуалізується пошук відповідних засобів стимулювання економічної діяльності.

Інституціональний і особистісний аспекти економічної культури взаємопов'язані між собою через функціонування у сфері економіки індивідуумів – носіїв певних цінностей і норм поведінки, які закріплюються в економічних інститутах. Як вже було зазначено, на ці інститути впливають і цінності, притаманні іншим сферам суспільства, – політичній, правовій, моральній тощо. Існує і зворотній зв'язок, коли економічні інститути формують адекватні їм суб'єкти економіки, закріплюючи в них системи цінностей економічних інституцій.

Основним завданням економічної культури як соціального механізму є регулювання економічної поведінки соціального суб'єкта через виконання трансляційної, селекційної та інноваційної функцій. Чим розвиненіше й повніше здійснюються названі функції у процесі регулювання економічної поведінки соціального суб'єкта, тим краще виявляє себе економічна культура як соціальний механізм цього процесу. Отже, ефективність регуляції економічної поведінки з боку економічної культури буде різною для різних типів економіки.

Перейдемо до розгляду систем цінностей, притаманних різним типам економічних систем, котрі виокремив в своїх працях Б. Гаврилишин [3] і які було в подальшому розвинуто вітчизняними вченими. Згідно з його доробком, в основі економіки вільного підприємництва – капіталістичної або ринкової економічної системи – знаходяться індивідуалістсько-конкурентні цінності; економіці узгодженого вільного підприємництва, варіантами якої є ринковий або розподільчий соціалізм, відповідають групово-кооперативістські цінності; адміністративно-командній, або плановій економіці, притаманні егалітарно-колективістські цінності [4, с. 49-51].

У роботі [5] виділено теоретичні моделі цінностей, які відповідають тому чи іншому типу економічної системи.

Запропоновану шкалу цінностей формують такі показники:

1. Цінності, ідеї: економічна свобода / економічна захищеність, гарантії; цінність економічної свободи та відповідальності як її зворотного боку / відмова від свободи ціною відповідальності; приватна власність / державна власність; спосіб вирішення основних економічних питань (що і як виробляти, розподіл ресурсів): ринковим механізмом / державними органами; перерозподіл прибутків здійснюється ринковим механізмом / державними органами; економічна ефективність / економічна рівність.

2. Цінності, якості взаємовідносин: економічний індивідуалізм, автономність / економічний колективізм, добровільне підпорядкування; мета економічної діяльності індивіда: особистий успіх / суспільний добробут; партнерство / патерналізм; конкуренція / солідарність.

3. Цінності, якості особистості: творчість / слідування стандартам; ініціативність / виконавчість; нонконформізм / конформізм.

Відомо, що однією з пріоритетних цілей соціально-економічного розвитку України є формування соціально орієнтованої ринкової економіки, якій відповідає такий тип економічної системи, як ринковий або розподільчий, соціалізм. Ця система знаходиться у проміжку між соціалізмом, який відноситься до планового або адміністративно-командного типу економічної системи, та лібералізмом, який сповідує ринкова економіка або економіка вільного підприємництва. Соціально орієнтоване господарство поєднує ринкову свободу з опорою індивідуума на власні сили та спирається на принципи соціальної рівності та справедливості. Соціально орієнтована економіка припускає державне регулювання в межах, необхідних для ефективного соціально-економічного розвитку. Сьогодні не існує жодної держави світу, де би не застосовувалося державне регулювання певних сфер та галузей економіки, однак в різних країнах державне втручання різниться за методами та обсягом.

З початком перебудови національних економік держав пострадянського простору, в тому числі України, дослідники соціально-економічних процесів успіхи та невдачі реформ значною мірою пов'язували із станом економічної культури населення та її цінностями. У зв'язку з цим питання взаємовпливу та взаємозв'язку економічної культури і цінностей у конкретній економічній системі України потребує подальшого наукового аналізу та розробки.

Використані джерела та література:

1. Матвеев С. О., Лясота Л. І. Економічна соціологія [Електронний ресурс]. URL: http://tourlib.net/books_others/matveev102.htm (дата звернення 11.04.2019)
2. Косале Л. Я., Рывкина Р. В. Социальные механизмы как регуляторы социальных процессов. – М.: Изд-во МГУ, 1980. 354 с.
3. Гаврилишин Б. Дороговкази в майбутнє / Б. Гаврилишин; пер. з англ. Л. Л. Лещенко. – К.: Основи, 1992. 238 с.
4. Економічна теорія: макро, і мікроекономіка / За ред. З. Ватаманюка, С. Панчишина. – К.: Альтернативи, 2001. 608 с.
5. Бурак Т. О. Цінності економічної культури та оптимальний спосіб організації господарювання у переконаннях населення Львівщини [Електронний

УДК 94 : 316.774

Горовий В. М.

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ ІНФОРМАЦІЙНОЇ СИСТЕМИ В УМОВАХ АКТИВІЗАЦІЇ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ПЕРЕТВОРЕНЬ

Розглядаються перспективи національного розвитку в умовах активізації глобалізаційних процесів та інформатизації. В умовах утвердження електронних технологій в якості основних в сучасних інформаційних обмінах визначаються провідні тенденції трансформації інформаційної системи на рівні держави, нації. Акцентується увага на тому, що в постіндустріальному суспільстві ефективний суспільний розвиток можливий лише за умови успішного виконання державою завдань, пов'язаних як зі створенням механізмів впровадження в суспільну практику ресурсів глобального інформаційного простору, так і з активізацією власного інфотворення, введення в обіг продукуючої на території даної держави інформації розвитку, реалізацією власних інформаційних продуктів на міжнародних ринках інформації.

***Ключові слова:** глобалізація, національний розвиток, законотворення, інформаційні обміни, соціальні інформаційні комунікації, інформатизація, інформаційний простір.*

Горовой В. Н. Особенности формирования национальной информационной системы в условиях активизации глобализационных преобразований. Рассматриваются перспективы национального развития в условиях активизации глобализационных процессов и информатизации. В условиях утверждения электронных технологий в качестве основных в современных информационных обменах определяются основные тенденции трансформации информационной системы на уровне государства, нации. Акцентируется внимание на том, что в постиндустриальном обществе эффективное общественное развитие возможно лишь при условии успешного выполнения государством задач, связанных как с созданием механизмов внедрения в общественную практику ресурсов глобального информационного пространства, так и с активизацией собственного инфотворения, введения в оборот производимой на территории данного государства информации развития, реализацией собственных информационных продуктов на международных рынках информации.

***Ключевые слова:** глобализация, национальное развитие, законотворчество, информационные обмены, социальные информационные коммуникации, информатизация, информационное пространство.*

Valery Gorovy. Features of formation of the national information system in the conditions of activation of globalization transformations. Prospects of national development under conditions of activation of globalization processes and

informatization are considered. In the conditions of the affirmation of electronic technologies as the main ones in modern information exchanges, the leading tendencies of transformation of the information system at the state, nation level are determined. Attention is drawn to the fact that in post-industrial society effective social development is possible only if the state successfully fulfills the tasks related to the creation of mechanisms for the introduction into the public practice of resources of the global information space, as well as the activation of its own information production, putting into circulation of this state of information development, sales of its own information products in international information markets.

Keywords: *globalization, national development, lawmaking, information exchanges, social information communications, informatization, information space.*

Посилення загальносуспільного значення глобалізації відбувається на основі розвитку науково-технічного прогресу і, насамперед, – розвитку електронних інформаційних технологій. Сучасні інформаційні технології стали ефективним провідником економічних і політичних інтересів, насамперед, провідних країн-глобалізаторів, що найбільш успішно розвивають інформаційну базу своєї експансії в усіх регіонах світу. Така експансія сприяє швидкому поширенню уніфікації, що є загрозою самобутньому розвитку націй і держав, оскільки загальна уніфікація в кінцевому підсумку є тупиковим варіантом суспільного розвитку внаслідок звуження можливостей для багатоваріантного реагування на проблеми розвитку цивілізації в цілому.

Проблеми глобалізації, їх вплив на національний розвиток і роль держави у їх вирішенні знаходять своє відображення в науковій літературі останнього періоду, зокрема в роботах Д. Белла, М. Кастельса, І. Валлерстайна, Дж. Сороса, О. Білоруса, О. Зернецької, творчого колективу під керівництвом академіка О. Онищенка та ін.

Поряд із цим розвиток функцій держави в умовах інформаційного суспільства, вдосконалення механізмів державного сприяння національному прогресу, еволюції національного інформаційного простору в умовах посилення глобальних інформаційних впливів потребує подальшого аналізу. Такий аналіз актуалізується у зв'язку із загостренням проблеми інноваційних підходів до адаптації сучасних динамічних інформаційних процесів, пов'язаних із глобалізаційною активністю.

Метою цієї статті є розгляд основних тенденцій вдосконалення організаційно-інформаційних впливів сучасної держави, нації в умовах посилення глобалізаційних впливів, перспектив забезпечення трансформації національного інформаційного простору в інтересах розвитку суверенної України.

В умовах глобальних загальноцивілізаційних перетворень, що на

основі стрімкого розвитку здобутків науково-технічного прогресу відбуваються в сучасному світі, проявляються також нові характерні особливості процесу регіонального розвитку в сучасній Україні. Вони породжують нову соціокультурну реальність постсоціалістичного суспільства.

У цій реальності, як і раніше в людській історії, рушійною силою суспільних трансформацій виступає той елемент культури, який в даний момент часу забезпечує найбільшу динаміку розвитку. Сьогодні таким елементом є інформаційна сфера, яка на базі електронних інформаційних технологій, поширення новітніх засобів комунікації здійснює зростаючий вплив на всі сфери суспільного життя. Можна стверджувати, що вигляд сьогоденного світу визначили три технологічні «прориви»:

- створення глобальної мережі Інтернет (як інформаційного простору);
- розробка стандарту проектування інтернет-ресурсів Web 2.0 і поява соціальних мереж (як комунікаційного простору і простору загальної творчості);
- створення і поширення мобільних засобів зв'язку, мобільних комп'ютерів і систем геопозиціонування, що створило можливість практично перманентного перебування мільйонів людей «на зв'язку» в цьому просторі.

Д. Белл у своїй концепції постіндустріального суспільства сформулював завдання, що є актуальними в тому числі й для сучасної вітчизняної інформатизації. Даний процес, як передбачав дослідник,:

- « ... зміцнює роль науки і знання як основної інституційної цінності суспільства;
- роблячи процес прийняття рішень більш технічним, все більше залучає вчених, економістів у політичний процес;
- поглиблюючи існуючі тенденції в напрямі бюрократизації інтелектуальної праці, викликає до життя набір обмежувачів традиційних визначень інтелектуальних інтересів і цінностей;
- створюючи і примножуючи технічну інтелігенцію, піднімає серйозне питання ставлення технічного інтелекту до гуманітарного» [1].

Становлення нового, постіндустріального суспільства в Україні, як і в інших країнах світу, обумовлює необхідність організаційного вдосконалення соціальної сфери, виходячи із зростаючої складності завдань, що постають перед нею, створення умов для розвитку її усвідомленої самоорганізації.

Відповідно держава як гарант відображення інтересів суспільного розвитку, що в перспективному вимірі не може бути відокремленим від розвитку національного, має виконувати в контексті розвитку загальноцивілізаційних інформаційних процесів ряд внутрішніх і зовнішніх функцій. Серед зовнішніх функцій на сьогодні найбільш важливими є:

- організація використання в інтересах національного розвитку інформаційних ресурсів загальноцивілізаційного значення та здійснення національного внеску в розвиток цих ресурсів;
- включення як на загальнодержавному рівні, так і на рівні організації підтримки суб'єктів національного інформаційного виробництва в активну діяльність на міжнародних ринках інформації;
- організація протистояння зовнішнім загрозам для національних інформаційних ресурсів, в тому числі – інформаційним агресіям та інформаційним війнам проти держави.

Серед функцій внутрішніх особливого значення набувають на нинішньому розвитку інформатизації наступні:

- функція забезпечення доступу до інформації всім категоріям громадян, всім соціальним структурам в системі суспільної організації;
- налагодження ефективного інформаційного обміну для забезпечення суспільного розвитку, еволюції правової держави і громадянського суспільства;
- сприяння національному інформаційному виробництву, підвищенню ефективності використання інформаційних ресурсів, зростанню, таким чином, інформаційного потенціалу суспільства;
- організація безпеки національних інформаційних ресурсів, розвитку інформаційної бази національного розвитку.

Глобалізаційні процеси при закономірному дотриманні спадкоємності в усіх аспектах суспільної діяльності обумовлюють суттєве зміщення акцентів у реалізації функцій сучасної держави в інформаційній сфері. Все більшою мірою в процесі розвитку інформаційного суспільства це стосується організації використання в інтересах національного розвитку інформаційних ресурсів загальноцивілізаційного значення.

Ця база створює можливості для творчого вибору закономірних способів змін у всіх сферах життя, у тому числі й у виробничій сфері, в прогностичному передбаченні напрямів розвитку, в дедалі глибшому проникненні в навколишню дійсність. Вона зумовлює появу механізмів самоврівноважування різних форм соціального життя. При цьому

«зростання єдності, цілісності людства, утвердження колективності як його органічної властивості є однією з основних тенденцій загальноцивілізаційного процесу» [2].

Держава має сприяти використанню даного джерела готової до впровадження в суспільну практику інформації, відповідної викликам сучасності. Така інформація має допомогти підвищенню ефективності національного інформаційного виробництва в напрямках, що розробляються вітчизняною наукою, і заповнити лакуни в системі цього виробництва, що утворюються внаслідок об'єктивної неможливості охоплення в національних масштабах всіх напрямів сучасного інформаційного розвитку. При цьому потрібно забезпечити досягнення такого рівня адаптації зарубіжної інформації, коли вона, відображаючи загальноцивілізаційну тенденцію, не буде суперечити прогресу в суспільному розвитку, національним здобуткам у розвитку інфосфери. Слід при цьому також зазначити, що доведення адаптаційних підходів до крайності, до самоізоляції від загальноцивілізаційного інтелектуального потенціалу в процесі прискорення суспільного розвитку стає згубним для інтересу національного.

Оптимізація процесу введення в систему національних інформаційних ресурсів інформації глобального інформаційного простору необхідна, виходячи з того, що:

- **по-перше**, історичну перспективу матимуть ті національні спільності, які зможуть здійснювати суспільнозначимий вклад у розвиток і ефективне використання загальноцивілізаційної інформаційної бази, зуміють ефективно організувати найважливіше для нашого часу виробництво – виробництво інформації.

- **по-друге**, будь-яка з існуючих націй сьогодні має перспективу для свого збереження і розвитку «при умові опори на власну інформаційну базу як повноправну складову глобального інформаційного простору» [3, с. 103-104] (при цьому під повноправною складовою розуміється база, поповнювана постійно важливою, суспільнозначимою інформацією). Звичайно ж, генеруючи інформацію для своєї інформаційної бази, для реалізації тих чи інших міжнародних проектів, вона має співвідносити нову інформацію із уже наявною в глобальному інформаційному просторі, має використовувати вже існуючі масиви інформації в нерозроблюваних нею напрямках.

З розвитком глобальних інформаційних процесів актуалізується завдання держави, пов'язане як зі створенням механізмів впровадження в суспільну практику нової зарубіжної інформації, так і з уведенням в

загальносуспільний обіг продукрованої на території даної держави інформації, представленням власних інформаційних продуктів на міжнародних ринках інформації. При цьому державне сприяння має бути продуктивним при просуванні на зовнішніх ринках не лише продукції виробництва державних інформаційних центрів, але й для продукції громадських організацій та приватного виробництва.

Оскільки дані ресурси разом із тими, що використовуються насамперед в інтересах національного розвитку, як, скажімо, суверенні інформаційні ресурси, в сукупності відносяться до категорії суспільнозначимих, організація їх виробництва також має бути стимульована державою.

Розвиток глобальних процесів на основі всеосяжної інформатизації створює широку різноманітність інформаційних загроз [4, с.143-153] – від витіснення на внутрішньому інформаційному ринку вітчизняних продуктів більш конкурентоздатними в силу опори на передову матеріально-технічну і технологічну базу зарубіжними інформаційними продуктами аж до ведення цілеспрямованих, зі все більш відчутною вражаючою силою в боротьбі за розум громадян, інформаційних воєн.

У зв'язку з цим держава зобов'язана для захисту свого інформаційного простору використовувати всі традиційні правові, правоохоронні важелі, свій вплив на вертикальні інформаційні комунікації, засоби комплектації вітчизняними і зарубіжними ресурсами національних інформаційних баз, а також державну систему інформаційного виробництва. В інформаційних протистояннях на нинішньому етапі суспільного розвитку остання набуває все більшого значення, оскільки здатна генерувати контрпропагандистські інформаційно-аналітичні продукти, з їх допомогою діяти на упередження при організації ефективної прогнозно-аналітичної роботи [5, с. 17-18].

Внутрішні функції держави в сфері інформаційної діяльності також пов'язані із перспективами національного розвитку і залежать також від оптимальної організації використання основного ресурсу розвитку – інформаційного. У зв'язку з цим як на міжнародному, так і на внутрідержавному рівні потребує постійної уваги проблема оптимізації та розвитку системи сучасних інформаційних комунікацій, інформаційно-аналітичних центрів, центрів збереження і організації використання суспільнозначимих інформаційних ресурсів. При ефективній організації системи вертикальних соціальних комунікацій [див. 5, с. 7-23; 6, с. 9-23] держава на даному етапі розвитку є основним інструментом консолідації в суспільстві, «організуючим началом і

координатором буття» [7, с. 17] інформаційної системи, що охоплює національний інформаційний простір, сприяє його розвитку, забезпечуючи в процесі своєї трансформації прогрес у сфері демократичних перетворень.

Таким чином, соціальні інформаційні комунікації використовуються як важливий інструмент соціальної координації проявів самовираження людини як члена суспільства, члена тих чи інших соціальних структур. При цьому, як зауважував Г. Кардозо, «...ми бачимо присутність нового поняття простору, де фізичне і віртуальне впливає одне на одне, закладаючи підґрунтя для виникнення нових форм соціалізації, нових форм життя і нових форм соціальної організації» [8]. Активний розвиток соціальних мереж як механізму горизонтальних інформаційних обмінів протягом останнього десятиріччя набув таких масштабів, що його можна кваліфікувати в якості нового етапу у формуванні внутрісуспільної системи соціальної організації [9].

Сьогодні життя кожної людини вплетене в густу мережу найрізноманітніших соціальних зв'язків і дій. Кожен суспільний індивід стає учасником й одночасно їх творцем. І в цій постійно ускладнюваній суспільній організації, що розвивається на постійно збагачуваній інформаційній основі, кожен дієздатний її член бере участь у наповненні такої кількості інформаційних баз – основи будь-якої діяльності, – яка відповідає кількості виконуваних ним соціальних функцій [див. 10, с. 20-22]. З розвитком процесу, коли громадяни за власною ініціативою стають творцями нової, розгалуженої системи соціальних комунікацій, наповнюють її актуальним суспільнозначимим змістом, створюються нові умови для самовияву творчої ініціативи учасників спілкування, підвищення якості реалізації творчого потенціалу суспільства. Рівень формування і використання цього потенціалу буде визначальним для місця і ролі нації, держави в новій соціальній ієрархії сучасності. І держава має створити всі необхідні умови, дієві суспільні механізми для забезпечення розвитку суспільнозначимої творчої ініціативи, ефективного функціонування необхідних соціальних ліфтів, які мають забезпечити реалізацію творчих можливостей членів суспільства в його інтересах.

Розвиток соцмереж не лише відкрив нові можливості для спілкування односторонніх, для самоорганізації членів людських спільностей за інтересами, що в цілому сприяє піднесенню творчого потенціалу суспільства. Він виявляє також нові проблеми в справі його внутрішньої самоорганізації з урахуванням постійного прогресу

техніко-технологічної бази інформаційних процесів, що також стають викликами сучасній державі.

І, нарешті, соціальні мережі, незважаючи на те, що в практику спілкування ввійшли лише протягом останніх 5 – 7 років, стали вже важливим інструментом активізації горизонтального спілкування як основи для організації соціальних протестів – як таких, що сприяють вдосконаленню суспільної організації, так і тих, що в силу емоційного впливу і некритичного ставлення до реального життя за межами комп'ютерних спільнот проявляються у вигляді деструктивних виступів, використовуються внутрішніми і зарубіжними маніпуляторами інформацією для вирішення цілей, не пов'язаних із національним прогресом. Можливості технологій соціальних мереж вносять нові корективи і в уявлення про інформаційну безпеку.

Згідно з дослідженнями Національної ради по розвідці США інформаційні війни будуть домінантним фактором у нинішньому столітті. Вони будуть вестися на всіх рівнях соціальної структури сучасного людства, до міждержавного рівня, між блоками держав включно [11]. В контексті посилення зарубіжних негативних впливів, що набувають ознак інформаційної війни, абсолютно необхідним кроком має стати упорядкування інформаційної діяльності в загальнодержавному вимірі, вдосконалення її координації аж до формування національного інформаційного комплексу. В умовах інформаційної війни лише така загальносуспільна координація дає можливість оперативно реагувати на інформаційні диверсії, передбачати майбутні інформаційні загрози для національного інформаційного простору, знаходити шляхи їх нейтралізації, забезпечувати достовірною інформацією громадян власної країни, в тому числі й тих, які сьогодні знаходяться під чужими інформаційними впливами, а також інформувати про ситуацію в країні міжнародну спільноту, громадську думку за кордоном. Така координація має одержати відповідну законотворчу підтримку.

В рамках національного інформаційного простору серйозна увага має бути приділена організації діяльності ЗМІ. В умовах інформаційної війни до них мають жорстко застосовуватись правові акти, що стосуються інформаційної безпеки. Всі видання в умовах інформаційного протистояння, незалежно від права власності, мають надавати свою платформу для розміщення офіційної державної інформації, контрпропагандистським матеріалам.

Зростаюча структурна складність суспільства обумовлює необхідність відповідного вдосконалення організації керування

соціальним організмом як єдиним цілим і оптимізації діяльності складових відповідно до сфери їх функціонування. Здійснення управлінських функцій на всіх рівнях реалізації обумовлює сприяння постійному вдосконаленню системи соціальних зв'язків. Лише вмотивовано складна соціальна організація суспільства може успішно долати проблеми зростаючої складності, що виникають перед людством сьогодні. Видова різноманітність і якість цих комунікацій, наповнення їх якісною соціально значимою інформацією є одним з найважливіших показників рівня розвитку інформаційного суспільства й динаміки цього розвитку в зіставленні з процесами змін навколишньої дійсності.

Оскільки в сучасній суспільній практиці наявне фактичне запізнення в реагуванні на зовнішні і внутрішні інформаційні виклики національному розвитку, які зростають і множаться під впливом інформатизації та інтенсифікації глобалізаційних проявів, підходи до здійснення правотворчої та правоохоронної діяльності в державі потребують принципового оновлення. У правотворчій роботі при цьому насамперед необхідно відмовитись від практики підготовки правових актів «по факту» змін, що відбуваються в житті суспільства. Прискорення темпів суспільного життя робить таку правову реакцію на зміни запізнілою і неефективною. Прогнозний підхід до організації правотворення має насамперед передбачати створення необхідних умов для еволюції сучасної соціальної структури суспільства, особливо зважаючи на розвиток її специфічних особливостей.

З розвитком інформаційних технологій, можливостей для спілкування комп'ютеризованої частини суспільства, розвитком інтернет-економіки й політики має розвиватися і відповідне інтернет-законодавство, і структури, що забезпечують його дотримання, структури правоохоронні. Сприяючи розвитку демократії, свободи слова в Інтернеті, ці структури мають забезпечити розумні рамки цього процесу, за якими має лишитися все, що заважає розвитку суспільства. Зміцненню соціального організму в умовах інформатизації має сприяти розвиток правової бази вдосконалення інформаційного спілкування влади з громадянами, розвиток електронного врядування. Зміцненню економічної бази системи інформаційної діяльності має слугувати правова база, спрямована на стимулювання економічних та політичних важелів розвитку інформаційного потенціалу нації та держави.

Таким чином, на появу нових інформаційних викликів сучасна держава, навіть не входячи до числа провідних глобалізаторів, може відповісти системою організаційно-правових заходів на новому рівні

самоорганізації, структурною трансформацією, розвитком системи сучасних інформаційних комунікацій, що надаватиме цьому суспільному інституту нової життєздатності.

Використані джерела та література:

1. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. М. : Academia, 1999. 949 с.
2. Кремень В. Г. Політична безпека України: концептуальні засоби та система забезпечення. / В. Г. Кремень, І. Ф. Бінько, С. І. Головащенко. К. : МАУП, 1998. 92 с.
3. Горовий В. М. Особливості розвитку соціальних інформаційних баз сучасного українського суспільства. Монографія. К. : НБУВ, 2005. 383 с.
4. Національний інформаційний суверенітет у контексті розвитку новітніх інформаційних технологій / О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. К. : НБУВ, 2011. 154 с.
5. Національний інформаційний комплекс і його роль у глобальному інформаційному просторі / О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. К. : НБУВ, 2014. 267 с.
6. Соціальні мережі як інструмент взаємовпливу влади та громадянського суспільства / О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. К. : НБУВ, 2014. 260 с.
7. Маца К. А. Земная планетарная система (Опыт исследования системной организации Земли). Монография. К. : Издательство географической литературы «Обрії», 2011. 264 с.
8. Cardoso C., 1998. Para uma sociologia do ciberespaco: comunidades virtuais em portuques. Oeiras, Portugal: Celta Edito.ra. [Електронний ресурс]. URL: https://www.researchgate.net/publication/301789423_Contributos_para_uma_sociologia_do_ciberespaco (дата звернення 10.04.2019)
9. Особливості прояву соціальних мереж в системі інформаційних обмінів українського суспільства // Соціальні мережі як інструмент взаємовпливу влади та громадянського суспільства / О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. К. : НБУВ, 2014. С. 9-41.
10. Інформаційна складова соціокультурної трансформації українського суспільства: монографія / О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. К., 2012. 253 с.
11. Чилачава Т., Кереселидзе Н. Модели информационной войны [Електронний ресурс]. URL: <http://www.apsny.ge/analytics/1268790856.php> (дата звернення 16.03.2010.)

**АКТУАЛИЗАЦИЯ ЦЕННОСТЕЙ ДИСКУРСНЫХ
СООБЩЕСТВ В КОНТЕКСТЕ МЕЖДУНАРОДНОГО
АРТ-ПРОЕКТА**

Данное исследование проведено на перекрестке таких научных дисциплин, как социология, культурология, дискурсология и дискурс-лингвистика, то есть лингвистика, изучающая специфику функционирования макроединиц коммуникации – текстов и дискурсов. В статье дается теоретический комментарий ключевых исследовательских категорий (дискурс, дискурсное сообщество) в их пересечении с категорией «социальная группа» и в контексте с обсуждением возможностей изучения ценностей подвижных, а значит – открытых трансформациям – групп социума. Реализация такой возможности дана на примере категоризации дискурса респондентов ряда социальных групп, актуализированных на 5-м (2019) фестивале открытого международного арт-проекта «Вуліца Бразіл», проводимого с 2014 г. в столице Беларуси.

Ключевые слова: международный интердисциплинарный арт-проект, социологический интернет-опрос, дискурсные сообщества / группы; ценности, актуализируемые в дискурсе респондентов.

Ухванова-Шмигова І. Ф., Єлсукова Н. А. Актуалізація цінностей дискурсних спільнот в контексті міжнародного арт-проекту. Дане дослідження проведено на перетині таких наукових дисциплін, як соціологія, культурологія, дискурсологія і дискурс-лінгвістика, тобто лінгвістика, що вивчає специфіку функціонування макроодиниць комунікації – текстів і дискурсів. У статті дається теоретичний коментар ключових дослідницьких категорій (дискурс, дискурсне співтовариство) у їх перетині з категорією «соціальна група» і в контексті з обговоренням можливостей вивчення цінностей рухливих, а значить – відкритих трансформаціям – груп соціуму. Реалізація такої можливості дана на прикладі категоризації дискурсу респондентів низки соціальних груп, актуалізованих на 5-му (2019) фестивалі відкритого міжнародного арт-проекту «Вуліца Бразіл», що проводиться з 2014 р. в столиці Білорусі.

Ключові слова: міжнародний інтердисциплінарний арт-проект, соціологічне інтернет-опитування, дискурсні спільноти / групи; цінності, які актуалізуються в дискурсі респондентів.

Iryna Ukhvanova-Shmygova, Natalia Yelsukova. Actualization of values of discourse communities in the context of international art project. The research presented in the article involves the approaches of Sociology, Cultural Studies, Discourse Studies and Discourse Linguistics with a focus on functional macrosigns of communication (texts and discourses). Together with suggesting our theoretical comments on the way key research categories discourse and discourse community are intercrossing with the category social group, we discuss the opportunities of studying the values of such groups that are flexible and open to transformations. The opportunities'

realization is given on the example of studying the discourse of respondents who represent certain discourse communities actualized at the 5th festival (2019) of the International art-project «Vulica Brasil» that function in Minsk, the capital of Belarus, since 2014.

Keywords: *International interdisciplinary art-project, internet questionnaire, discourse communities / groups; the discourse of respondents, actualized values.*

1. Введение

Пилотажное исследование, предпосылки и результаты которого представлены в данной статье, проведено на перекрестке социального и филологического знаний. В частности, в *поле исследования* вплетены социология, культурология, дискурсология и дискурс-лингвистика. Последняя демонстрирует включение в область прикладного знания так называемой макролингвистики, а именно: лингвистики, изучающей специфику функционирования макроединиц коммуникации в открытом социальном пространстве.

Наш объект – ценности двух социально-ролевых групп, актуальных в контексте пилотного исследования интердисциплинарного международного арт-события (5-го фестиваля проекта Vulica Brasil, функционирующего в Минске, столице Беларуси, с 2014 г.). Эти группы – «организаторы фестиваля» и «кураторы групповых арт-проектов». Значимость материала представлена предложением Посольства Федеративной Республики Бразилия в Республике Беларусь (которое с 2014 г. поддерживает участие в фестивале известных стрит-арт художников своей страны, как и представителей архитектурного бюро г. Сан-Пауло) передать бесплатно городу Минск общий план преобразования и развития «полуострова», формируемого изгибами реки Свислочи в районе ул. Октябрьской, где, главным образом, и реализует себя фестиваль все эти годы.

Предмет исследования – мобильная, открытая трансформациям социальная группа, актуализирующая единый дискурс-репрезентированный ценностный профиль. Цель статьи – реконструкция и описание ценностного профиля дискурс-сообщества, проявленного в пространстве двух социально-статусных групп с пересекающимися коммуникативно-ролевыми характеристиками. Цель соотнесена с задачами пилотного исследования. Реализуя исследовательский интерес к способам репрезентации ценностных профилей дискурсных сообществ, мы подготовили и разместили на интернет-сайте фестиваля опросный лист, задачами которого стали: (1) определение оснований для разделения респондентов на *дискурс-сообщества* с учетом их вовлеченности в деятельность фестиваля и (2)

получение ценностного дискурс-профиля конкретного сообщества. Осуществленный в ходе исследования пилотаж полученных за первые две недели ответов позволил решить также две промежуточные задачи, необходимые для последующего масштабного изучения дискурсной специфики актуализации ценностей, порождаемых в контексте проектов подобного рода. *Промежуточными задачами* нашего case-study, равно как и статьи, стали: (1) тестирование и корректировка опросного инструментария по степени понимания вопросов респондентами и полноты ответов; выявление готовности респондентов актуализировать **ценности своей дискурсной группы**, привнося в общую социально-детерминированную картину мира ее оценку и свое индивидуальное прочтение, значимое как для общества в целом, так и для самих участников события; (2) анализ ответов респондентов путем определения категориальной структуры ценностного профиля изучаемой дискурсной группы и (3) вывод-комментарий о возможностях эффективного решения общих задач исследования.

Актуальным методом работы с ответами на открытые вопросы (которых в нашем интернет-опросе с использованием гугл-форм оказалось большинство) стал дискурс-анализ, сфокусированный на реконструкции содержания категорий, актуализирующих дискурс социально-детерминированных, но индивидуально репрезентированных ценностей изучаемой социальной группы⁴.

2. Дискурс, дискурсное сообщество (социальная группа): теоретический комментарий

Под *дискурсом* в контексте исследования понимается порождаемый респондентами контент, то есть смыслы, интерпретируемые в рамках исследовательского контекста и непосредственно зависимые от актуализируемых респондентами операциональных категорий содержания и маркеров их репрезентации, а также от актуализируемых респондентами вербальных характеристик своей саморепрезентации⁵.

⁴ В стремлении вписаться в общую дискуссию методологов, работающих над изучением ценностей открытых трансформаций социальных групп и переосмысливающих в контексте нового объекта исследования (1) ключевые понятия (*функциональная структура ценности* и *ценностный профиль социальной группы*) и (2) методы качественного анализа, актуальные для работы с ответами респондентов на открытые вопросы (роль которых в контексте ценностных исследований социума трудно переоценить), мы предполагаем увидеть то, что нас объединяет, а именно: внимание к индивидуальной рефлексии респондента и исследователя; внимание к частному, ситуативному в контексте общего социально-значимого; наконец, внимание к категориальным и вербальным маркерам репрезентации ценности. (См. [1; 2; 3])

⁵ О специфике реконструкции контент-формирующих категорий макро- и микроуровней коммуникации в рамках дискурс-исследований, основанных на каузально-генетическом моделировании дискурсов, – подход, в рамках которого выполнено данное исследование, см. в [4; 5].

Под *дискурсной группой* нами понимается такая социальная группа, в которой ее члены, взаимодействуя в процессе коммуникации, актуализируют себя как ее часть, порождая ценности событийно-деятельностного и рефлексивно-интерактивного планов. Эти планы репрезентируют себя в категориях тематического (собственно контент), тематически-вербального (виртуальный контент), коммуникативно-кортежного (интерактивный контент) и опыт-аккумулирующего (контент макроструктур жанрово-форматного свойства), чему способствует наличие определенного качественно-количественного порогового уровня коммуникации между членами группы. Так, ее члены – носители определенного контента и, при этом, эксперты этого контента, а их дискурс – это полифункциональный и поэтому открытый трансформациям репрезентант их ценностей. Аналитические основания изучения ценностей в их дискурс-проекции предполагают их операционализацию и перекрестную верификацию на базовых уровнях функционирования дискурса – когнитивном, прагматическом, текстопорождающем и языковом с учетом пересечения социальных и индивидуальных структур их порождения. И здесь важно соблюдение многоуровневой операционализации функциональных данных, а именно: фиксации маркеров ценности как носителя *меняющегося* содержания от знака к феномену и к идее, а далее – в обратном порядке – от идеального к феноменологическому и вербальному. Такой подход помогает сохранить видение живой ткани дискурса ценностей социума на протяжении всего исследования, а значит и результаты исследования (уровень синтеза) будут представлены в иных – качественных параметрах дискуссии (об основаниях кластерного подхода к изучению феноменов дискурсного характера см. в работах И. Ф. Ухановой-Шмыговой за 2014-2015 гг.)⁶ [7; 8].

⁶ Термин «дискурсная группа» впервые предложен в 1982 г. социологом Мартином Нистрандом (Martin Nystrand), получил развитие позднее, в работах лингвиста Джона Суэйлза (John Swales), который предложил 6 позиций в качестве критерия для определения возможности считать ту или иную социальную группу дискурсной сообщностью или сообществом (в некоторых русскоязычных контекстах термин переводится как «дискурсивная группа»). Среди них – определенный набор ценностно-значимых для сообщества (1) целевых установок и (2) интерактивных моделей взаимодействия, а также (3) способность порождать контент и реагировать на него, (4) определенные жанрово-коммуникативные предпочтения, (5) употребление определенной терминологии, моделей общения и определенные предпочтения в выборе лексико-семантических единиц общеразговорного плана. Наконец (и эта позиция считается ключевой в определении того или иного сообщества в качестве дискурсного), необходимо констатировать тот факт, что (6) преодолен определенный пороговый уровень членства в этом сообществе для создания относительно приемлемого контента и его дискурс-экспертизы. Иначе говоря, дискурсное сообщество – это группа людей, дискурсы которых актуализируют одни и те же базовые ценности и способы коммуникации о них, их язык выступает как способ их формирования, в то время как дискурс – как способ сохранения и расширения особого знания о мире, которое порождает данная группа [6].

3. Пилотное исследование: опыт категоризации дискурса ценностей

Опросник, ставший основой пилотажа, включил 50 вопросов общего и специального характера (29 – открытых и 21 – закрытый), актуализировав темы: (1) социально-демографический срез; (2) пороговая характеристика реального участия в фестивале; (3) фактические знания и представления о фестивале; (4) осмысление идей фестиваля; (5) оценка значимости фестиваля, его истории и будущего (6) знание (и отношение к) актуальной терминологии фестиваля. Открытые вопросы сфокусировались на предложении выразить письменно свое мнение и отношение к фестивалю и сопряженным с ним явлениям, идеям и видам деятельности. Пилотаж проводился по завершении фестиваля Vulica Brasil – 2019 (3 недели спустя), что позволило получить осмысленные, устоявшиеся суждения. В выборку пилотажа вошли ответы 26-ти респондентов. Ответы на закрытые вопросы даны в реальных цифрах и процентах.

3.1. Тенденции репрезентации социально-статусных групп

Представленная в ответах карта вовлеченности респондентов в работу фестиваля (2014-2019) дает возможность увидеть *характер, степень и динамику вовлеченности* и сформировать первичные респондентские группы. Так, на основании ответа на прямой вопрос о характере участия в фестивале мы выделяем 5 социальных групп: организаторы (6 чел., 23,1 %); реализующие индивидуальные проекты и кураторы групповых проектов (3 чел., 11,5 %); волонтеры (11 чел., 42,3 %); активные зрители (4 чел., 15,4 %); сторонние наблюдатели (2 чел., 7,7 %). Каждый респондент фиксировал характер своего участия в анкете по годам его проведения, что показало динамику вовлеченности и выявило *тенденцию восходящего участия*. Если респондент в первые годы фестиваля оказывался в роли случайного наблюдателя, то, как правило, в последующие он становится либо активным зрителем, либо волонтером. Если же он начинал с роли волонтера, то к 2019 г. выступает либо в роли реализующего свой проект либо становится одним из организаторов. Другая тенденция – *тенденция сохранения статуса* – наблюдается в группах организаторов и кураторов проектов. Последние имеют свое представление о фестивале и свою оценку, но от прямого участия воздерживаются все годы фестиваля. *Исключение* составили те, чей возраст на время первых лет проекта-фестиваля был слишком юным: в 2019 г. они сразу влились в ряды волонтеров, организаторов или реализующих свои проекты.

Рабочей гипотезой стала идея о пересечении ценностных профилей каких-то из социально-статусных групп в единых дискурсных группах.

3.2. Ценностный профиль организаторов фестиваля

(6 чел.23,1%) и кураторов групповых проектов (3 чел, 11,5%)

Факт непротиворечивости дискурса этих двух групп позволил объединить их в единую дискурсную группу (9 респондентов; 34,6%) со следующими характеристиками демографического плана: возраст от 19 до 38 лет; 5 женщин и 4 мужчины; образование высшее (5 чел.), неполное высшее (1) и среднее (3); мобильность представлена фактом сохранения ролевого статуса на протяжении всех лет фестиваля и притока за счет активных зрителей и волонтеров.

Пилотаж выявил 11 категорий содержания, актуализирующих ценности респондентской группы как дискурс (то есть с позиций темы и кортеж-референтного, коммуникативного и опыт-аккумулирующего развития), а саму группу – как дискурсное сообщество. Этими категориями стали:

– категория **«ассоциативные ряды на ключевые слова фестиваля»**. (Ключевые слова даны далее *полужирным курсивом*). Ее развитие представлено в *актуализации открытого множества аспектов фестиваля*, как то: фестиваль в развитии, его целевая группа, группа, уличное искусство, настроение и чувства участников, созвучные природе (погодным условиям), нетерпение всех увидеть результат (*ул. Октябрьская – Byvshaia mertvaya ulitsa; Must see, быстроизменяющаяся*), *Vulica Brasil – Модные подростки; Novaya zhivaya ulitsa; батукада, бразильская культура, стрит-арт; чистый кайф, солнце (жара), запах растворителя, запах баллонов (похож на конфеты барбариски), уставшие улыбки тех, с кем работаешь, кутерьма. Муралы – art, beauty; подъемник, краска, согласование; малярка на обуви, забрызганная одежда, жара; смесь города и человека. Граффити – art, beauty; баллоны, веселье, рампа; живость, активность, эмоции*. И здесь присутствует даже аспект загруженности работой сутками, переданный с вкраплением категории «интертекстуальность» – *ночь, улица, фонарь, аптека;*

– категория **«стили стрит-арта и отношение к ним»**. *Мурал, шрифтовая графика, стикеры, скульптура...; муралы лучшие; все нравится как проявление творческого порыва и человеческой креативности; мне нравятся нелегальные throw-up, трафареты, постеры, стикеры; чем наглее работа и чем проходимее маршрут, тем*

больше восторга; скульптура окунает в художественное монументальное прошлое, шрифтовая графика так и тянет на то, чтобы научиться делать круче, чем можно увидеть в нашем городе (восхищение и вызов), сладкая усталость, светлая ностальгия, надо ещё с кем-нибудь побомбить новые смыслы, *Kreativnost y avtenticnost*;

– категория **«внимание к частному в кросскультурном контексте»**. Арт-объекты Каарора, 3 amigos. Мурал Хайпера – отличный мужик, нравится работа, идея работы, время, проведенное с хайпером и его командой, добавляет теплоты в работу для меня, мурал Бруно Бига – ярко, плавно, успокаивающе, масштабно, идейно. Работа bruno big – одно целое по кусочкам, трамвайная остановка у ОК-16; Классно вписались в дух Октябрьской;

– категория **«развитие кросскультурного сотрудничества»**. Если готовы взаимодействовать, то детали по типу национальности не имеют никакого значения абсолютно; обмен элементами культуры; гремучая смесь бразильских и белорусских взглядов на быт дала красочную вспышку длиной в 13 солнечных дней. Любые 2 культуры в сотрудничестве интереснее, чем по отдельности из-за особенностей менталитета: многому можно учиться друг у друга и раскрывать в себе что-то новое. Druzhba, без комментариев, командная работа; цели должны быть гигантские и многообещающие, можно менять если не целый мир, то целый город усилиями многих мотивированных и талантливых людей; *Vozmozhnosti bezkonechnye, otlichnia himimja mezhdu Bel-Bras liudmi*;

– категория **«творчество каждого»** представлена в опроснике как предложение создать визитную карточку фестиваля: **звуковую** – *hip hop*; в этом году Хайпер привез с собой прекрасный трек-гимн для Вулицы, но я лично считаю, что Вуліца звучит как соул с бразильскими мотивами (*Burnier & Cartier*, напр.), звуки батукады, подъемника; **в изображении** – *Gigant*, Мем «8 гребанных часов спустя», постоянно меняющийся логотип или гусяр как стык граффити-культуры Бразилии и белорусского духа; **вербально** – «это не совсем то», «Холодный ум, горячее сердце, свободная душа», «Агрегатное состояние вневременного лета». Респонденты соотносят творимое с мыслью об **искусстве** – искусство или культура в виде самобытной, живой, современной графики; о **людях** – *Self expression*, сила фантазии и упорства; об **окружающей среде** – *Respect*, беречь, ценить, воздействовать на защиту и улучшение положения; чуткое отношение к окружающим вещам; о **себе** (*Belief*; новые цели и сила командной работы); о **других** (*Authenticity*; полегче). Ведь

фестиваль нужен: людям, которые интересуются уличным искусством и городом в целом; *Everyone*; жителям города для развития чувства прекрасного; нуждающемуся в том, что он приносит с собой и оставляет после;

– категории **«преемственность»** и **«мои предложения для будущих фестивалей»**. *Sam fakt shto on do sikh por realizuetsia, uzhe 5 raz*; место проведения, целостность концепции и целей. Слайд-проекты, эко-одежда; больше не только граффити, но и графического дизайна; увеличить размах;

– категория **«источники информации о фестивале»**. *Insta*; люди, чаты в телеграмм с точки зрения волонтеров и кураторов;

– категория **«влияние проекта на ...»**. *Vidimost dlia khudozhnikov, privlechenie turistov, sozdanie start ups*. Изменить глубоко укоренившееся мнение о том, что уличный арт – это, в первую очередь, вандализм. Зажечь интерес к различным формам уличного искусства, повысить не просто терпимость к нему, а внедрить его в городской быт и развивать, развивать... **Влияние на город** – появилось уникальное место в достаточно одноликом городе (хотя я и люблю Минск, но раньше было сложно придумать, чем удивить иностранных гостей). **Влияние на повседневную жизнь участника**: *S samogo nachala* десятки новых знакомых, которые своей энергией помогают мне мечтать, развиваться и достигать целей. Оживил меня. И теперь я обращаю внимание на все теги, встречающиеся по пути: есть районы, затеганные одним и тем же, а есть – с настоящей сборной солянкой. **На профессиональную жизнь** – *V serdtse ee*; нашел работу; была уволена и стремлюсь к осуществлению давней мечты;

– группа категорий вербального плана **«слова», «смыслы», «заимствования»**. Свобода, самовыражение; важнее общее мнение, а не термин. **Заимствования** в терминологии – уличное искусство зародилось на территориях тех стран, с чьих языков в итоге и заимствованы названия; термины той языковой культуры, в которой зародилось явление. Так круче и удобнее;

– категория **«идеи и/или термины для популяризации»**. Жизненный опыт, современный социальный контекст, окружающая реальность, сверхзадача, миссия художника, знаковый ряд, сопричастные творчеству процессы. Категория **«форманты смыслов и творчества»** (или «что формирует творческого человека и порождает смыслы») оказалась представлена в тех же вербальных маркерах, что и предыдущие категории;

– категория «**взаимоотношение организаторы – журналисты**» представлена ответом на вопрос о том, какие вопросы наиболее часто задают журналисты. Повторяющийся в той или иной форме ответ – «*Kak vse nachalos?*».

4. Краткие выводы

Пилотаж позволил протестировать опросный инструментарий на понимание задаваемых вопросов, готовность респондентов заполнить анкету до конца и максимально полно. Закрытые вопросы не вызвали трудности заполнения. Отвечая на открытые вопросы, респонденты охотно формулировали свое мнение и проходили опрос до конца (только один респондент, начав заполнять анкету, отказался от полного прохождения опроса). Но, видимо, устав от их количества: 7 последних вопросов (открытых) вызвали определенные сложности, что требует их пересмотра либо профилирования на более узкую целевую аудиторию.

Собранная база данных для построения ценностного профиля изученной дискурсной группы международного арт-фестиваля позволяет реконструировать ее ценности рефлексивного, (рече)поведенческого, опыт-накопительного и деятельностного планов, что подтверждает гипотезу о живом, открытом изменениям и перетеканию из группы к группе характере ценностей. С опорой на обработанный в пилотаже материал мы можем сделать следующий промежуточный вывод: изученное дискурсное сообщество выступает как открыто коммуницирующее, эмоционально заряженное, в чем-то дерзкое и, в то же время, конструктивное, позитивно-настроенное, включенное в отношения, соотносящее себя с другими в своей группе и с другими вне ее, а также как творчески и с энтузиазмом смотрящее в будущее.

Использованные источники и литература:

1. Горянинов В. П. Проверка гипотезы о бинарной структуре ценностей // Современная социология – современной России: Сб. ст. памяти первого декана факультета социо-логии НИУ ВШЭ А. О. Крыштановского [Электронный ресурс] / НИУ ВШЭ; РОС; СоПСо. М. : НИУ ВШЭ, 2012. С. 117-129.
2. Гегер А. Э. Потенциал технологии открытых вопросов в выявлении индивидуальных и групповых ценностей // Современная социология – современной России: Сб. ст. памяти первого декана факультета социологии НИУ ВШЭ А. О. Крыштановского [Электронный ресурс] / НИУ ВШЭ; РОС; СоПСо. М. : НИУ ВШЭ, 2012. С.104-116.
3. Gázquez, J. J., Sainz, et al. Interpersonal value profiles and analysis of adolescent academic performance and social thinking [Электронный ресурс] / Original research. Published: 05 May 2015. URL: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2015.00575>.

4. Методология исследований политического дискурса. Актуальные проблемы содержательного анализа обществ.-полит. текстов. Вып. 3 / И. Ф. Уханова-Шмыгова, А. А. Маркович, В. Н. Уханов; Под общ. ред. И. Ф. Ухановой-Шмыговой. Мн. : «Технопринт», 2002. 360 с.

5. Методология исследований политического дискурса. Актуальные проблемы содержательного анализа обществ.-полит. текстов. Вып. 6 / И. Ф. Уханова-Шмыгова, Е. А. Савич, Н. В. Ефимова. Минск : «Издательский центр БГУ», 2009. 215 с.

6. Swales, J. The Concept of Discourse Community. *In: Genre Analysis: English in Academic and Research Settings*. Boston: Cambridge UP, 1990. P. 21-32.

7. Уханова И. Ф. Причина и причинность в контексте антропосемиотического моделирования дискурса: Каузально-генетический подход / М. В. Ильин (гл ред.) // МЕТОД. Сб. науч. Трудов. РАН ИНИОН. Вып 5. Методы изучения взаимозависимостей в обществоведении. М., 2015. С. 374-391.

8. Уханова-Шмыгова И. Ф. Каузально-генетический подход в контексте лингвистики дискурса. Минск : БГУ, 2014. 215 с.

УДК 94 : 811.161.2

Кузнецов Ю. Б.

УКРАЇНСЬКА МОВА ЯК БАЗОВА МЕНТАЛЬНА ЦІННІСТЬ

Вперше розглядається взаємозв'язок категорій «мова» і «ментальність», «українська мова» і «українська ментальність» під кутом зору психоаналізу. Використовуючи важливу фрейдівську теорію топіки психічного світу, автору вдається показати тісний взаємозв'язок мови і ментальності, української мови і української ментальності. Це дослідження відкриває шлях як для поглиблення вивчення українських ментальних особливостей через дослідження української мови, так і для подальшого вивчення самої української ментальності та ментальності взагалі.

Ключові слова: українська мова, українська ментальність, топіка психічного світу, ментальні цінності.

Кузнецов Ю. Б. Украинский язык как базовая ментальная ценность. Впервые рассматривается взаимосвязь категорий «язык» и «ментальность», «украинский язык» и «украинская ментальность» под углом зрения психоанализа. Используя фрейдовскую теорию топик психического мира, автору удается показать тесную взаимосвязь языка и ментальности, украинского языка и украинской ментальности. Это исследование открывает путь как для углубленного изучения украинских ментальных особенностей путем исследования украинского языка, так и для дальнейшего изучения самой украинской ментальности и ментальности вообще.

Ключевые слова: украинский язык, украинская ментальность, топика психического мира, ментальные ценности.

Yuriy Kuznetsov. The Ukrainian language and as a basic mental value. The

interconnection of categories «language» and «mentality», «the Ukrainian language» and «the Ukrainian mentality» are examined for the first time, using the psychoanalysis. Using the Freudian theory of topics of psychological world, the author succeed to depict strong connection between language and mentality, the Ukrainian language and the Ukrainian mentality. This research both opens the way for detection of the Ukrainian mentality by examining the Ukrainian language and for the further analyses of Ukrainian mentality as it is.

Keywords: *mental values, the Ukrainian language, the Ukrainian mentality, topic of psychological world.*

Між «мовою» і «ментальністю» існує тісний взаємозв'язок, проте він докладно не досліджувався через те, що визначення «ментальності» викликає чималі наукові труднощі. Термін «ментальність» активно почав використовуватися з XIX ст., але у науковий обіг він був запроваджений французьким етнологом і соціоантропологом Люсьєном Леві-Брюлем (1857-1939). Характерною рисою «ментальності» він вважав її непояснюваність за допомогою звичайної логіки та здорового глузду. Не вдаючись докладно в історію терміна «ментальність», слід зазначити, що він сьогодні широко використовується в багатьох гуманітарних науках.

Проте слід сказати, що на практиці цей термін застосовується давно та ефективно. Йдеться про роботу спецслужб, які перед засиланням агентури в іншу країну докладно вивчають ментальність її людей (населення, націй). Утім однозначного визначення терміна «ментальність» досі немає. Тому в цій розвідці нам доведеться виробити наше бачення «ментальності», застосовуючи психоаналіз, потім показати зв'язок «мови» і «ментальності» й, нарешті, – взаємозв'язок «української мови» і «української ментальності».

Зважаючи на великий обсяг питань і невеликий обсяг статті, доведеться торкнутися цих тем лише тезово.

«Енциклопедія історії України» – авторитарне і «свіже» джерело, підготовлене ученими Національної академії наук України, подає таку дефініцію ментальності:

«Ментальність, менталітет (від лат. *mens (mentis)* – роздум, мислення, душевний склад)» – сукупність соціально-психологічних настанов, автоматизмів та навичок свідомості, які формують способи бачення світу та уявлення людей, що належать до тієї або іншої культурної спільноти. Як будь-який соціальний феномен, ментальності історично мінливі, але зміни в них відбуваються дуже повільно. Основні наукові дисципліни, які досліджують феномен ментальності, – соціальна психологія, соціолінгвістика, соціальна

історія, культурна та соціальна антропологія» [1].

Подібне визначення ментальності ми зустрінемо й в інших українських довідкових джерелах. Воно значно відрізняється від визначення ментальності в англomовній довідковій літературі. Як і ряд інших словників, Мерріам-Вебстер (Merriam Webster) визначає ментальність або менталітет так: менталітет (під загальною назвою розумовий склад) – це спосіб мислення або здатність мислити і вчитися, [...] звичайний або характерний психологічний настрій, який визначає, як ви будете інтерпретувати і реагувати на ситуації. *Синоніми*: мислення, світогляд. *Тип*: відношення, психологічне відношення (стосунок). Або складний психологічний стан, що включає переконання, почуття, цінності та схильність діяти певним чином. Також: розумові здібності. *Синонім*: мізки, розумові здібності, здатність до навчання, дотепність. *Тип*: інтелект, здатність розуміти, розуміти та використовувати досвід.

Незважаючи на докладний опис менталітету в обох визначеннях, наголос робиться, по суті, на різних речах. В українській дефініції підкреслюється «душевний склад», який характеризується з різних боків. В англійській дефініції підкреслюється «розумовий склад», якому даються різнобічні характеристики. Між цими двома смисловими полями в різних науках різними вченими розгортається трактування терміна «ментальність». Ми не будемо вдаватися в дуже широке поле наукового дискурсу стосовно ментальності, оскільки вважаємо, що більш продуктивним було б визначення його з точки зору психоаналізу.

Насамперед треба звернути увагу на розроблену Зигмундом Фройдом топіку психологічного світу. В душевній організації Фройд виділив три структурні елементи (інстанції), особливості: «Воно», «Я» і «Над-Я». «Воно» – це невідома сила, яка впливає на поведінку і вчинки людини. «Я» – розум людини, який контролює психіку і взаємодію між інстинктами і поведінкою. «Над-Я» – найвища інстанція – це і самоспостереження, й ідеали, і совість, і цензор, і суддя [2, с. 141-142].

Всі три структурних складові пов'язані із мовою людини. По суті Зигмунд Фройд один із перших напередодні ХХ ст., яке стало філософією слова майже в усіх наукових школах, поставився до слова, мови, мовлення, дискурсу з усією серйозністю, на яку вони заслуговують. Адже акт мовлення – це найвищий вияв творчості людини. І не тільки письменника – професіонала у цій галузі. Будь-яка людина, вживаючи те чи інше слово, вперше у своєму житті і людській буттєвості всесвіту створюють цей актуальний звуковий чи графічний образ у даній обстановці, в дану мить, з певною метою, або, інакше

кажучи, вкладаючи у цей образ певний смисл. Подібні ситуації могли бути, але дана мить єдина в усій історії Всесвіту.

«Я» – розум людини, її свідомість. Свідомість пов'язана із мовою. Не може бути розумової діяльності без мови. Бувають інтуїтивні прозріння, але й вони усвідомлюються лише в результаті вербалізації. Мова несе смисли. Рух смислів – головна діяльність людини. Мислення, розумова робота без смислу – це порожнеча. Недаремно існує російське слово «бессмыслица». Це слово або вираз, які не мають смислу. Українською мовою – «нісенітниця». Відомий французький дослідник А. В. Вертель пише: «проблема обґрунтування свідомості має доволі довгу історію в ХХ ст. У межах структурної лінгвістики постулат про тотожність мовного оформлення свідомості із самою свідомістю став уже традиційною фразою у другій половині цього століття» [3, с. 86].

Наступник Зигмунда Фрейда французький філософ Жак Лакан подарував науці вислів, який став крилатим: «підсвідоме структурування як мова», тобто фрейдівське «Воно» також пов'язано з мовою. Звичайно, як і «Над-Я», – інстанція контролю також врешті підлягає усвідомлюванню або ословлюванню.

Отже, і душевний склад, про який ідеться в українських визначеннях ментальності, і *розумовий склад*, про який ідеться в англійських визначеннях, – поняття, які не існують без поняття мови.

Взагалі людина як вид не існує без мови. Інакше перетворюється на Мауглі. Вся структура психічного світу людини, сказати б, просякнута мовою. Тому не можна визначити менталітет, відкидаючи поняття мови.

Мова – це базова ментальна цінність людини. Всі три її психічні інстанції «працюють» завдяки мові.

Але не існує людина взагалі. Є француз, англієць, швед, українець. Тобто людина народжується в певному мовному середовищі. І якщо багато поколінь народжувалося тут же, то не виключено, що певні мовні структури відклалися у генах. Справедливо пише О. Бондаренко: «Ментальність як сукупність думок, вірувань, традицій і таке інше, як прояв глибинного рівня індивідуальної й колективної свідомості людини...» [4, с. 120].

Точніше було б сказати, – колективної підсвідомості, про яку писав Карл Густав Юнг: «архетип... – це назва є вірною і корисною для наших цілей, оскільки вона означає, що йдеться про зміст колективного підсвідомого, ми маємо справу з найдавнішими, краще сказати, первісними типами, тобто найзагальнішими образами, які існували з давніх давен» [5]. І додає, що «архетип» можна краще зрозуміти через міфи, таємні вчення, казки.

Неважко помітити, що йдеться про таку структуру топіки, як підсвідомість, яка зберігає найглибинніші якості ментальності. Втім, свідомість, підсвідомість і самосвідомість мають ознаки тієї ментальності, в якій вони народжуються і розвиваються. При цьому особливе значення належить мові, оскільки саме через мову виявляються ментальні особливості і свідомості, і підсвідомості, і самосвідомості.

Українська мова – державна мова найбільшого корінного етносу України. Вона – ознака його ідентичності. Українська мова – старописемна мова, яка зберігає історичну пам'ять як в усній, так і в писемній формах: старовинні усні перекази й літописи, народні пісні і думи, казки і міфи, поетичні та прозові твори тощо.

Можна сказати, українська мова існує не тільки як матеріал для повсякденного вживання, але й як архетип, що закорінений у менталітет народу, нації і слугує для розвитку його менталітету. Мова, зокрема українська мова, слугує розвитку менталітету як на рівні свідомості, так і на рівні підсвідомості. Збагачення української мови веде до розвитку інтелекту, який є складовою менталітету. Варто навести лише один приклад. Академічний словник української мови в 11 томах налічує 120 тис. слів. Нині, через 50 років, видаються тлумачні словники української мови на 200 тис. слів. Це не лише цифри. Із здобуттям незалежності України багато галузей, які раніше залежали від Росії, перейшли на українську мову. Скажімо, біологія, математика тощо. Таким чином менталітет багатьох науковців збагачується біологічною українською мовою або математичною українською мовою.

Нарешті така деталь. У методичному обігу середньої школи з'явився термін «українська мовоментальність». Безперечно, це свідчення визнання української мови як базової ментальної цінності.

Використані джерела та література:

1. Галушко К. Ю. Ментальність, менталітет [Електронний ресурс] // Енциклопедія історії України: Т.6: Ла-Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. К.: Наукова думка, 2009. 790 с. URL: <http://history.org.ua/?termin=Mentalnist> (останній перегляд 23.05.2019)
2. Кузнецов Ю. Б. Михайло Коцюбинський і класичний психоаналіз (елементи когнітивної поетики). К. : «Либідь». 2018. 160 с.
3. Вертель А. В. «Языковое сознание» в психоанализе Ж. Лакана и дебиологизация фрейдизма // Філософія науки: традиції та інновації. 2014. №2 (10). С. 82-90.
4. Бондаренко О. Соціокультурний вимір освіти // Філософія освіти. 2009. №1-2 (8). С. 108-125.

УДК 94 : 81'42 + 316.774

Зернецький П. В.,
Куранова С. І.

**ЛІНГВІСТИЧНІ ЦІННІСНІ ПАРАМЕТРИ ДИСКУРСІВ
ПУБЛІЧНИХ ОСОБИСТОСТЕЙ ЕПОХИ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ
В СОЦІАЛЬНИХ МЕРЕЖАХ:
МІЖНАРОДНІ ПОРІВНЯННЯ**

Статтю присвячено лінгвістичному аспекту ціннісних параметрів дискурсів публічних особистостей епохи глобалізації. Зокрема, розглянуто смислове наповнення текстів публічних особистостей в соціальних мережах та визначено їх міжнародно-порівняльні особливості.

***Ключові слова:** глобалізація, цінності, соціальні мережі, мовна особистість, публічна особистість, дискурс, мовленнєвий жанр, лінгвопрагматика.*

Зернецкий П. В., Куранова С. И. Лингвистические ценностные параметры дискурсов публичных личностей эпохи глобализации в социальных сетях: международные сопоставления. Статья посвящена лингвистическому аспекту ценностных параметров дискурсов публичных личностей эпохи глобализации. В частности, рассмотрено смысловое наполнение текстов публичных личностей в социальных сетях и определены их международно-сопоставительные особенности.

***Ключевые слова:** глобализация, ценности, социальные сети, языковая личность, публичная личность, дискурс, речевой жанр, лингвопрагматика.*

Pavlo Zernetskyi, Svitlana Kuranova. Linguistic value parameters of public personalities' discourses of globalization epoch in social networks: international comparatives. The article is dedicated to the linguistic aspects of value parameters of public personalities' discourses of globalization epoch. Sense peculiarities of the texts of public personalities in social networks are researched. Special attention to international comparative parameters of the texts of those persons is paid.

***Keywords:** globalization, values, social networks, language personality, public personality, discourse, speech genre, linguistic pragmatic.*

В епоху глобалізації соціальні мережі є одним з найпопулярніших засобів спілкування. Впродовж останнього десятиліття спостерігається постійне зростання кількості їх користувачів, і сьогодні вже важко уявити собі установу, інституцію чи відому особистість, що не мала б акаунту у тій чи іншій соціальній мережі. Це пов'язано в тому числі з процесами глобалізації та комунікаційної революції. Як зазначає О. Зернецька: «Учені різних країн і регіонів, розуміючи, що на їхніх

очах відбувається комунікаційна революція та інформаційний вибух, вимушені все частіше осмислювати національні ЗМК в системі міжнародного спілкування та кооперації – і з метою передбачення наслідків цього процесу, і в плані розробки превентивних заходів щодо захисту інтересів національного та регіонального телемовлення» [1, с. 35]. Великою мірою сказане стосується соціальних мереж, які набувають особливого значення і як засіб комунікації, і як медіатор, і як знаряддя впливу на аудиторію.

Проблеми міжнародного спілкування, ціннісних параметрів дискурсів та пандискурсу епохи глобалізації впродовж останнього десятиліття є одним з актуальних аспектів дослідження у таких галузях, як лінгвістика, теорія масових комунікацій, політологія [1; 2; 3; 4; 5].

Публічні особистості активно використовують власні сторінки для поширення ідей, привертання уваги, участі у дискусіях. В Україні зараз найбільш популярними є мережі Facebook, Twitter, Instagram, LinkedIn, Telegram. Кожна з них має власні жанрово-функціональні особливості, «пости» підпорядковані певним правилам побудови і можуть бути власне текстами або перехідною ланкою до інших текстів і забезпечувати глобальну зв'язність публічного дискурсу в цілому [6, с. 43]. Водночас, окрім жанрово-функціональних та структурних особливостей, існують ще й правила іншої природи, зокрема етичні, що зобов'язують користувачів дотримуватися відповідних вимог спільноти. Недотримання цих правил або скарги інших користувачів можуть призвести до тимчасового блокування акаунту і останнім часом нерідко є джерелом суперечок щодо правильності та адекватності таких заходів.

Метою цієї статті є аналіз способів передавання ціннісних послань у соціальних мережах в межах публічного дискурсу в період глобалізації.

На відміну від пересічних користувачів, які, як правило, віддають перевагу одній-двом соціальним мережам та, за умов дотримання загальних правил, є вільними у виборі контенту, публічні особистості намагаються бути «присутніми» у якомога більшій кількості мереж. Політики, урядовці, інтелектуали, діячі шоу-бізнесу та їх прес-служби активно підтримують сторінки в різних соціальних мережах. Наприклад, президент США Дональд Трамп має сторінки у соціальній мережі Facebook (Donald J. Trump, станом на березень 2019 р. має майже 24 млн. читачів), Twitter (@realDonaldTrump, 58,8 млн. читачів), Instagram (realdonaldtrump / President Donald J. Trump, 12,2 млн. читачів), Telegram (Donald J. Trump, 115 підписників). Прем'єр-міністр Великої Британії Тереза Мей має сторінки у соціальній мережі Facebook

([@TheresaMayOfficial](https://www.facebook.com/pg/TheresaMayOfficial/about/?ref=page_internal), 505 тис. читачів), Twitter (https://www.twitter.com/theresa_may/, 779 тис. читачів), Instagram (<https://www.instagram.com/theresamay/>, 126 тис. читачів). Кількість читачів є змінною величиною, і, залежно від популярності автора чи значущості тих чи інших подій, може спостерігатися стрімке зростання аудиторії.

Як правило, записи президентів та прем'єр-міністрів тематично пов'язані з урядовими сайтами, сторінками у соціальних мережах та відповідними сторінками провладних партій. Наприклад, сторінки Терези Мей мають посилання на урядовий сайт Великої Британії, урядові сторінки в мережах Facebook, Twitter, Instagram, відповідні сторінки консервативної партії Великої Британії ([https://www.gov.uk/government/organisations/prime-ministers-office-10-downing-street; Conservatives](https://www.gov.uk/government/organisations/prime-ministers-office-10-downing-street;Conservatives); [conservatives.com](https://www.conservatives.com)).

Не менш активними за політиків у соціальних мережах є й інші публічні особистості, хоча зазвичай вони віддають перевагу одній-двом мережам, обираючи ту, що жанрово найбільше відповідає їх способу викладення думок. Зокрема, для соціальної мережі Instagram текстове наповнення є вторинним: це, як правило, короткий коментар до зображень (інколи навіть тільки перелік хештегів – слова чи об'єднання слів, яким передуює символ #). Хештеги дозволяють тематично об'єднати ключове слово чи декілька слів та полегшують пошук повідомлень за відповідною темою чи змістом. В Інтернеті як пандискурсі хештеги є засобом глобальної зв'язності [2]. Маємо зазначити, що однією з основних рис пандискурсу Інтернету є здатність до постійного розширення та всебічного саморозвитку.

Використання соціальних мереж є нерівноцінним: наприклад, записи у Twitter можуть бути лише текстами-посередниками (медіумами), тобто виконувати функцію посилання на «основний» текст.

У такий спосіб використовує мережу Twitter Оксана Забужко (@o_zabuzhko, за її сторінкою стежать 7 661 читач): у профілі вказано, що в акаунті публікуються репости записів у Facebook. Мережу Facebook також можуть використовувати у якості «посередника»: це тексти-медіуми, що переадресовують читачів до інших текстів – статей, заміток, інтерв'ю тощо. Такого типу сторінку веде у Facebook Юрій Андрухович (@yuri.andrukhovych).

В цілому однією з текстових функцій записів публічних особистостей у соціальних мережах є забезпечення дискурсивної макрозв'язності, яка тематично об'єднує записи в різних мережах, а

також офіційні сайти, статті, інтерв'ю, есе тощо. Дослідження макрозв'язності на рівні дискурсу дає дослідникові можливість визначити ключові пропозиції («теми» мовця) та тим самим підкреслити його ціннісні константи на рівні цілого дискурсу. Аналіз такого типу дозволяє вивчити й ціннісний аспект записів у соціальних мережах в межах публічного дискурсу.

Записи публічних особистостей у соціальних мережах можна поділити на декілька типів – це здебільшого коротке повідомлення про ті чи інші події, текст-міркування, текст-медіум. Кожен з цих типів, залежно від типу (жанрової приналежності) соціальної мережі, позиції мовця (урядовець, інтелектуал, представник шоу-бізнесу, громадський активіст тощо) можна поділити на відповідні підтипи: наприклад, звіт, повідомлення, репліка, цитата, посилання тощо. Ціннісне наповнення таких текстів може бути досліджено з позицій лінгвопрагматичного та дискурсивного підходу [4, с. 111]. Відповідно до лінгвопрагматичного підходу ситуація мовленнєвого спілкування може бути представлена тією чи іншою моделлю, в якій представлені комбінації взаємозв'язків між компонентами цієї ситуації: адресантом, адресатом, повідомленням та його метою. Існує декілька типів таких моделей:

1. Використання адресант-орієнтованих мовленнєвих актів (комісивів). В таких ситуаціях мовленнєвого спілкування адресант бере на себе зобов'язання щодо певного стану справ у навколишньому світі – це проголошення ціннісних орієнтирів, зобов'язань, клятв, переконань, гарантій, обіцянок та погроз, укладення угод, дотримання парі.

Наприклад:

Голосування завтра!

І воно ж стане вирішальним тестом сьогоднішньої української держави на «парламентську потентність». (Чистий четвер – якраз добрий день для такої події!). Не перемикайтеся.

(Oksana Zabuzhko (Оксана Забужко) facebook.com/oksana.zabuzhko, 25.04.2019)

2. Адресат-орієнтовані мовленнєві акти (директиви). Це ситуація мовленнєвого спілкування, в якій адресата спонукають до дії (мовленнєвої або немовленнєвої).

Наприклад:

Just arrived in Green Bay, Wisconsin for a #MAGA Rally. Big crowds – join me at 8:00 P.M. Eastern, live on @FoxNews!

(Donald Trump @realDonaldTrump 28.04.2019)

We've just been to vote – have you?

For a local council that delivers better services for lower council tax,

vote @Consevatives before 10 pm tonight.

#LocalElections2019

(Theresa May @theresa_may 2.05.2019)

3. Міжособистісно орієнтовані мовленнєві акти (етикетиви). Ситуація мовленнєвого спілкування, в якій відбувається зміна або підтримання соціальних відносин, а також формули соціального етикету.

Наприклад:

Next stop: out and about in Bewdley in Wyre Forest with local MP@Mark4WyreForest. Very best of luck to our fantastic @Conservatives team ahead of the local elections next week. A strong group of candidates who really care for their community!

(Boris Johnson @BorisJohnson 26.04.2019)

4. Використання когнітивно орієнтованих мовленнєвих актів (когнітивів). Таку ситуацію можна описати за схемою «мета – повідомлення». Метою є, як правило, передавання семантичної інформації та інформації про ставлення мовця до стану речей у світі.

Наприклад:

In the last century over 500 species have become extinct. In Africa, elephant numbers are now falling at 8% a year – a similar story across the world. We can be proud that this government has banned the trade of ivory, bur we have far, far more to do. #EarthDay

(Boris Johnson @BorisJohnson 22.04.2019)

Great day with Prime Minister @AbeShinzo of Japan. We played a quick round of golf by the beautiful Potomac river while talking Trade and many other subjects. He has now left for Japan and I am on my way to Wisconsin where a very large crowd of friends await!

(Donald Trump @realDonaldTrump 28.04.2019)

Відповідно до дискурсивного підходу смислова структура будь-якого тексту складається з різних комбінацій смислових шарів [4, с. 111]:

1. Я – Я – внутрішні автокомунікації особистості.
2. Я – ТИ – відношення особистості з іншою людиною.
3. Я – МИ – відношення особистості з суспільством та суспільними групами (з народом, нацією, державою, класом, колективом тощо).
4. Я – УСІ МИ – відношення особистості з людством.
5. Я – УСЕ – відношення особистості з природою.
6. Я – ДРУГЕ УСЕ – відношення особистості з другою природою, з рукотворним матеріальним середовищем, що створено руками людини.
7. Я – ТРЕТЄ УСЕ – відношення особистості з духовною

культурою.

8. Я – УСЕЗАГАЛЬНЕ УСЕ – взаємовідношення особисті з Всесвітом.

Розглянемо запис Барака Обама у соціальній мережі Instagram (8.09.2018):

My brother and friend @JoeBiden is back on Instagram. Welcome back, Joe – you'll always be a rare exceptions to my no-selfies rule.

З позицій лінгвопрагматичного підходу цей текст є міжособистісно орієнтованим: мовленнєвий акт «*Welcome back, Joe*» є етикетивом (формулою соціального етикету), а мовленнєвий акт «*you'll always be one of rare exceptions to my no-selfies rule*» – промісивом, що має ілокутивну силу реквестива (прохання).

Відповідно до дискурсивного підходу смислова структура цього запису складається з комбінацій Я – ТИ (відношення особистості з іншою людиною – «*my brother and friend*»), Я – МИ (відношення особистості з суспільством та суспільними групами, в цьому випадку – читачами та прихильниками Барака Обама, а імпліцитно – потенційними виборцями, адже Джо Байден висловлював намір брати участь у наступній президентській кампанії). При цьому автор спирається на ряд прагматичних пресупозицій – знань, що поділяє читачка аудиторія, зокрема: «Джо Байден був віце-президентом за президентства Барака Обама», «Джо Байден є близьким другом Барака Обама», «Джо Байден веде сторінку у Instagram», «Джо Байден тривалий час не вів записів у Instagram», «Джо Байден повернувся у Instagram», «Барак Обама рідко робить селфі», «Селфі з Бараком Обамою – виняток виключно для друзів». Аналіз засвідчує, що в цілому дружба Байдена з ним становить для нього неабияку цінність, що останній – один із його найближчих соратників. При цьому імпліцитно формується інтерес та позитивне ставлення читачів до сторінки Джо Байдена в Instagram. У невеличкому за обсягом тексті Б. Обама формулює для аудиторії й ціннісні послання: окреслює коло однодумців, друзів, що поділяють його переконання, закликає аудиторію підтримати Джо Байдена.

Відмінним за типом ціннісних послань є запис у Instagram Дональда Трампа (5.03.2019):

Republican Approval Rating just hit 93%. Sorry Haters! MAKE AMERICA GREAT AGAIN!

З лінгвопрагматичного підходу цей запис є когнітивно-орієнтованим, міжособистісно орієнтованим та адресат-орієнтованим. Він складається з констатива, перформатива, які в процесі розгортання

тексту набувають ілокутивної сили директива (стають транспонованими директивами). Дональд Трамп використовує принцип іронії, що стає зрозумілим читачам внаслідок імовірно-індуктивних інференцій (логічних операцій, що здійснюються адресатом в процесі сприймання мовлення).

З позицій дискурсивного підходу в тексті спостерігаються формування смислового шару Я – МИ (відношення особистості з суспільними групами, в цьому випадку – республіканською партією та супротивниками Трампа). Дональд Трамп використовує слоган передвиборчої кампанії 2017 р. «MAKE AMERICA GREAT AGAIN» у якості пресупозиції, при цьому вжито й мовні засоби актуалізації на графічному рівні (використання великих літер).

Ціннісними посланнями аналізованого запису є протиставлення, доведення власної правоти, підтвердження правильності обраного курсу (завдяки апеляції до відомого всім з передвиборчої кампанії слогана «Make America great again!»).

Записи публічних особистостей у соціальних мережах можуть передавати «святкові» ілокуції [7] та в цілому відповідати прагматичним принципам ввічливості, інтересу та Поліанни. Відповідно до цих принципів тексти мають відповідати нормам соціального етикету (ввічливості), бути цікавими та повідомляти про позитивні аспекти життя. Зокрема, політики, урядовці, публічні особистості вітають співгромадян зі святами, перемогами у спортивних змаганнях, визначними подіями культурного життя. Наприклад, у мережі Twitter прем'єр-міністр Великої Британії Тереза Мей пише:

I am proud to be a supporter of #BlackHistoryMonth – and to celebrate the immense contribution of African and Carribean people without whom our country wouldn't be the country it is today.

Наведений текст є міжособистісно-орієнтованим та когнітивно-орієнтованим (передає як формули соціального етикету, так і семантичну інформацію та інформацію щодо ставлення до світу). Тереза Мей використовує смислові конструкції Я – ТИ, Я – МИ, окреслюючи свої ціннісні орієнтири та позитивне ставлення до особистостей та соціальних груп.

Ціннісними посланнями текстів такого типу є формування концепції рівності, поваги, а також Великої (в буквальному розумінні) Британії, що визнає внесок у її розбудову усіх соціальних груп.

Аналіз записів публічних особистостей у соціальних мережах дає підстави стверджувати, що «пости» політиків з прагматичної точки зору є переважно міжособистісно-орієнтованими та адресант-орієнтованими,

хоча, залежно від теми тексту, вживаються й інші типи мовленнєвих актів. З дискурсивного погляду у таких записах домінують відношення Я – ТИ, Я – МИ. Переважання вищезазначених типів висловлювань у смисловій структурі дозволяє охарактеризувати їх ціннісне наповнення як таке, що є спрямованим на певну аудиторію, має на меті її розширення або активізацію тих чи інших груп. На відміну від інших публічних особистостей, політики, як правило, використовують усталені жанрові форми відповідно до очікувань аудиторії. В цьому аспекті найбільш «типові» тексти створює Тереза Мей. Текстам інших публічних особистостей властива наявність більшої кількості типів мовленнєвих актів (зокрема, когнітивно-орієнтованих, адресант-орієнтованих) та комбінацій смислових шарів (наприклад, Я – ТРЕТЄ УСЕ, Я – УСЕЗАГАЛЬНЕ УСЕ).

В цілому лінгвістичні ціннісні параметри можуть описувати у різних дослідженнях відповідні семантичні, прагматичні, сигматичні, синтактичні стратегії, тактики й прийоми організації дискурсів публічних особистостей, що складають його ціннісний дискурс-портрет. Методології суспільних і гуманітарних наук визначають відповідну до напрямку їх досліджень (політичних, соціальних, економічних, культурологічних, лінгвістичних тощо) спрямованість на аналіз різних типів опису цінностей. Саме лінгвістичний опис ціннісної орієнтації особистості у реальному дискурсі є одним з найбільш об'єктивних параметрів оцінки мети діяльності тієї чи іншої особистості.

Використані джерела та література:

1. Зернецька О. В. Глобальний розвиток систем масової комунікації і міжнародні відносини : монографія. Київ : Освіта. 1999. 351 с.
2. Зернецкий П., Зерneckая О. Глобальный пандискурс интернета // La Table Ronde. 2013. Вып. 2. С. 265-267.
3. Зернецька О. В. Глобальна комунікація : монографія. Київ : Наукова думка. 2017. 350 с.
4. Зернецкий П. В. Речевое общение на английском языке : монографія. Киев : Лыбидь. 1992. 144 с.
5. Зерneckая О., Зернецкий П. Сквозные смыслы глобального пандискурса Интернета начала XXI века // Respectus Philologicus. 2013. № 23 (28). С. 47-57.
6. Куранова С. І. Публічна мовна особистість у соціальних мережах: жанрово-функціональний аспект // Магістеріум. 2016. Вип. 62. С. 35-44.
7. Leech G. N. Principles of pragmatics. L.; N.Y. etc. : Longman. 1983. 250 p.

СУЧАСНІСТЬ І ФУТУРОЛОГІЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ЦИВІЛІЗАЦІЇ

В даній статті представлені феноменальні реалії й тенденції розвитку світу XX-XXI ст. з прив'язкою до перспектив діяльності й розвитку на основі глобалістики як науки про фундаментальні чинники і механізми всезагального системного управління світовими процесами. Наданий алгоритм актуалізації глобальносистемного єднання, яке має всесвітньо-історичну цінність для ноосферного поступу людства.

***Ключові слова:** сучасність, реалії, інформатизація, глобалізація, криза, тенденції, цивілізація, футурологія, поступ.*

Скаленко А. К. Современность и футурология информационной цивилизации. В данной статье представлены феноменальные реалии и тенденции развития мира XX-XXI вв. с привязкой к перспективам деятельности и развития на основе глобалистики как науки о фундаментальных факторах и механизмах всеобщего системного управления мировыми процессами. Представлен алгоритм актуализации глобальносистемного единения, имеющего всемирно-историческую ценность для ноосферного развития человечества.

***Ключевые слова:** современность, реалии, информатизация, глобализация, кризис, тенденции, цивилизация, футурология, прогресс.*

Oleksij Skalenko. Modernity and futurology of information civilization. In this article phenomenal realities and trends in the world of XX-XXI centuries are presented, the prospects of activities and development on the basis of globalization as a science of fundamental factors and mechanisms of universal system management of world processes, as well as provided a substantive algorithm globally systemic unity, which is world-historical value for the advancement of mankind.

***Keywords:** modernity, realities, informatization, globalization, crisis, tendencies, civilization, futurology, progress.*

Ми можемо стільки, скільки знаємо

Ф. Бекон

Історія – це дійсність минулого и потенціал майбутнього

Глобальносистемна думка сучасного футуролога

Сучасність, особливо друга половина XX та початок XXI ст. всесвітньої історії людського життя, імперативно і невідворотно продемонструвала феномен надінтенсивної інформатизації процесів соціокультурного, політичного і техніко-економічного розвитку.

Спробуємо по необхідності та по можливості методологічно узагальнено усвідомити аксіологію цього феноменального процесу, тобто його «користь чи шкоду» в нашому житті, але вже з урахуванням супроводжуючого феномена глобалізації загального цивілізаційного процесу в умовах сучасності.

Реально ці процеси відбулися як закономірний наслідок практичного використання історично вже накопичених в світі науково-інформаційних знань, в першу чергу завдяки цим знанням та здебільшого методом активного творчого винайдення і впровадження по-сучасному інноваційних, тобто високоінформаційних технологій (ВІТ). Однак, дещо відкладеним за часом (а вочевидь – супутнім, навіть можна сказати – майже синхронним) і також цілком закономірним виявився сутнісно начебто інший феноменальний процес раніше небаченої системної потуги – глобалізації людського життя у всесвітньо-планетарному вимірі.

Також бачимо, що тенденції світового і національного розвитку вже ХХІ ст. аж ніяк не спростували об'єктивно імперативного характеру суть глобалізаційного процесу. Навпаки, попри псевдонаукове спрощення глибинної сутності феномена глобалізації та спротив антиглобалістів різного ґатунку, реально практична ситуація спрямовує людство до більш уважного ставлення до цієї природно невідворотної ситуації шляхом фундаментально наукового вияву справжньої сутності, причин та глобалізуючих потужностей цього феномена.

Глобальносистемні науково-теоретичні дослідження цієї проблематики за новою, розробленою в ДУ «ІВІ НАН України» методологією, на першому етапі визначення реальної ситуації показали, що названі вище феномени інтенсивної інформатизації й імперативної глобалізації сучасного світу фундаментально та об'єктивно по суті співпадають. Отже, насправді – це підтверджена практичним життям всеохоплююча, але фундаментальна і за єдино глибинною сутністю ***трансінформаційна глобалізація***.

Також тут справедливо зафіксуємо, що глобально-об'єктивну всесвітньо-історичну сутність цивілізаційного процесу як соціокультурного поступу людства в природному середовищі геніально визначив наш видатний вчений, перший президент Академії наук України академік В. І. Вернадський. Свою концепцію він сформулював глобально й лаконічно: *«Упровадженням символів, літер і чисел людство досягнуло циклічності та інтенсивності впливу природних явищ на своє життя, навчилося користуватися цими знаннями і передавати їх прийдешнім поколінням, фактично започатковуючи цим*

свою цивілізаційну історію» [1]. А сьогодні нашими доцільними дослідженнями сформоване відповідне концептуальне бачення глибинно сутнісних причинно-наслідкових зв'язків цих феноменів та їх глобально впливових функцій як основних чинників в динамічній, але специфічно взаємодіючій системі «людина, екосфера та інформатизація світу».

По-перше. Всесвітньо-історична картина процесів цивілізаційного поступу в умовах реального природного довкілля свідчить про те, що ефективність цієї діяльності й розвитку в напрямку вдосконалення свого життя цілковито і однозначно залежить від набутого досвіду та знань про природні процеси. Відтак слід визначити, що сучасне життя людства, першочергово в сфері діяльності та поступу цивілізації, об'єктивно й пріоритетно фундаментально базується як на речовинно-енергетичній першооснові, так і на суті ідеальній, глобальностемно вирішальній інформаційно-цільовій основі, включно в сферах соціокультурної, політичної та сучасної технологічно-економічної діяльності.

По-друге. Фундаментально науковий пошук всесвітньо-історичних взаємозв'язків найвпливовіших чинників сучасного розвитку на основі вже інноваційної, актуально відповідної глобальносистемної методології дозволив нам також системно усвідомити глибинну трансінформаційну сутність власне цивілізаційного поступу людства. Саме таким чином була досягнута принципова можливість цілком відповідно до цієї методології, отже *всезагальносистемно*, розглядати згадану глобальну структуру чинників – «Людина, екосфера (економіка+екологія) та інформатизація світу».

По-третє. Враховуючи конкретну службову роль наукових досліджень, ще й з конструктивом щодо найгостріших національних інтересів України в умовах реалій світового розвитку, нами було встановлено, що з позиції прийнятої нами методології пошукових досліджень і практичної реалізації досягнутих результатів найгострішою проблемою сучасності є всебічне усвідомлення кожною нацією реальної можливості *катастрофічного перебігу глобальносистемної кризи сучасної цивілізації*. Фундаментальною причиною такої ситуації нами визначено конструктивно реальні ефекти в процесах сучасного розвитку – явища *дезінформації та дезінтеграції* з причин безконтрольного накопичення та широкого розповсюдження недостовірних, тобто неякісних інформаційних знань.

Яскравим підтвердженням критичної ситуації в сучасному світі саме з цих причин виявились планетарно поширені тероризм і так звані гібридні війни, фактично укорінені в так званій світоглядній війні як

диявольській суміші перманентно холодної інформаційної та гарячезбройних регіональних воєн.

Але, як ми бачимо, активно розпочата в ХХ ст. війна поміж так званими матеріалістами та ідеалістами, які були так необачно зациклені на процесі пошуку пріоритетно вирішального, «первинного» критерію розвитку в об'єктивно існуючому матеріальному середовищі, реально призвела світову спільноту не тільки до загального концептуально-практичного *фіаско*, а й мультиплікаційно розповсюдила глобальні проблеми на усі сфери розвитку.

По-четверте. Складна проблематичність національного, світового і глобального розвитку в режимі соціально-економічної забезпеченості є стійкою ознакою новітнього історичного процесу. Всесвітня історія економічної думки свідчить про те, що людство практично в постійному режимі проводило пошук шляхів удосконалення своєї діяльності, орієнтуючись, головним чином, на щоденні життєві потреби, пряму та зворотну реакцію природних речей. Історично одночасно, тобто саме в процесі своєї діяльності та розвитку, людство накопичувало *знання про світ* як інформацію про навколишнє середовище та про наслідки взаємодії з ним. І саме ці діалектичні процеси взаємодії глобальних чинників зформували феномен *історичної пам'яті* людства як реальний, хоч і специфічно *суто ідеальний інформаційний ресурс соціально-економічної діяльності й цивілізаційного поступу*.

Безумовно, що впродовж усіх періодів свого існування соціум як людське суспільство нагромадив чимало відтепер вже навіть *наукових інформаційних знань*⁷. Однак, реальні процеси світового розвитку в епоху так званої НТР свідчать не тільки про вражаючі технологічно-економічні досягнення людства, а й про значні негативи: ресурсні дефіцити, військові та релігійні конфлікти, продовольчі й системні соціально-економічні кризи та екологічні деформації, в тому числі – саморозвали потужних держав і регіональних угруповань.

Так, саме глобальносистемний аналіз соціального стану і сталих показників економічного розвитку більшості країн світу, що в найзагальнішому варіанті проведений за ініціативою ООН і викладений в матеріалах Всесвітніх конференцій з проблем світового розвитку (1992-2016 рр.), яскраво підтверджує глобальний характер цих небезпечних тенденцій, фіксує вирішальність їхнього впливу на геополітичні процеси, на планетарні економіко-екологічні зрушення,

⁷ Під «інформаційними знаннями» ми розуміємо всесвітню систему знань, що історично накопичені людством, модульно зафіксовані на інертних щодо їхнього змісту речовинно-енергетичних носіях та готові для практичного використання в усіх сферах соціально-економічної діяльності й цивілізаційного розвитку.

отже, – на глобальний, регіональний та національний розвиток, відтак і на всезагальний цивілізаційний поступ.

Все частіше, особливо в XX-XXI ст., поширюються так звані ідеологічні, або психоінформаційні, війни, в тому числі у формах «гібриду» або релігійного фундаменталізму, які сьогодні вже також набули глобального виміру та впливу на геополітичні та геоекономічні процеси. Це також підтверджує факт дефіциту науково-практичного усвідомлення людством значення і ролі методологічно-інформаційних орієнтирів в умовах сучасності. Про дефіцит інформаційних знань в сфері соціально-економічної методології також яскраво свідчить вже історично тривалий пошук шляхів подолання соціально й ідеологічно конфронтаційного, в тому числі так званого мальтузіанського підходів до проблематики розвитку, основними відправними положеннями яких є небезпека «самознищення» та невідповідні до потреб сучасного людства «межі зростання», що фактично призводять до прийняття тупикового менталітету в еколого-економічній сфері, міждержавних та міжлюдських відносинах.

Попри те, що в процесах сучасної творчої соціокультурної і техніко-економічної діяльності, і саме на *науково-інформаційній основі*, людський геній створює «найвищі» технології, їхнє практичне використання сьогодні має не тільки позитивний напрям, а й великою мірою набуло антигуманного й антиекологічного характеру, найбільше, як очевидно, у сферах ядерних озброєнь, хімічних та інших недосконалих і «тіньових» виробничих підприємств.

Існуючі методи внутрішнього і міжнародного поділу праці з різною мірою відкритості національних економічних систем та необхідністю забезпечення так званих національних інтересів на різних рівнях демократичності, консолідованості та конкурентоспроможності суспільств в процесах взаємопов'язаного саморозвитку – все це певною мірою функціонує діалектично-суперечливо, але реалії світової економіки все ж свідчать про надмірне домінування *дезінтеграційних ефектів* в житті сучасного людства. Тут актуальною є *потреба науково усвідомити*, що підґрунтя цих небезпечних ефектів також знаходиться в надрах *глобальних механізмів функціонування інформаційного ресурсу* в житті світової спільноти. В цьому і полягає функція науки глобалістики.

Усе це вказує на актуально гострі потреби науково-теоретичного, методологічного та концептуально-практичного усвідомлення основних чинників і механізмів всебічно, тобто *глобальносистемно* ефективного й безпечного господарювання та поступу в специфічних умовах сучасності. Адже останні десятиріччя розвитку, як вже було сказано,

чітко виявили стійкі тенденції світового процесу: *інтенсивну інформатизацію та суть системно відповідну глобалізацію* процесів економічної діяльності і соціального розвитку. Ці імперативні тенденції переконливо показують, що саме вони як стратегічні орієнтири розвитку визначають проблематику та напрямки актуальних наукових досліджень механізмів системного забезпечення організації надійного й ефективного соціально-економічного процесу в нашій державі. Світ-системну орієнтацію щодо такого напрямку поступу добре показано в фундаментальній монографії «Україна-Китай», в якій системно використана праця відомого вченого А. І. Кудряченка «*Сучасні світосистемні трансформації та стратегічні засади розвитку України*» [2].

Однак, намагаючись деяким чином пристосуватись до світових вільно-ринкових процесів, українська економіка все ж знаходиться сьогодні, досить м'яко кажучи, в стані «несистемного» самореформування. Макроекономічні спроби якось стабілізувати ситуацію в прогресивному напрямку здійснюються фактично без стратегічно виваженої концепції, без належного усвідомлення причинно-наслідкових зв'язків у цій доленосно важливій, з точки зору національної безпеки, справі.

Слід зауважити, що загальносистемний розгляд цієї проблематики потребує врахування усіх найвпливовіших як внутрішніх, так і зовнішніх чинників і параметрів суспільного розвитку. Однак, треба врахувати, що усякий прогрес в межах початково помилкової системи доконечно виявляється майже несподіваним регресом. Відтак, обґрунтування системно пріоритетних важелів вирішення проблем, передусім економічної забезпеченості й пошуку чинників стратегічного впливу на господарчі процеси, треба проводити, починаючи саме з науково-концептуального усвідомлення глибинних механізмів функціонування інформаційного ресурсу в соціально-економічних системах.

Найголовніше: тут слід постійно враховувати фундаментальне системно прогресотворче значення й глобально початкову, вирішально цільову роль інформаційного ресурсу в процесах діяльності і розвитку, знанняєва соціально-економічна потужність якого ще навіть в найменшій мірі не вивчена та позитивно не використана людством. Цей ресурс на сьогодні знаходиться, прямо скажемо, в стані безвідповідального споживання або, кращою мірою, в статусі поки що «прихованого» для глибокого і широкого розуміння та, зрештою, й кваліфікованого використання *найціннішого резерву.*

Глобальна і вирішальна роль інформаційного економічного ресурсу в процесах сучасного світового розвитку поглиблено досліджувалась автором і викладена майже в усіх його публікаціях. В них, зокрема, йдеться про те, що здобуті фундаментально-прикладною наукою первинно-об'єктивні інформаційні знання цілеспрямовано творчо трансформуються в методологічно повних економічних системах та використовуються в усіх прикладних наукових розробках: у проектуванні, раціоналізації, методичних та організаційно-управлінських рішеннях, в технологічному виробництві. В цій роботі на глибинному рівні показано, що саме *інформаційні знання як стратегічний економічний ресурс глобального впливу* є пріоритетно головною складовою системи національної безпеки кожної держави.

Таким чином, теоретично-концептуальними дослідженнями автора встановлено, що в загальносистемному вимірі механізм економічної діяльності та соціального розвитку принципово базується та може ефективно і безпечно функціонувати на трьох об'єктивно необхідних та глобальносистемно впливових, отже, стратегічно вирішальних основах: а) *інформаційній*, яка є *глобально єдиною основою – ресурсом* мислення та цілепокладальної людської діяльності; б) *інтелектуальній*, яка є *глобально єдиним*, але вже *трансінформаційним* ресурсом – рушієм активно творчої праці в її *мікропроцесуальному* визначенні; в) *інноваційній*, яка є «кінцевим» цілепокладальним ресурсом, що завершує комплекс по-суті *ідеальних*, але пріоритетно вирішальних ресурсів в процесі досягнення ефективної результативності активнотворчої соціально-економічної праці вже *транстехнологічним*, тобто *hi tech макропроцесуальним* шляхом. В цьому і полягає основна сутність *глобальносистемної методології людської праці*.

По-н'яте. Таким системним чином, глибинно усвідомлюючи необхідність більш кваліфікованого відношення до реально існуючої загрози наступу катастрофічної кризи в сучасній світ-системі, та з використанням *глобальносистемної методології* ми розробили нові підходи до відповідного визначення специфіки фундаментальних та прикладних наукових досліджень життя людства на даному етапі цивілізаційного поступу, а також – до пошуку причин і наслідків щодо його найближчого майбутнього. Відповідно до визначених завдань таку науку ми назвали «*Глобалістика – наука про фундаментальні чинники та механізми всезагальносистемного управління світовими процесами*». За нашими переконаннями, саме такий науковий пошук здатний віднайти ієрархічно відповідні пріоритети та функції кожного чинника в процесуальному механізмі соціальної діяльності й цивілізаційного

розвитку як поступу до більш досконалого, *ноосферного* модус вівенді людства.

Використані джерела та література:

1. Вернадский В. И. О науке. Избр. труды / Сост. Г. П. Аксенови др. Т.1. Дубна : Феникс, 1997. 576 с.
2. Кудряченко А. І. Сучасні світосистемні трансформації та стратегічні засади розвитку України (стенограма наукової доповіді на засіданні Президії НАН України 17 січня 2018 року) // Вісник Національної академії наук України. 2018. № 3. С. 13-18.

В даній роботі інноваційно системно використані багаторічні авторські концептуальні праці.

УДК 94 : 504+008

Перга Т. Ю.

ЕКОЛОГІЧНА КУЛЬТУРА ТА СТАНОВЛЕННЯ ЦІННОСТЕЙ СУЧАСНОГО СУСПІЛЬСТВА

У статті досліджуються головні етапи формування екологічної культури. Розглянуто наукові підходи до визначення екологічної культури. З'ясовано зв'язок екологічної культури з екологічними цінностями. Виявлено головні елементи екологічної культури.

Ключові слова: *екологічна культура, екологічні цінності, цивілізація.*

Перга Т. Ю. Экологическая культура и становление ценностей современного общества. В статье исследуются основные этапы формирования экологической культуры. Рассмотрены научные подходы к определению экологической культуры. Выяснена связь экологической культуры с экологическими ценностями. Выявлены главные элементы экологической культуры.

Ключевые слова: *экологическая культура, экологические ценности, цивилизация.*

Tetiana Perga. Ecological culture and formation of values of modern society. The article investigates the main stages of formation of the ecological culture. Scientific approaches to the definition of ecological culture are considered. The connection of ecological culture with ecological values is revealed. The main elements of ecological culture are found.

Keywords: *ecological culture, ecological values, civilization.*

На початку ХХІ ст. екологічні проблеми трансформуються у проблеми виживання людства і потребують осмислення вже не як суто

природоохоронні, а як такі, що забезпечують гармонізацію коеволюції людини і природи. Їх гострота актуалізує формування нового типу культури, яка базується на екологічних цінностях і поступово перетворюється на наскрізний вимір розвитку сучасної цивілізації. Це обумовлює зростання інтересу дослідників до різних аспектів екологічної культури.

Дослідження проблем, пов'язаних з екологічною культурою, упродовж останнього десятиліття стали предметом наукового аналізу низки дослідників. У наукових працях Р. Гарковенко, Є. Гіурсова, А. Горелова, Л. Когана, Д. Ліхачова, Є. Маркаряна, Л. Сидоренко та інших екологічна культура розглядається як цілісне утворення суспільно-історичної практики. Ціннісні та етичні аспекти системи «природа-суспільство» є предметом досліджень В. Гесле, Г. Йонаса, В. Кутирєва, М. Мойсєєва, А. Печчеї, В. Поттера, І. Фролова, А. Швейцера, Б. Юдіна та ін. Історичні аспекти становлення шкали екологічних цінностей містяться в публікаціях таких авторів, як І. Абрамова, Г. Алі-Мурзаєв, І. Герасимов, В. Кабо, Г. Ключарев, Л. Коган, П. Козловські, В. Кутирев, Г. Матюшин, В. Межуєв, М. Мойсєєв, О. Назаретян, О. Назарова, О. Павленко та ін. Зв'язок екологічної культури з формуванням екологічної свідомості проаналізували Р. Біджієва, О. Валітова, С. Дерябо, Т. Іванова, Т. Казначєєва, О. Захлебний, І. Зверев, І. Суравєгіна та ін. Проблеми екологічної освіти та екологічного виховання як складових екологічної культури розробляються такими науковцями, як О. Валітова, П. Глинські, Дж. Геллап, Р. Денлап, Т. Іванова, Дж. Файблеман, В. Павлов, В. Сафронов, Т. Гардашук, Ф. Гіренко, М. Кисельов, В. Крисаченко, М. Галєєва, Є. Плеханов, М. Тарасенко, М. Хроменков. Однак недостатньо вивченими є історичні аспекти формування екологічної культури та її зв'язок з новими цінностями сучасної цивілізації. У цій статті ми маємо намір заповнити існуючу наукову прогалину.

Для виконання цього завдання, перш за все, розглянемо головні наукові підходи до визначення поняття «екологічна культура». У найбільш загальному вигляді цим терміном позначають певний тип ставлення людства до довкілля, який розглядається під різними кутами зору. В «Енциклопедії сучасної України» дається кілька визначень екологічної культури, зокрема як «напрямую людської діяльності та мислення, від якого істотним чином залежать природне існування сучасної цивілізації, її сталий розвиток, сукупність певних дій, технологій освоєння людиною природи, які забезпечують рівновагу в

системі «людина–довкілля»; як теоретичної галузі знань про місце людини в біосфері як істоти діяльної, організуючої її структурні та функціональні блоки; як однієї з форм культури, здатності людини відчувати буття світу, пристосовувати його до себе» [1]. Є. Гірусов характеризує екологічну культуру як продовження й розвиток загальної культури, що виражає характер і новий рівень відносин між суспільством і природою. Дослідник вважає, що вона по-різному проявляється в системі духовних цінностей, соціальних інститутах, у всіх видах людської діяльності, безпосередньо пов'язаних з пізнанням, освоєнням і перетворенням природи» [2, с. 146]. На думку Б. Ліхачова, екологічна культура може розглядатися як органічна єдність екологічно розвиненої свідомості, емоційно-психічних станів і науково обґрунтованої вольової утилітарно-практичної діяльності [3, с. 8-9]. Як зазначають В. Крисаченко і М. Хилько, «екологічна культура є цілепокладаючою діяльністю людини (включаючи і наслідки такої діяльності), спрямованою на організацію і трансформацію природного світу (об'єктів та процесів) відповідно до власних потреб і намірів» [4, с. 212]. Схожі визначення екологічної культури зустрічаються у розробках Р. Александрова, М. Дежнікова, В. Кобилянського, М. Мойсєєва, В. Павлова, В. Панова, Г. Риженкова та ін.

Ці, на перший погляд, різнопланові дефініції мають спільні засадничі ідеї, що дозволяє виділити два важливих аспекти екологічної культури – перший стосується особистості людини, її сприйняття довкілля, відповідних ментальних та ціннісних установок; другий унаочнений у різних практиках відношення до навколишнього середовища. Причини та актуальність формування екологічної культури в контексті сучасних викликів та екологічних проблем сформульовані В. Пановим наступним чином: «...воно (людство) або нічого не змінює, і в цьому випадку загине, або ж негайно змінює свій світогляд, спосіб взаємодії з природою і шукає шляхи до гармонійного спільного розвитку – коеволюції» [5, с. 23].

В. Соловйов вказує на тристороннє ставлення людини до природи: страждальне підпорядкування їй у тому вигляді, в якому вона існує, тривала боротьба з нею, підкорення їй і використання в якості байдужого знаряддя й утвердження її ідеального стану – того, який вона має набути у процесі взаємодії з людиною. Безумовно, нормальним і остаточним, підкреслює дослідник, слід визнати тільки третє, позитивне ставлення, в якому людина користується своєю перевагою над природою не тільки для свого, але і для її – природи – піднесення [6, с. 16].

Деталізуючи цю тезу, І. Сафонов виділяє перший, пасивний, доцивілізаційний тип екологічної культури, коли особистість ще не була суб'єктом екологічної культури, адже на той час людина була невіддільна від племені. Водночас вже тоді цей вид екологічної культури мав свої етичні принципи, хоча і не до кінця усвідомлені людьми [6, с. 41]. Дослідження археологів свідчать, що вже в цей час у землеробстві деяких народів були поширені різні природоохоронні практики, пов'язані як з релігійними віруваннями, так і з накопиченням емпіричних знань про протікання природних процесів (виверження вулканів, розливи річок, посухи, місячні затемнення). Ми вважаємо, що цей період, хронологічні рамки якого охоплюють період енеоліту та раннього залізного віку, доцільно розглядати як перший етап формування екологічної культури.

Показовим прикладом у цьому відношенні є стародавня Індія. У давнину на її території існували священні гаї, площа яких охоплювала приблизно 6% території півострова Індостан. Полювання та заготівля лісу у них заборонялися; натомість дозволялося вирощувати лише різні лікарські рослини, збирати сухі гілки й займатися бортництвом. Цілісний рослинний покрив допомагав зменшити ерозію ґрунту і запобігти спустеленню. Священні гаї перебували під захистом племінних союзів або храмових громад.

Ще однією поширеною екологічною практикою землекористування у стародавній Індії, що свідчить про існування певних етичних принципів відношення до природних ресурсів, є надання деяким деревам і рослинам божественних властивостей. Індуїсти поклонялися їм, вірячи, що це принесе удачу. Вічнозелені дерева вважалися символами вічного життя. Найбільш відомими прикладами священних дерев є сандалове дерево, бутленут, пальма, ялівець, чампа, лотос, тюльяс, баньян, піпул, білва. Наприклад, різновид базиліка Тулса, який росте на піщаному ґрунті, вважається символом дружини Бога Вішну. Загалом більше ста рослин і дерев мають в Індії сакральне значення.

Захисту багатьох біологічних видів від знищення сприяв культ деяких тварин, які вважаються індусами священними. Зокрема, це стосується тигра, кобри, слона, мавпи, леопарда та ін. Найбільш шанованою твариною в Індії вважалася корова, вбивство якої вважалося одним з найстрашніших злочинів. Культ змії нараховує в Південній Азії більше п'яти тисяч років. Його коріння сягає в глибокі пласти доарійської культури. Так, в переказах Кашміру є згадки про те, що рептилії панували над долиною, коли вона ще була безмежним болотом. Пізніше буддійська міфологія стала приписувати змії порятунок Будди.

У багатьох частинах Індії існує нагапанчамі – індуїстське свято, під час якого віруючі поклоняються живим зміям або їх зображенням.

Розвиваючи вказану вище думку І. Сафонова про етапи формування екологічної культури, можна виділити другий етап, коли особистість перетворилась на її суб'єкт. Відповідно його доречно назвати цивілізаційним. Однак хронологічні рамки цього етапу є предметом наукового дискурсу. Якщо покласти в основу такої періодизації критерій свідомої/несвідомої діяльності людини щодо перетворення довкілля (маємо на увазі природоохоронну діяльність), то нижню хронологічну межу другого етапу доцільно віднести до другої половини ХІХ ст., коли у деяких країнах світу, наприклад у США, почав зароджуватися громадський рух за охорону природних ресурсів і були здійснені перші заходи в цій царині. Однак серед науковців відсутній консенсус щодо періоду зародження державної екологічної політики (а відповідно – і екологічної свідомості) у різних країнах. Багато фахівців вважають, що це відбулось лише у 1960-1970-х рр., коли у США та Європі стали очевидними негативні наслідки таких екологічних проблем, як кислотні дощі, забруднення повітря, водного шару і ґрунтів. Якщо дотримуватися цієї точки зору, то початок цивілізаційного етапу формування екологічної культури доцільно віднести до останньої третини ХХ ст.

Аналізуючи особливості формування екологічної культури, підкреслимо її зв'язок з етнічним компонентом. Зокрема, Л. Юрченко доводить, що екологічна культура формується в процесі коеволюції етносів та екосистем, унаслідок чого її засади та вимоги опредмечуються не лише в певних речах і технологіях, а й стають набутком свідомості та ментальності людини [7, с. 230-232], тобто передаються від покоління до покоління. Як зазначає дослідниця, етнос і оточуюче середовище в усі часи становили собою єдину етно-екологічну систему. Кожен етнос виступає носієм певних цінностей, своєрідних культурних та психічних ознак, мови, духовності, матеріальної культури, популяційно-расових особливостей тощо. Тому зруйнування автентичного для якогось етносу довкілля чи переселення його в інші умови призводить не лише до нарощення стану дискомфорту, порушень генетико-фізіологічних параметрів популяції, а й до зміни ціннісних установок відношення до оточуючого середовища. Певним підтвердженням цієї тези може слугувати доля корінних народів, наприклад, Північної і Південної Америки, Австралії, яких колонізатори виселили з історичних місць проживання і переселили в резервації. О. Козачук зазначає, що суспільна організація корінного

населення Північної Америки до появи європейців була заснована на принципах матріархату, а земля, яка використовувалась для збиральництва, полювання та примітивного господарства, була територією існування племені, а не власністю конкретних осіб [8, с. 247]. Очевидно, що дослідник має на увазі відмінні цінності та практики відношення до довкілля, які почали поширювати колонізатори і які невдовзі привели до зникнення багатьох видів флори і фауни та появи перших екологічних проблем. Відповідно тубільне населення або почало «вестернізуватися» та сприймати відверто споживацький стиль відношення до природних ресурсів, або «замикалось» у резерваціях, прагнучи у процесі адаптації до нових місць проживання зберегти існуючі традиції і практики.

Для оцінки ролі та місця екологічної культури в житті сучасного суспільства охарактеризуємо його головні цінності. На наш погляд, важливе місце серед них займають екологічні цінності, формування яких обумовлено загостренням у ХХ ст. багатьох екологічних проблем. Поняття екологічної цінності, власне як і самих екологічних цінностей, ще перебуває на стадії розробки, і наразі існують різні підходи до розв'язання цієї наукової проблеми. Беручи до уваги той факт, що екологічній цінності притаманні ті ж самі риси й особливості, які властиві будь-якій цінності, можна стверджувати, що цінність є матеріальним чи іншим реальним значущим для суб'єкта явищем дійсності (наприклад, чисте повітря, чиста вода, середовище, що оточує помешкання) і, водночас, явищем свідомості суб'єкта, що відображає його зацікавлене відношення до певної ситуації (мається на увазі відношення до довкілля). Можна стверджувати, що екологічні цінності є новими цінностями сучасного суспільства і їх формування є важливою умовою генези екологічної культури, зокрема її цивілізаційного етапу. Його особливістю є формування таких головних елементів екологічної культури, як екологічна свідомість, екологічна освіта, екологічне мислення та екологічна етика.

В останні роки в багатьох розвинених країнах відбулася екологізація моральної свідомості, змінилися ціннісні орієнтації; була створена така система цінностей, в яку увійшли як соціальні, так і природні елементи. Природа в цьому випадку отримала статус самостійної цінності в силу її унікальності та неповторності.

Ціннісне осмислення природи означає нерозривну єдність людини і суспільства з природою. Людина і суспільство виступають як елементи єдиної системи «природа – суспільство», поза якої їх існування неможливо; однак при цьому інтереси природи висуюються на перший

план, отримують пріоритет над інтересами суспільства, включаються в сферу моралі. При такому підході природа в новій системі моральних цінностей виступає як мета, а не як засіб, що прямо пов'язано з новим розумінням сутності людини як природної істоти. Постає також питання про моральне відношення людини до природи, про особливості цього відношення, про розширення сфери дії традиційних, звичних форм моральної регуляції (норм, принципів, цінностей, ідеалів тощо) [9, с. 48-49].

За визначенням С. Дерябо та В. Ясвіна, екологічна свідомість є сукупністю уявлень про взаємозв'язки у системі «людина – природа» в самій природі, існуючого ставлення до природи, а також відповідних стратегій взаємодії з нею. Екологічна свідомість – це вищий рівень психічного відображення природного, штучного і соціального середовища та свого внутрішнього світу; рефлексія місця та ролі людини в екологічному світі, а також саморегуляція цього відображення [10, с. 345]. Вона виступає регулятором екологічної діяльності, оптимізує взаємовідносини у системі «природа – суспільство». Інструментом формування такого цілісного системного утворення, як екологічна свідомість, є екологічні цінності, історично обумовлені форми зацікавлено-діяльного ставлення суб'єктів до об'єктів природи. Активізація екологічної свідомості відбувається під час формування екологічного світогляду. Ці реалії та процеси складають інтелектуальне поле пошуку нових базових цінностей людського співжиття і світопорядку.

Науковці С. Дерябо, І. Зверєва, Д. Ліхачов, В. Павлов, В. Панов, П. Риженков, Г. Шагун та В. Ясвін переконані, що проблема формування нового типу екологічної свідомості потребує нової парадигми екологічної освіти, під якою зазвичай розуміють цілеспрямовано організований, плановий і системний процес засвоєння екологічних знань, умінь і навичок. Автори зазначають, що суттєвим компонентом екологічної свідомості є інтелектуальна діяльність, яка гарантує гуманну і науково-обґрунтовану взаємодію з природою [3, с. 20; 9, с. 54].

Складовою екологічної освіти є екологічне мислення, яке вимагає відмови від егоїстичних споживчих установок, орієнтованих на вузькогрупові егоїстичні інтереси, егоцентричного підходу до довкілля, без урахування інтересів майбутніх поколінь. Навпаки, сучасне екологічне мислення має бути демократичним, ґрунтуватися на загальнолюдських цінностях, орієнтованих на перспективу розвитку людства, а не на сьогоdnішній корисливий інтерес [11, с. 271]. Хоча

рівень екологічного мислення в різних країнах світу відрізняється, можна з упевненістю стверджувати, що в масовій свідомості екологічний стиль мислення впевнено закріпився і перетворився на його органічну складову. На це вказує поширення екоорієнтованих практик повсякденного життя, наприклад, використання у побуті енергоефективних технологій, сортування сміття тощо.

Велику роль у цьому відіграє екологічна етика. Вона створює певні моральні застереження у суспільстві, що забороняють певні дії стосовно природи; передбачає критичне тестування природоохоронних заходів на її людські, насамперед духовні виміри; виступає свого роду інструментом для з'ясування абсолютно нових, на перший погляд незрозумілих і непередбачуваних, екологічних ситуацій. Хоча проблема етичного ставлення до природи, моральні проблеми взаємозв'язку людини і природи, відношення до тварин простежуються у працях таких відомих філософів, як Піфагор, Геракліт, Сенека, А. Блаженний, І. Кант, багатьох інших й у релігійних концепціях, спрямованих на вирішення глобальних проблем людства, її засновниками вважаються вчені ХХ ст. – О. Леопольд та А. Швейцер. Особлива роль у формуванні екологічних цінностей, а відповідно – і екологічної культури – належить концепції «етики благоговіння перед життям» А. Швейцера. Суть етики благоговіння перед життям полягає в тому, що людина, завдаючи шкоди будь-якому іншому життю, усвідомлює це і постійно порівнює, наскільки виправданим це є. Вона передбачає також постійний внутрішній конфлікт, в основі якого лежить благоговіння перед своїм і будь-яким іншим життям і, як результат, виникає неминучість вибору між етичним і необхідним. На наш погляд, саме цінність людського життя виступає основою, фундаментальною цінністю, яка обумовлює формування екологічних цінностей сучасної цивілізації, а відповідно – й екологічної культури.

Як зазначають вищезгадані автори, саме практична діяльність збагачує її учасників безпосередніми знаннями про навколишнє середовище. Соціально-екологічний досвід, набутий у процесі цієї діяльності, дозволяє співвіднести їх із реальністю, обдумати і відчувати ті факти, які відомі з літературних джерел, і тим самим сприяє перетворенню таких знань у переконання. Водночас практична діяльність є засобом перевірки рівня екологічної свідомості.

Отже, на початку ХХІ ст. екологічна культура постає як важлива умова виживання сучасної цивілізації та збереження людини як біологічного виду. Її генеза свідчить про поступовий перехід до свідомої цілеспрямованої діяльності щодо збереження рівноваги

біосфери, збалансування потреб людства з її ресурсами. Для прискорення її формування необхідно активізувати весь потенціал культури, провести радикальну, гуманістичну переорієнтацію всієї системи її цінностей, розвивати екологічну етику, свідомість, мислення і освіту.

Використані джерела та література:

1. Екологічна культура [Електронний ресурс] // Енциклопедія сучасної України (сайт). URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=18680
2. Гирусов Э. В. Экологическое сознание как условие оптимизации общества и природы // Философские проблемы глобальной экологии. Москва : Знание, 1983. С. 145-153.
3. Лихачев Д. С. Экология культуры // Альманах Всероссийского общества охраны памятников истории и культуры. 1980. № 2. С. 7-21.
4. Крисаченко В. С., Хилько М. І. Екологія. Культура. Політика: Концептуальні засади сучасного розвитку. К. : Знання України, 2002. 598 с.
5. Панов В. И. Введение в экологическую психологию: Учеб. пособие. Часть 1. Москва : Изд-во МНЭПУ, 2001. 144 с.
6. Ситаров В. А., Пустовойтов В. В. Социальная экология: Учеб. пособие для студ. высш. пед. учеб. заведений. М. : Издательский центр «Академия», 2000. 280 с.
7. Юрченко Л. І. Екологічні цінності в структурі екологічної свідомості й екологічної культури // Мультиверсум. Філософський альманах: Зб. наук. праць. 2009. Вип. 78. С. 229-237.
8. Козачук О. О. Еволюція політики США щодо індіанців у 1776-1924 рр. // Панорама політологічних студій. 2013. Вип.10. С. 247-257.
9. Морозова Л. П., Бондарчук А. О., Варук Ю. С. Роль екологічних цінностей у формуванні екологічної культури особистості // Young Scientist. 2017. № 11 (51). С. 46-50.
10. Дерябо С. Д., Ясвин В. А. Экологическая педагогика и психология. Ростов-на-Дону : Феникс, 1996. 436 с.
11. Єрмоленко А. М. Соціальна етика та екологія. Гідність людини – шанування природи: монографія. К. : Лібра, 2010. 416 с.

УДК 94 : 316.47 (438 + 474.5)

Olena Romanenko

VALUES OF POLES BY THE EYES OF LITHUANIAN STUDENTS

The results of sociological research, which was hold during the practice in the Vytautas Magnus University, Kaunas, Lithuania are caring out in this article. For this purpose questionnaires with cluster opposite pairs of characteristics, which were grouped by the respondents' attitude to other people, homeland, material goods and themselves, were developed and proposed to fill out to students.

As a result we found that Poles tolerate such values as «honesty», sociability (being

«communicative»), «culture» and «politeness»). Lithuanian students believe that one of the main values for Poles is «education» and «hardworking». It was confirmed that Poles are «very religious», have a sense of patriotism and nationalism.

Keywords: *values, stereotypes, communication, Poland, Lithuania.*

Романенко О. В. Цінності поляків очима литовських студентів. У статті наведено результати дослідження, проведеного під час наукової практики в Університеті Вітовта Великого (Vytauto Didžiojo universitetas), м. Каунас (Литва). Протягом соціологічного опитування студентам даного ВНЗ було запропоновано анкети з кластерними протилежними парами характеристик, що групувалися у блоки за ставленням респондентів до інших людей, батьківщини і матеріальних благ.

Внаслідок проведеного дослідження було з'ясовано, що поляки толерують такі цінності, як «чесність», «комунікабельність», «культура» і «ввічливість». Литовські студенти вважають, що одними з основних цінностей для поляків є «освіта», «розум» і «праця». Підтверджено, що поляки «дуже релігійні», мають почуття патріотизму і націоналізму.

Ключові слова: *цінності, стереотипи, комунікація, Республіка Польща, Литва.*

Романенко О. В. Ценности поляков глазами литовских студентов. В статье приведены результаты исследования, проведенного во время научной практики в Университете Витовта Великого (Vytauto Didžiojo universitetas), г. Каунас (Литва). Во время социологического опроса студентам данного ВУЗа были предложены анкеты с кластерными противоположными парами характеристик, которые группировались в блоки по отношению респондентов к другим людям, родине и материальным благам.

В результате проведенного исследования было выяснено, что поляки предпочитают такие ценности, как «честность», «коммуникабельность», «культура» и «вежливость». Литовские студенты считают, что одними из основных ценностей для поляков являются «образование», «ум» и «труд». Подтверждено, что поляки «очень религиозные», имеют чувство патриотизма и национализма.

Ключевые слова: *ценности, стереотипы, коммуникация, Республика Польша, Литва.*

Introduction.

The purpose of this article is to review the communications between Lithuanians and Poles, values that they are guided by and some other aspects of coexistence of two groups. Proper understanding of themselves and their community greatly affects the self-image of person, which has an impact on the perception of others. The globalization influences on this process not only in the local and regional but also to the global scale. The values have a particular importance in situations where groups get together for close and frequent contacts, for example, «have a common geographical space, social

and political, which is shared by the state or a group of neighbors» [1, p. 112]. The same can be said about the students of different nationalities, who met in high school, for example, in the University. Of course, they are in the same group of common interests (like studying) with different experiences and background.

Sociological research.

According to A. Jasińska-Kania, the goal of sociological research could be «a general empirical determination of the level of proliferation in the minds of members of the group specific ideas and / or opinions of the other groups, the degree of repeatability and uniformity of these ideas, as well as factors influencing their diversity and the possible modification» [2, p. 7].

For our study, the semantic differential method was selected [*like was used in the works from the books* 3, 4, 5]. The method is based on the fact that the content of the assessment of values is presented in the form of polarized characteristics [1, p. 134]. Realizing that such analysis «requires an interdisciplinary approach» [6, p. 16] and that they «can be studied in different ways, from different points of view from different perspectives» [1, p. 113], we are trying to determine values of Poles by the eyes of Lithuanian students. For this purpose, the author developed questionnaires (in English) and proposed them to students to fill out. The author made it during the practice in the Vytautas Magnus University (Kaunas, Lithuania) from November 20 till December 4, 2016.

The cluster opposite pairs of characteristics (antonyms) have been proposed to the respondent, who had to specify a number from «1» (negative response) to «5» (positive characteristic), which, in their opinion, for the best reflects person's impression of a particular social group. All values were combine in some groups – by the respondents' attitude to other people, to their homeland, to material goods and to themselves.

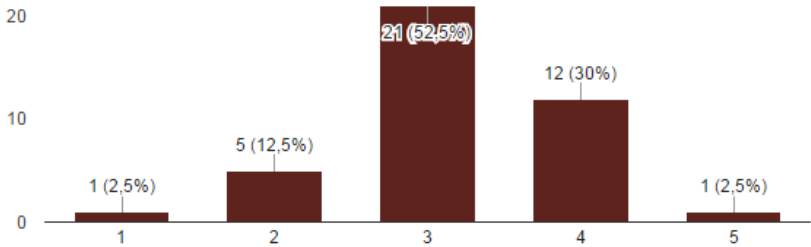
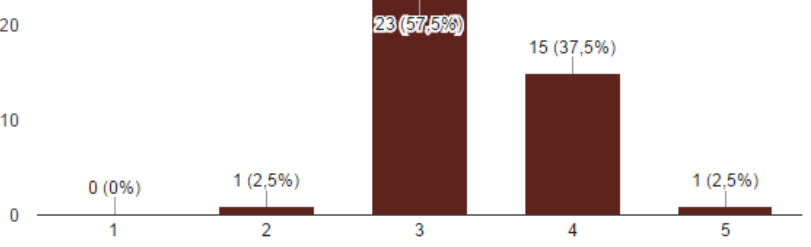
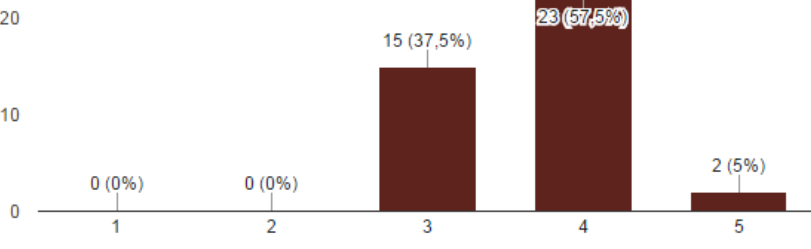
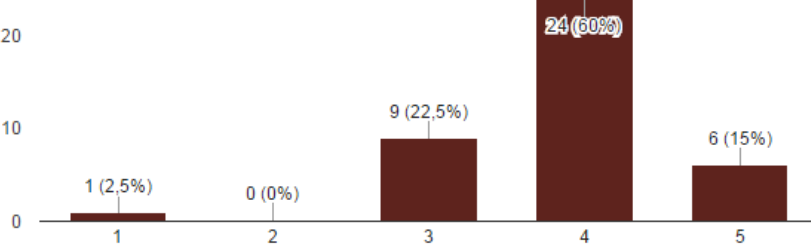
Lithuanian understanding of Poles' values.

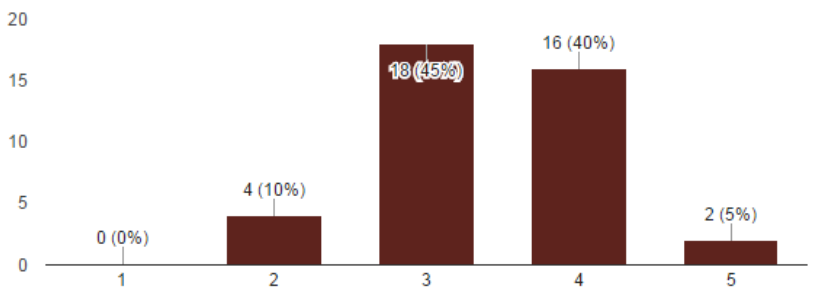
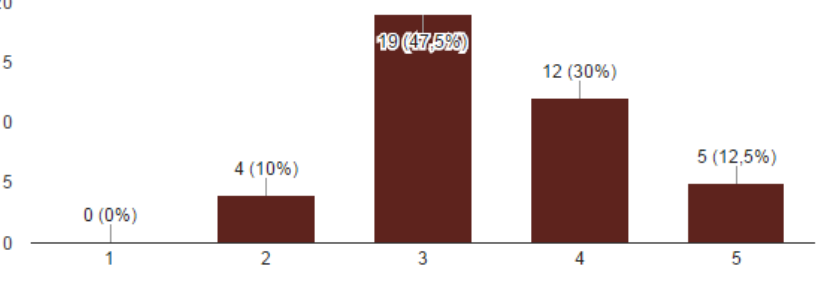
Firstly, we asked Lithuanian students to answer the group of questions named in general «*How Poles are in relation to other people*». The group of questions includes such values traits: intolerant / tolerant, dishonest / honest, closed / open, unsociable / communicative, lack of culture / cultural, rude / polite, easy to be influenced / independent in their mind, opinion (see table 1).

According to the results we can see that the most attractive and necessary values in students' eyes are communicative skills (which is not a surprising in the era of globalization) and culture.

Table 1

How Poles are in relation to other people (their attitude)?

Intolerant	 <p>We see that the most students find Poles tolerant (most answers in the middle – 52,5%).</p>	Tolerant
Dishonest	 <p>37,5% of Lithuanian students believe that Poles are «<i>honest</i>» (and 2,5% – «<i>very honest</i>»). Very similar about their opinion to Lithuanian ones. Nobody think that Poles are «<i>very dishonest</i>». 2,5% call them «<i>dishonest</i>».</p>	Honest
Unsociable	 <p>More than a half of students find Poles «<i>communicative</i>» (57,5%) or «<i>very communicative</i>» (5%). There were zero answers about «<i>unsociable</i>» Polish behavior.</p>	Communicative
Lack of culture	 <p>The majority of students found Poles «<i>cultural</i>» (60%) or «<i>very cultural</i>» (15%). This level is also higher than in the answers about Lithuanians.</p>	Cultural

Rude	 <p>Students think that Poles are «<i>polite</i>» (40%) or «<i>very polite</i>» (5%). Nearly a half believe that the truth lies somewhere in the middle (45% chose variant «<i>nor rude nor polite</i>»).</p>	Polite
Easy to be influenced	 <p>We can see, that students think about Poles as people, which are difficult to manipulate: «<i>independent mind</i>» in 30% and «<i>very independent mind</i>» in 12,5%. As in previous questions, nearly a half believe that Poles are neither easy to be influenced no independent (47,5%).</p>	Independent

The second group of questions about Polish values was dedicated to their character and mental abilities (see table 2).

Table 2

Poles' «mental» values

Emotionally neutral	<p>As we can see from the students' responses, they find Poles more emotional than neutral: 2,5% are «<i>very emotional</i>», 40% – «<i>emotional</i>». Only 5% was determined as «<i>emotionally neutral</i>». For the rest it is «<i>hard to say</i>» (52,5%).</p>	Emotional
Coward	<p>Students also named such Polish value as being brave.</p>	Brave
Humble	<p>The respondents also think that Poles are more «<i>proud</i>» than Lithuanians (55% to 32,5%) and «<i>very proud</i>» (15% for Poles to 7,5% for Lithuanian).</p>	Proud
Uneducated	<p>The importance of a such value as an education and good knowledge, student marked Poles at the same level as Lithuanians: 15% – as «<i>very educated</i>», 47,5% – as «<i>educated</i>» and only 2,5% – as «<i>uneducated</i>».</p>	Educated

We can see that in this group of answers the education is an essential value as much as bravery. The next group of questions was about Poles' «material» values. The results are represented in the table 3.

Table 3

Poles' «material» values		
Lazy	<p>Poles like to work: 10% of Lithuanian student call them «<i>very hardworking</i>», 52,5% – just «<i>hardworking</i>». 7,5% think Poles are «<i>lazy</i>» and 2,5% that they are «<i>very lazy</i>».</p>	Hardworking
Helpless	<p>Poles are more «<i>enterprising</i>» (in the sense of business and overcoming life's difficulties) than Lithuanians (47,5% to 35%). Only 2,5% of students think that Poles are «<i>helpless</i>».</p>	Enterprising
Poor	<p>32,5% of Lithuanian students think Poles are «<i>rich</i>» (in comparison to 7,5% for Lithuanians). 2,5% think, that Poles are «<i>very poor</i>» (in comparison 10% for Lithuanians) and 5% – «<i>poor</i>» (27,5% for Lithuanians).</p>	Rich

The next group of questions was about Poles and their Homeland. Please, see results in the table 4.

Table 4

Poles' «patriotic» values		
Secular	<p>Poles are «<i>very religious</i>» (45%) or «<i>religious</i>» (37,5%). Sometimes they are neither religious nor secular.</p>	Religious
Unpatriotic	<p>Students claim that Poles like their Homeland and they are very patriotic: 30% are «<i>very patriotic</i>» (but Lithuanians have only 20% for this value); 57,5% – are «<i>patriotic</i>» (in comparison with 30% for Lithuanians); 10% – choose neutral variant (in comparison with 40% for Lithuanian ones).</p>	Patriotic
Cosmopolitan	<p>The same situation is about nationalism. Only 2,5% of students think that Poles are «<i>cosmopolitan</i>». 52,5% consider them «<i>nationalistic</i>» (in comparison with 32,5% for Lithuanians) or «<i>very nationalistic</i>» (20%). 25% can't answer this question directly, so they choose and proclaimed neutral variant.</p>	Nationalist

According to the students' thoughts Poles are very patriotic and religious. One of their most important value is nationalism.

Summary.

In every nation, in every ethnic group you can meet many different character traits of good or bad. It is people with their weaknesses, peculiarities, so it is difficult to talk about one of the dominant value. According to M. Budyta-Budzyńska, «ordinary people automatically and involuntarily repeated opinions about others found in their environment» [1, p. 129].

For the consolidation or modification, the treatment of «others» affects such factors as the mood, the situational context of mutual relations. For Lithuanians, who are studying, living or have business together with Poles perception that nationality through the prism of their values can be «corrupted». Firstly, it is formed on basic sympathy or antysympathy in the small group, their family experience.

Lithuanian students think Poles are not as tolerant as Lithuanians are. Students admit, that Poles have such values as honesty: Lithuanians found Poles «open» (32,5%), «very open» (2,5%), «communicative» (57,5%), cultural (60%) or «very cultural» (15%) and «polite» (40%). Students think about Poles as people, which are difficult to manipulate, which are neither aggressive nor quiet.

Speaking about values, based on features of character and mental abilities of Poles, Lithuanian student noticed that Poles are more emotional than emotionally neutral (2,5% – «very emotional», 40% – «emotional»). They are brave (50%), proud (55% for «proud» and 15% to «very proud») and cheerful (40%). We see that in student's eyes Poles is more «valuable nation».

At the same time one of the main value for Poles is education (15% for «very educated» and 47,5% – as «educated») and being smart (57,5%), they like to work (52,5% – «hardworking»), are more rich and enterprising (47,5%) than Lithuanians. We confirm the fact (or the stereotype) that Poles are «very religious» (45%) or just «religious» (37,5%). This value for Lithuanians is not very essential. We also confirm that Poles has a value of patriotism and nationalism: according to students' opinion Poles are «very patriotic» (30%) or just «patriotic» (57,5%) in much more bigger degree than Lithuanians (20% and 30% appropriate). The same situation in the sphere of nationalism – Poles are more «nationalist» than Lithuanians (52,5 to 32,5%).

References:

1. Małgorzata Budyta-Budzyńska. Socjologia narodu i konfliktów etnicznych. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe PWN, 2010. 320 s.
2. Jasińska-Kania. Bliscy i dalecy, studia nad postawami wobec innych narodów,

ras, grup etnicznych. Warszawa, 1992. 246 s.

3. Jerzy Bartmińskiego. Naszi sąsiedzi w oczach studentów [w:] Narody i stereotypy / pod red. Teresy Walas. Kraków : Wydawnictwo Międzynarodowe Centrum Kultury, 1995. S. 258-268.

4. Zbigniew Bokszański. Stereotypy a kultura. Wrocław : Wydawnictwo Leopoldinum, 2001. 144 s.

5. Trudne sąsiedztwa Z socjologii konfliktów narodowościowych / pod red. Aleksandry Jasińskiej-Kani. Warszawa : Wydawnictwo Naukowe SCHOLAR, 2001. 248 s.

6. J. Berting, Ch. Villain-Gandossi. Rola i znaczenie stereotypów narodowych w stosunkach międzynarodowych: podejście interdyscyplinarne [w:] Narody i stereotypy / pod red. Teresy Walas. Kraków : Wydawnictwo Międzynarodowe Centrum Kultury, 1995. S.13-27.

УДК 94 : 323.1 (477)

Кужельний М. О.

ГРОМАДЯНСЬКИЙ ПАТРІОТИЗМ ЯК СУСПІЛЬНА ЦІННІСТЬ

Визначено, що найбільш інтегративним потенціалом для подальшої розбудови української держави є модель громадянського патріотизму, в основі якої – високорозвиненість громадянських компетентностей українців (зокрема, готовність свідомо виконувати громадянські обов'язки та активна позиція у сфері захисту публічних інтересів).

Ключові слова: патріотизм, громадянськість, громадянські компетентності, громадянський патріотизм, суспільні цінності.

Кужельный Н. А. Гражданский патриотизм как общественная ценность. Определено, что наибольшим интеграционным потенциалом для дальнейшего развития украинского государства является модель гражданского патриотизма, в основе которой – високоразвитость гражданских компетентностей украинцев (в частности готовность сознательно исполнять гражданские обязанности и активная позиция в сфере защиты публичных интересов).

Ключевые слова: патриотизм, гражданственность, гражданские компетентности, гражданский патриотизм, общественные ценности.

Mykola Kuzhelnyi. Citizenship patriotism as a civic value. It is determined that the most integrative potential for the successful completion of democratic transit in Ukraine is a model of citizenship patriotism, based on a high level of citizenship competence of individuals (the attitude of conscious fulfilment of civil duties and active position of citizens in the field of protection of public interest).

Keywords: patriotism, citizenship, citizenship competences, citizenship patriotism, civic values.

Теорія політичного транзиту детермінує такі передумови успішного переходу до демократії: 1) національна єдність; 2) політична воля; 3)

реальна боротьба за демократію [1, с. 667]. На етапі сплеску громадянської активності в сучасній Україні після акцій громадянського протесту, які увійшли в історію під назвою «Революція Гідності», все частіше фактором забезпечення сталої громадянської участі теоретики визначають патріотизм. У новому Законі України «Про державну службу» (від 10.12.2015) патріотизм визначено як «відданість та вірне служіння Українському народові» (стаття 4, пункт 1) [2]. Таке служіння безумовно має ціннісне підґрунтя.

Українська держава активізувала питання патріотичного виховання ще у 2015 р. (наказ Міністерства освіти і науки України від 16.06.2015 р. № 641 «Про затвердження Концепції національно-патріотичного виховання дітей і молоді»), проте очікуваної результативності впровадження цієї новації не мало. Другим важливим кроком державотворчого характеру було визначення у новому Законі України «Про освіту» (від 05.09.2017 р.) громадянських компетентностей як обов'язкових освітніх результатів. Це породило низку викликів, що постали перед суспільством. Ми погоджуємося, що без громадянина, який усвідомлює цінність публічного інтересу та демонструє відповідальне виконання своїх громадянських обов'язків, складно сформувати патріота, котрий здатен професійно і конструктивно діяти на користь розвитку демократії. Наша точка зору кореспондує із думкою вітчизняної дослідниці І. Семенець-Орлової у тому, що «якість демократії у державі прямо залежна від рівня культури громадянськості населення» [3]. Демократична атмосфера, в основі якої лежить принцип багатоманітності та множинності думок, не зводиться лише до політики, а стосується сфери культури та поняття суспільних цінностей. Не можна захищати особисту свободу, не визначаючи при цьому її зв'язок із колективною ідентичністю [4].

Потреба у конструктивному вияві патріотичних почуттів відповідно до реалій сучасних демократичних держав (громадянський патріотизм) зростає у всьому світі, в тому числі й в Україні. Наразі поняття «громадянськість» наповнюється різним змістом – від самопожертви в ім'я розбудови держави – до активної участі людини у громадському житті. Громадянськість передбачає виконання ролі відповідального громадянина, який поважає права інших, має розвинене почуття громадянської солідарності (не конкуренції!), що проявляється у виконанні громадянських обов'язків. Діяльність людини з високим рівнем культури громадянськості спрямована, передусім, не на приватний, а на публічний (суспільний) інтерес. У будь-якому разі потреба ґрунтового концептуального аналізу поняття «громадянський

патріотизм» є важливою для сучасної України на етапі реалізації євроінтеграційного вектору розвитку та еволюції суспільних цінностей відповідно до стрімких модернізаційних процесів.

Питання наукового осмислення громадянськості не є новим для вітчизняної науки. Проте більшість українських вчених не вдаються до детальних розмежувань дефініцій і синонімізують такі категорії, як, наприклад, громадянська культура та культура громадянськості [5]. Окремі дослідники у своїх роботах уточнюють важливі відмінності у змісті названих понять, надзвичайно важливих для нашого дослідження [6; 7 та ін.]. Адже громадянськість (культура громадянськості) – більш широке поняття, що відображає соціально-політичний аспект взаємовідносин людини і громади, суспільного організму, національної спільноти, в основу якого закладено загальнолюдські цінності. Громадянська культура – вужче за змістом поняття, що характеризує політико-правовий взаємозв'язок держави та громадянина.

Різні проблемні аспекти громадянськості досліджували А. Макаренко, В. Сухомлинський (аналіз громадянськості у процесуальних характеристиках набуття досвіду колективної діяльності); О. Князев (громадянськість як свідоме і відповідальне ставлення людини до суспільного життя); Г. Ломакіна (громадянськість як спрямування своєї діяльності на суспільно корисні цілі, в основі якої – загальнолюдські цінності та мораль); О. Довбня (громадянськість як прихильність людини до інтересів держави та суспільства) та ін. Зарубіжні вчені досліджували соціологічний вимір громадянськості (М. Вебер); ціннісний (Г. Алмонд, С. Верба [8]); культурний (Г. Тернборн) тощо. Проте залишається недостатньо дослідженим питання громадянського патріотизму, що, поряд з культурою громадянськості, є достатньо новим і не повною мірою методологічно обґрунтованим.

Мета статті – проаналізувати змістовне співвідношення «громадянськості» і «патріотизму» у призмі цінностей сучасного українського суспільства; дослідити, чи можливо поєднати означені поняття для їх взаємного змістовного посилення у так званий феномен «громадянського патріотизму».

Спробуємо спочатку з'ясувати, що таке «суспільна цінність». На думку вітчизняної дослідниці О. Невмержицької, будь-яка матеріальна дія людини пронизується певним ціннісним відношенням як до об'єкта, на який спрямована ця дія, так і до самої дії [9, с. 114]. Це і зумовлює розмитість поняття «цінності» у філософії. Але беззаперечно, що заради деякої цінності людина може відмовитися від будь-чого матеріального

[9, с. 115]. Як наголошує О. Невмержицька, людська свідомість виникає там, де з'являється ціннісно-діяльнісне [9, с. 116]. Відтак, цінності мають чіткий суспільний характер.

В основі громадянськості як якості соціуму знаходиться увесь спектр громадської активності людини, що визначається її ставленнями, ціннісними орієнтаціями, установками. На думку І. Беґа, характеристиками розвиненої громадянськості людини є: громадянська мужність, гідність, вірність, активність, дисциплінованість, прихильність до державних інтересів [10]. Теоретик Є. Казаков стверджує, що громадянськість – це соціально-етична система, яка функціонує на основі сукупності громадянських цінностей і моральних принципів [11]. На думку української дослідниці Г. Ломакіної, громадянськість відображає упорядковане життя суспільства і держави на основі загальних інтересів соціуму (публічних інтересів) [5].

Визнання публічності інтересу здійснюється шляхом його правового (юридичного) забезпечення – фіксації в нормах (законах) та через встановлення механізму його реалізації [12]. Наприклад, публічні інтереси українського народу зафіксовані в Конституції України. Суспільні інтереси – ширше поняття, вони можуть бути не задекларовані в нормативних актах, але при цьому легітимізовані у суспільній думці. Гносеологічну основу суспільних інтересів становлять суспільні цінності.

На думку В. Абрамова, національні інтереси в ідеалі — це інтереси більшої частини громадянського суспільства, політичної нації, що втілені в їхньому баченні «політичним класом» і керівництвом країни. В узагальненому вигляді національні інтереси полягають в забезпеченні реального суверенітету країни, підвищенні її суб'єктності в системі світової політики, в забезпеченні національної конкурентоспроможності [13, с. 135]. Зазначимо, що, на нашу думку, якщо йдеться про політичну націю, то її інтереси (зазвичай, надетнічного характеру) можна визначити як публічні інтереси.

Ціннісні рамки функціонування держави закладають морально-етичні обґрунтування. Відтак, державне управління є моральною діяльністю та відображає людиноцентричний підхід. Цікавою є позиція польських вчених М. та І. Кішіловські. Вони наголошують, що система державного управління ніколи не зможе відповісти на виклики часу, якщо суспільні інтереси не будуть поєднані з індивідуальними прагненнями державних службовців [14, с. 330]. В сучасній Україні зростання ролі ціннісних засад державної служби співвідноситься із запитом громадян на доброчесність, етичність, патріотизм, культуру

співучасті її спеціалістів у професійній діяльності.

Як вважає І. Ільїн, бути справжнім громадянином – це «відчувати нерозривну тотожність між інтересом держави та своїм власним інтересом. І через це визнавати своїм власним інтересом кожен духовно правильний інтерес кожного зі своїх співгромадян» [15, с. 271]. Таким чином, основною складовою громадянськості є прийняття суспільної цілі. Звідси, лише щира участь у житті власного народу та піклування про його розвиток створює умови для усвідомлення суспільного інтересу та визначає громадянськість.

Сформована культура громадянськості сприяє створенню «життєвого простору» для консенсусного суспільства. Віра в справедливість, взаємоповага передбачає добровільне взяття на себе членами суспільства зобов'язань щодо виконання соціально важливих ролей. Активна участь громадян у процесах обговорення та прийняття рішень на різних рівнях управління країною теж є важливою.

Зарубіжні вчені В. Галстон та Е. Каллан, серед іншого, підкреслили важливість суспільної розумності у змісті громадянськості. Ця чеснота визначається як здатність слухати інших та вміння формулювати власну позицію [16]. Громадянськість відображає волю жити разом та «вимагає» створення нових цінностей за критерієм поваги до інших людей та людської гідності [17]. Е. Гідденс пов'язував поняття громадянськості з інституціоналізованими соціальними ролями, в основі яких – цінність прав людини [18, с. 68].

Формування громадянськості є процесом визначення та закріплення соціальних норм, правил, статусів і ролей, організація їх у системі, що здатна працювати для задоволення певної актуальної суспільної потреби. Але, на відміну від громадянства, що надається резолюцією установи, громадянськість зберігається навіть після втрати формального громадянства.

Як наголошує вітчизняний дослідник І. Василенко, культура громадянськості – це установки та орієнтації щодо співпричетності особистості до загальних справ держави, засновані на загальнолюдських цінностях, оптимальному співвідношенні особистих і суспільних інтересів, доповнені окремими компонентами громадянської відповідальності (вміння та вмотивованість брати на себе соціальну відповідальність) та соціальної активності (дії, спрямовані на позитивні перетворення) [19].

Узагальнивши аналіз поняття громадянськість, визначаємо такі його дві змістовні складові: 1) здатність людини до активної участі у соціально-політичних відносинах на основі глибокого усвідомлення

своїх прав і обов'язків; 2) сукупність високорозвинених моральних якостей громадянина. Визначені і перша, і друга частина містять ціннісні (гуманістичні) основи, віддзеркалюють ціннісне ставлення особистості до держави, країни та її громадян, наголошуючи на засадах, об'єднуючих соціум, важливості суспільної ініціативності. Відтак, ми не погоджуємося із авторами звіту [20], які визначають громадянську освіту (результатом якої є розвинені громадянські компетентності українців) політичною освітою, чим необґрунтовано звужують її зміст.

Тепер розглянемо поняття патріотизму. Стенфордська філософська енциклопедія визначає: «патріотизм – це любов до своєї країни» [21]. Його значення пов'язане з роллю особи у підтримці національної згуртованості від імені держави тією мірою, в якій держава заохочує членів суспільства до поваги громадянських обов'язків. Загалом теоретики пропонують вживати термін «патріотизм» у множині, наголошуючи на різноманітності його проявів [22].

Патріотизм характеризує негнучку прихильність особи до певної країни, що характеризується беззаперечною позитивною оцінкою цієї країни. У західній політичній філософії триває дискусія про той тип патріотизму, який може забезпечити дієву альтернативу націоналізму в ролі метаідеї для стабільної державності. Теоретик С. Натансон визначає патріотизм через ідентифікацію людини як члена своєї країни, що проявляється у особливій любові до неї, почутті гордості за її досягнення та ганьби за її програти, занепокоєнні щодо благополуччя свого народу, готовності жертвувати задля його щасливого майбутнього [23]. Цінним є обґрунтування патріотизму як афективного явища, у змісті якого є сильні символічні (сентиментальні) інтерпретації (приналежність до минулого і майбутнього великого народу).

Теоретик Г. Келмен запропонував два базові типи патріотизму – сентиментальний та інструментальний [24, р. 174]. Сентиментальний патріотизм полягає у «сприйнятті групи для особистої ідентичності», інструментальний – у «сприйнятті групи для задоволення своїх особистих потреб та інтересів». Звідси індивіди, які сприймають країну для формування своєї особистої ідентичності, будуть ворожими до критики своєї країни. Індивіди-носії інструментального патріотизму ймовірно за все критикуватимуть країну, якщо не вдасться досягти очікуваного рівня загальнокраїнового добробуту. Отже, сентиментальний патріотизм характеризується беззаперечною позитивною оцінкою країни. Інструментальний (або конструктивний) патріотизм характеризується критичною лояльністю до країни, що зумовлено бажанням позитивних змін. Обидві орієнтації демонструють

позитивну ідентифікацію на основі почуття афективної прихильності до певної спільноти. Проте сентиментальний (іноді називають – «сліпий») патріот вважає критику нації інакомисленням, а це суперечить довгостроковим національним інтересам.

Дж. Оруелл з приводу цієї дискусії стверджував, що патріоти, на відміну від націоналістів, вважають свій народ кращим, але не бажають нав'язувати іншим свій спосіб життя [25, р. 362]. Методологічно цінним є бачення розбіжності між поняттями «націоналізму» та «патріотизму», яке дав Л. Актон: націоналізм – це «наше з'єднання з расою», яке є природним або фізичним, тоді як патріотизм – це усвідомлення наших моральних обов'язків перед політичною спільнотою (основу яким закладають суспільні цінності) [26, р. 163]. Від цього визначення ми будемо відштовхуватись далі.

Про тип патріотизму, який більшою мірою пов'язується з мораллю, а тому може бути визначений як оптимальна модель, виходячи із дискусії вище, розмірковував С. Натансон. Вчений запропонував назвати його «помірним патріотизмом». Наприклад, патріот буде зобов'язаний боротися за свою країну, але лише з тієї причини, що війна є і залишається справедливою. В той же час прихильники крайнього патріотизму вважають, що вони зобов'язані боротися за свою країну, використовуючи будь-які інструменти і будь-коли. Звідси помірний патріотизм близький до поняття «громадянськість».

Патріотизм визначається як любов до своєї країни, ототожнення з нею, особлива турбота про її благополуччя, а також про співвітчизників, що можна також охарактеризувати як «піклування» про «суспільний» (публічний) інтерес. На нашу думку, в системі суміжних поставлених проблемі категорій саме громадянськість і є більш змістовно близькою до поняття «державний патріотизм» у ролі діяльнісного та відповідального патріотизму. Центральним поняттям державного патріотизму є «державність», а не «держава», тому він виявляється в активних практичних діях індивіда для забезпечення публічного інтересу. Логіка така: «я люблю свій народ (політичну націю), міцна державність створює можливості для його єдності й буття, тому я допомагатиму державі у реалізації її функцій, піклуючись про публічний інтерес».

Звідси наша точка зору не кореспондує думкою із Т. Бойко, яка стверджує, що державний патріотизм є національно індоктринованим [27]. На думку Ю. Івченко, до якої ми приєднуємося, громадянський патріотизм повинен стати невід'ємним компонентом культивування відповідальності за єдність України [28].

Динаміка суспільних цінностей в Україні після акцій громадянського протесту, закарбованих в історії як «Революція Гідності», характеризується як еволюційний процес переходу у суспільній свідомості від постпатерналізму, предикатів сильної державної влади – до сенсів активної громадянської участі у соціально-політичних процесах (на рівні країни, регіону) та високого рівня громадянської відповідальності (що сьогодні відображається у продуктивній самоорганізації, добровольчій, волонтерській діяльності українців). Громадянськість віддзеркалює не лише політико-правовий зв'язок людини і держави, повагу до прав і свобод інших громадян, а й щоденне співвіднесення громадянами своїх особистісних цілей із інтересами невеликих громад і всього суспільства, відтак – бажанням долучатися до діяльності на благо всієї спільноти, відданою працею для забезпечення суспільних інтересів.

Саме ціннісне ставлення особистості до держави, країни та її громадян сприяє консолідації суспільства та зміцненню компонентів сучасного громадянства. Тому «громадянський патріотизм», що характеризується як конструктивна, помірна прихильність до своєї спільноти, в основу якої покладена ідея відповідальної діяльності кожного для забезпечення публічного інтересу, є важливою суспільною цінністю для України. Особливо в умовах військової агресії та досі властивої українському суспільству певної роз'єднаності на рівні ідей та світоглядних наративів подальшого розвитку країни.

На основі здійсненого дослідження маємо підстави стверджувати, що громадянський патріотизм із процесуальної точки зору є оптимальною моделлю патріотизму для складного суспільства (а, відтак, у ґносеологічному вимірі, може виконувати роль важливої суспільної цінності). Громадянський патріотизм відображається у прихильності особи до публічного інтересу, в активній позиції щодо захисту легітимізованих ідей суспільного розвитку. Громадянський патріотизм також передбачає відповідальне виконання громадянських обов'язків поряд з обґрунтованою (і афективною, і раціональною) позитивною оцінкою загальнокраїнових реалій. Громадянський патріотизм може стати важливим чинником суспільно-політичного життя лише в разі його визнання більшістю громадян держави. Поняття громадянського патріотизму можна вважати менш різнополярним, ніж поняття сентиментального та конструктивного патріотизму, тому як цінність це поняття наділене суттєвим об'єднавчим потенціалом, що є дуже значимим у кризових і посткризових умовах розвитку суспільства.

Подальших наукових розвідок потребують питання механізмів

популяризації цінностей громадянського патріотизму в сучасних українських реаліях.

Використані джерела та література:

1. Транзиту політичного (політичного переходу) теорія // Політичний енциклопедичний словник / Упорядник В. Горбатенко; За ред. Ю. Шемшученка, В. Бабкіна, В. Горбатенка : 2-ге вид., доп. і перероб. К. : Генеза, 2004. 736 с.
2. Про державну службу. Закон України від 10.12.2015 [Електронний ресурс] / Офіційний веб-портал Верховна Рада України (сайт). URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/889-19> (дата звернення: 21.07.2019).
3. Семенець-Орлова І. Розвиток культури громадянськості засобами ОДГ як комплекс освітніх змін [Електронний ресурс] // Швейцарсько-український освітній проект «Розвиток громадянських компетентностей в Україні» (сайт). URL: http://doccu.in.ua/wp-content/uploads/2017/04/Material-Konference_.pdf#page=242 (дата звернення: 23.06.2019).
4. Council of Europe, 1999, Declaration and Programme of Action 99(76) of the Committee of Ministers on Education for Democratic Citizenship based on the Rights and Responsibilities of Citizens. Strasbourg: Council of Europe [Електронний ресурс]. URL: <https://wcd.coe.int/ViewDoc.jsp?id=447269&Site=CM> (retrived 26.06.2019).
5. Ломакіна Г. Громадянськість як якість суб'єкта громадянського суспільства [Електронний ресурс]. URL: http://www.rusnauka.com /27_NPM_2012 /Pedagogica/3_117001.doc.htm (дата звернення: 22.06.2019).
6. Семенець-Орлова І. Суспільне замовлення на громадянську освіту [Електронний ресурс] // Освітня політика. Портал громадських експертів (сайт). URL: <http://education-ua.org/ua/articles/1327-suspilne-zamovlennya-na-gromadyansku-osvitu-abo-yak-virostiti-anglijskij-gazon-v-ukrajini> (дата звернення: 20.06.2019).
7. Громадянські компетентності у професійній освіті державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування: Збірник методичних матеріалів [Електронний ресурс] / Н. Протасова та ін. // Розвиток громадянських компетентностей в Україні (сайт). URL: https://doccu.in.ua/wp-content/uploads/2017/04/Gromadanski-kompetentnosti_.pdf (дата звернення: 20.06.2019).
8. The civic culture : Political Attitudes and Democracy in Five Nations /Almond G. et al. Sage Publications, Inc, 1989. 392 p.
9. Невмержицька О. Цінність як поняття: теоретичні основи // Грані. 2015. № 7 (123). С. 114-117.
10. Бех І. Психолого-педагогічні проблеми виховання громадянськості // Громадянське виховання молоді в умовах трансформації суспільства : зб. наук. ст. Черкаси, 1998. С. 3-6.
11. Культура гражданственности : учеб.-метод. пособие / Е. Казаков и др. Екатеринбург, 2004. 175 с.
12. Semenets-Orlova I. Multidimensional management contemporary: generation of social meanings for a new collective identities // Public management. June 2018 (Special edition). № 4 (14). P. 264-269.
13. Абрамов В. Національні цінності й національні інтереси та безпека України // Національні цінності й національні інтереси в системі публічного управління: матеріали наук.-практ. конф. за міжнар. участю (Київ, 12 жовтня 2017 р.). К. : НАДУ, 2017. Т. II. 412 с.

14. Адміністратегія. Ваша успішна кар'єра у сфері державного управління / Кішіловські М. та ін. К. : Основи, 2017. 368 с.
15. Ильин И. Сочинения: в 2 т. М. : Медиум, 1994. Т.2.: Религиозная философия. 576 с.
16. Citizenship [Електронний ресурс] / Stanford Encyclopedia of Philosophy. URL: <https://plato.stanford.edu/entries/citizenship/> (retrieved 23.06.2019).
17. UNESCO teaching and learning for a sustainable future [Електронний ресурс] / Report. URL: http://www.unesco.org/education/tlsf/mods/theme_b/interact/mod07task03/appendix.htm (retrieved 23.06.2019).
18. Гидденс Э. Устройство общества: Очерк теории структуризации. М. : Академ. проект, 2005. 528 с.
19. Василенко І. Виховання громадянськості студентів засобами самоврядування у вищих навчальних закладах Канади : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук: 13.00.07. Київ, 2009. 19 с.
20. Звіт за результатами проекту «Дослідження дискурсу громадянської освіти та його вплив на політичну культуру молоді» [Електронний ресурс] // Центр дослідження суспільства (сайт). Київ, 2012. URL: https://cedos.org.ua/system/attachments/files/000/000/033/original/CSR_civic_education_discourse.pdf?1393849913 (дата звернення: 26.05.2019).
21. Primoratz I. Patriotism [Електронний ресурс] / The Stanford Encyclopedia of Philosophy (Summer 2017 Edition), Edward N. Zalta (ed.). URL: <https://plato.stanford.edu/archives/sum2017/entries/patriotism/> (retrived 26.06.2019).
22. Les diversités du patriotisme contemporain / Françoise D. et al. // Critique international. 2013/1 (No 58). P. 9-17.
23. Nathanson, S. Patriotism, Morality, and Peace. Lanham: Rowman & Littlefield, 1993. P. 34-35.
24. Kelman, H. C. (1997). Nationalism, patriotism, and national identity: Social-psychological dimensions. In D. Bar-Tal & E. Staub (Eds.), Patriotism In the Life of Individuals and Nations. Chicago: Nelson-Hall. P. 165-189.
25. Orwell, G. Notes on Nationalism / Collected Essays, Journalism and Letters, Sonia Orwell and Ian Angus (eds.). London: Secker & Warburg, 1968. vol. 3. P. 361-380.
26. Acton L. Nationality // Essays on Freedom and Power. Gloucester: Peter Smith, 1972, 141-170.
27. Бойко Т. Національно-патріотичне виховання як квінтесенція конфлікту ідентичностей // Націоналістичний портал (сайт). URL: <http://ukrnationalism.com/publications/1440-na%250btsionalno-patriotychno-vykhovan-nia-iak-kvintesentsiia-konfliktu-identychnostei.html>. (дата звернення: 20.06.2019).
28. Івченко Ю. Громадянський патріотизм як основа національної єдності (філософсько-правові аспекти) // Підприємництво, господарство і право. 2017. № 9. С. 223-226.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Бондарець Марина Вадимівна, кандидат економічних наук, провідний науковий співробітник Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Ветринський Ігор Михайлович, кандидат політичних наук, старший науковий співробітник Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Вітер Володимир Іванович, старший науковий співробітник НДІ праці і зайнятості населення Мінсоцполітики України і НАН України

Вітер Ірина Ігорівна, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, доцент, провідний науковий співробітник Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Горовий Валерій Микитович, доктор історичних наук, професор, заступник генерального директора Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, Заслужений діяч науки і техніки України

Деменко Олександр Федорович, кандидат політичних наук, доцент, в. о. ученого секретаря Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Добровольська Ангеліна Борисівна, кандидат економічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Єлсукова Наталія Альбертівна, кандидат соціологічних наук, доцент, доцент Білоруського державного університету, м. Мінск (Білорусь)

Зернецька Ольга Василівна, доктор політичних наук, професор, завідувач відділу глобальних і цивілізаційних процесів Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Зернецький Павло Васильович, кандидат філологічних наук, професор, професор Національного університету «Києво-Могилянська академія»

Кириченко Олександр Васильович, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Кононенко Наталія Вікторівна, кандидат політичних наук, науковий співробітник Інституту політичних та етнонаціональних досліджень ім. І.Ф. Кураса НАН України

Кужельний Микола Олексійович, кандидат політичних наук, науковий співробітник Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Кузнецов Юрій Борисович, академік Національної академії педагогічних наук України, доктор філологічних наук, провідний науковий співробітник Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України, Заслужений працівник освіти України

Куранова Світлана Іванівна, кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент, доцент Національного університету «Києво-Могилянська академія»

Ляшенко Тетяна Михайлівна, доктор політичних наук, провідний науковий співробітник Інституту політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України

Метельова Тетяна Олександрівна, кандидат філософських наук, доцент, провідний науковий співробітник Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Мирончук Олена Аркадіївна, молодший науковий співробітник Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Перга Тетяна Юріївна, кандидат історичних наук, старший науковий співробітник, старший науковий співробітник Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Романенко Олена Валеріївна, кандидат політичних наук, молодший науковий співробітник Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Рудяков Павло Миколайович, доктор філологічних наук, професор, головний науковий співробітник Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Скаленко Олексій Карпович, кандидат технічних наук, старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Ухванова-Шмигова Ірина Фролівна, доктор філологічних наук, професор Інституту іноземної філології Університету Яна Кохановського, м. Кельце (Польща), професор Інституту журналістики Білоруського державного університету, м. Мінськ (Білорусь)

Хижняк Ігор Антонович, доктор історичних наук, доктор політичних наук, професор, академік Української академії політичних наук, головний науковий співробітник Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Цапко Олег Михайлович, кандидат історичних наук, доцент, провідний науковий співробітник Державної установи «Інститут всесвітньої історії НАН України»

НАУКОВЕ ВИДАННЯ

**ЕВОЛЮЦІЯ ЦІННОСТЕЙ В ЕПОХУ
ГЛОБАЛІЗАЦІЇ**

Збірник наукових праць

Редакційна колегія:

Зернецька О. В., д.політ.н., проф. (загальна редакція);
Вітер І. І., к.е.н., с.н.с., доц. (відповідальний редактор);
Бондарець М. В., к.е.н. (технічний редактор).

Підписано до друку 12.12.2019. Формат 60х84 1/16.
Папір офсет. Гарнітура «Times New Roman». Ум.друк.арк. 13,25.
Наклад 100 прим.

Видавець ДУ «Інститут всесвітньої історії НАН України»

Віддруковано ТОВ «Видавництво «Центр учбової літератури»
Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи до державного реєстру
видавців, виготівників і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 4162 від 21.09.2011 р.